

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

**Збірник наукових праць
№ 2 (60) 2017**

**Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.**

**Кривий Ріг
Маріуполь
2017**

УДК 34+351.74] (082)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 12 від 29.06.2017 р.

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 2 (60) 2017

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. — 2010. — № 4).

Перереєстровано (Додаток 9 до наказу Міністерства освіти і науки України 09.03.2016 № 241).

У збірнику розглядаються загальнотеоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблеми боротьби зі злочинністю

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø До друку приймаються статті, відредаговані належним чином, із дискетою 3,5 WinWord 98

Ø Розсилається до наукових бібліотек України, вищих навчальних закладів системи МВС

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну
реєстрацію
ДК № 3573 від 3 вересня 2009 р.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21
Тел.: (056) 495 09 69

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор — Бесчастний В. М., ректор Донецького юридичного інституту МВС України (далі — ДЮІ МВС України), доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;
заступник головного редактора — Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
відповідальний секретар — Іванов І. В., завідувач кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України;
технічний секретар — Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого відділення;

члени редколегії:

- Назимко Є. С. — перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
- Волобуєв А. Ф. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;
- Одерій О. В. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Алфьоров С. М. — професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
- Халимон С. І. — професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;
- Кононенко Т. В. — професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор філософських наук, доцент;
- Титаренко Д. М. — професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор історичних наук, доцент;
- Туренко О. С. — доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор філософських наук;
- Волобуєва О. О. — завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Михайлов Р. І. — декан факультету підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Мердова О. М. — завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;
- Пашутін В. В. — доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Князькова Л. М. — доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;
- Новікова О. О. — доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат філологічних наук;
- Рутвян О. І. — завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи ДЮІ МВС України.;

ЗМІСТ

НОВА ЕПОХА В ІСТОРІЇ ФАХОВОГО ЗБІРНИКА	6
---	----------

Розділ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Князькова Любов Михайлівна</i> ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	9
<i>Куракін Олександр Миколайович</i> КАТЕГОРІЯ «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ.....	15
<i>Пашутін Вадим Володимирович</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ – ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	21

Розділ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО.
ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Данилевська Юлія Олександрівна, Данилевський Андрій Олександрович</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	27
<i>Назимко Олена Вікторівна</i> УНІВЕРСАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРАВА ПРЕДСТАВНИКІВ КОРИННИХ НАРОДІВ ЗА ЗМІСТОМ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ДЕКЛАРАТИВНО-РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ	34
<i>Mishchuk Mikhailo Oleksandrovich</i> PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL PARTNERSHIP IN THE FIELD OF LABOR LAW OF UKRAINE	44
<i>Тіхонова Марія Анатоліївна</i> СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО СКЛАДАЮТЬСЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ	49

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО.
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буга Володимир Васильович, Буга Ганна Сергіївна НОВЕЛИ У ВІДШКОДУВАННІ ЗБИТКІВ У РЕЗУЛЬТАТІ ДОРОЖНЬО- ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ.....	56
Вітвіцький Сергій Сергійович ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОЗВИНЕНОГО ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ.....	62
Світлична Юлія Олександрівна ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДІЇ.....	67
Пітух Юлія Юріївна ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	76
Червінчук Андрій Васильович ЮРИДИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ.....	82

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Бесчастний Віктор Миколайович ФОРМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	92
Вознюк Андрій Андрійович ОСУДНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 255, 257, 2583, 260 КК УКРАЇНИ.....	100
Войтюк Роман Віталійович АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ.....	106
Конончук Артур Олегович ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 260 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	113
Назимко Єгор Сергійович, Лосич Сергій Васильович ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДЕЛЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	121
Пилипенко Дмитрій Алексеевич, Самко Андрей Викторович К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕСЛЕДОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ЛИЦ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ В УГОЛОВНО- ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ.....	134

Пилипенко Євгенія Олексіївна
ПОТЕРПЛІЙ У СКЛАДІ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ
(СТ. 135 КК УКРАЇНИ)..... 145

Титуніна Катерина Вікторівна, Кіріленко Федір Олександрович
БОРОТЬБА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ..... 152

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Жидков Валерій Леонідович
СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО
АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ 161

Обозна Оксана Олександрівна
ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІМУНІТЕТУ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ..... 169

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Козут Олександра Олександрівна, Азаренков Олександр Геннадійович
ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ З РОЗВИТКУ
СТРЕСОСТІЙКОСТІ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ 177

Лопатинська Ірина Сергіївна
МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ ДО СТВОРЕННЯ ЕМОЦІЙНО
СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА У СТУДЕНТСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ 185

НАШІ АВТОРИ..... 194

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ,
ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ «Правовий часопис Донбасу» 197

НОВА ЕПОХА В ІСТОРІЇ ФАХОВОГО ЗБІРНИКА

Усе в житті змінюється, розвивається, оновлюється... Саме життя, динамічне та насичене, неповторне та непередбачуване, змушує й спонукає до постійного пошуку, до змін та інновацій.

Так і з історією «життєдіяльності» нашого фахового збірника «Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності»: з 1997 року 20 років поспіль з такою промовистою назвою у світ виходив збірник наукових праць Донецького інституту внутрішніх справ, а потім – Донецького юридичного інституту МВС України, висвітлюючи актуальні питання правознавства та правоохоронної діяльності.

На сторінках збірника результати своїх наукових досліджень розкривали і світила науки, і громадські діячі, і співробітники відомчих підрозділів із різних куточків України. Активну позицію завжди займали й учені нашого вишу, серед яких найініціативнішими за ці роки були Ю. Л. Титаренко, В. В. Пашутін, А. М. Бабенко, А. Ф. Волобуєв, Б. В. Деревянко, Є. В. Зозуля, Н. І. Клименко, Л. М. Лобойко, Є. С. Назимко, О. В. Одерій, Є. В. Петров, А. О. Собакарь, Д. М. Титаренко, Т. В. Філіпенко, А. Є. Шевченко, В. П. Філонов, В. В. Буга, М. Ю. Веселов, О. О. Волобуєва, А. В. Гончаров, Ю. О. Громенко, Д. П. Гуріна, Ю. В. Делія, І. М. Залялова, І. В. Іванов, К. Ю. Ісмайлов, В. В. Кадала, Л. М. Князькова, Ю. С. Коллер, Н. О. Комісарова, М. Л. Комісаров, В. М. Коробка, В. С. Кубарєв, І. В. Кубарєв, С. В. Лосич, О. М. Мердова, О. О. Мозуляка, М. В. Палій, С. П. Пекарський, О. В. Петков, С. В. Петров, А. С. Політова, Е. В. Рижков, В. В. Родіна, О. Л. Стрельник, Г. К. Тетерятник, В. С. Тулінов, А. С. Філіпенко, Л. І. Шаповалова, А. О. Шульга.

До збірника систематично подавали статті вчені провідних вузів України, зокрема Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Національної академії внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, Одеського державного університету внутрішніх справ, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Національного університету «Одеська юридична академія», Академії Служби безпеки України, Академії адвокатури, Державного науково-дослідного інституту МВС України тощо.

На сторінках нашого фахового збірника своїми напрацюваннями ділилися й науковці з інших країн, зокрема Білорусії, Молдови та Таджикистану.

І ось сьогодні настала нова епоха в історії «життєдіяльності» збірника: він отримав не лише нову сучасну патріотичну обкладинку, а й змінив на-

зву. Так, відповідно до наказу Міністерства юстиції України збірник наукових праць Донецького юридичного інституту МВС України перереєстровано у зв'язку зі зміною назви на **«Правовий часопис Донбасу»**.

Ми вітаємо наукову спільноту вишу з цією знаковою і символічною подією! Упевнені, що і нова назва, і новий дизайн започаткують розширення і тематики, і популярності, і доброї слави вже улюбленого серед науковців видання.

Запрошуємо талановитих, ініціативних, креативних науковців, визнаних світил науки і вчених-початківців, до співпраці – до публікації статей в одному з кращих видань, в оновленому збірнику наукових праць **«Правовий часопис Донбасу»**.

**З повагою,
ректор Донецького юридичного інституту
МВС України,
доктор наук
з державного управління, професор,
заслужений юрист України**

В. М. Бесчастний

Міністерство юстиції України

СВІДОЦТВО

про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Серія КВ

№ 22761-126617P

«Правовий часопис Донбасу»

(назва видання державною мовою)

(назва видання іншою мовою (мовами))

Вид видання збірник наукових праць

(газета, журнал, бюлетень, збірник, альманах, календар, дайджест)

Статус видання вітчизняне

(вітчизняне, спільне)

Мова (мови) видання змішаними мовами: українська, російська

Вид видання

за цільовим призначенням наукове

(громадсько-політичне, наукове, навчальне, інформаційне,

рекламне (понад 40 відсотків обсягу одного номера – реклама), еротичне тощо)

Обсяг, періодичність до 30 ум. друк. арк. (60 x 84 1/8), 4 рази на рік

Сфера розповсюдження та категорія читачів загальнодержавна

наукові та науково-педагогічні працівники, практичні працівники правоохоронних і
правозахисних структур та інші

Засновник (співзасновники) ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ МВС УКРАЇНИ

(код за ЄДРПОУ 08571423)

Програмні цілі (основні принципи)
або тематична спрямованість

теорія та історія держави і права; конституційне та міжнародне право; господарське право, цивільне право, трудове право; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; кримінальне право та криминологія; кримінальний процес та криміналістика; оперативно-розшукова діяльність

Міністр

30.05.17

(дата реєстрації)

Павло ПЕТРЕНКО

Розділ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 34 : 378(477) (063)

Князькова Любов Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню проблем правового статусу юридичної клініки вищого навчального закладу та її ролі в розвитку правової освіти в Україні. Виявлено, що юридична клініка є актуальною формою забезпечення практичного спрямування та якості юридичної освіти. Автором визначено організаційну форму юридичної клініки як структурного підрозділу навчального закладу, надано пропозиції щодо складу юридичної клініки, сформульовано вимоги, яким повинен відповідати викладач-куратор юридичної клініки.

Ключові слова: юридична клініка, правова освіта, викладач-куратор, навчальний заклад, практичне навчання.

Постановка проблеми. Майбутнє кожної людини залежить від багатьох аспектів. Безумовно, головним із них є отримання вищої освіти. Але яка користь від фундаментальних і професійних знань без змістовного закріплення теорії практикою? Знання переростають у переконання лише тоді, коли вони осмислені, пережиті самостійно в процесі пізнання і практичних дій.

Серед актуальних проблем сьогодення є питання підвищення ефективності правової освіти, формування правової свідомості населення та на цій основі забезпечення дії принципу верховенства права. Якість юридичної освіти та становлення правової культури тісно пов'язані між собою процеси. Еволюція юридичної освіти та системи правового виховання населення відбувається не тільки шляхом досягнення більшої визначеності в загальнотеоретичних дисциплінах, але й через формування нових форм навчання, що безпосередньо пов'язані з набуттям студентами практичних навичок [1, с. 96].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем діяльності юридичних клінік присвячені роботи таких учених, як А. Галай, Р. Гентош, В. Гончаренко, Н. Дубчак, М. Дулеба, В. Єлов, О. Котуха, М. Лоджук, Ю. Мойсеев, В. Молдован, Ю. Савелова, Н. Сухицька, М. Удод та інших.

Метою цієї статті є проведення аналізу правового статусу юридичної клініки та визначення її місця й ролі в навчальному процесі вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Юридична клініка є актуальною формою забезпечення практичного спрямування та якості юридичної освіти для підготовки соціально відповідальних юристів. Незважаючи на тривалу історію становлення та розвитку, що налі-

чує півтора століття, юридична клінічна освіта доводить свою необхідність для традиційно консервативної вищої школи навчання права.

З цього приводу доречно підкреслити незаперечну цінність юридичної клініки для підготовки висококваліфікованого юриста-професіонала словами О. Ващук і Р. Гери: «Навчання в юридичній клініці має свої переваги над звичною системою академічної освіти, адже жодні інші методи – ні розв'язання задач, якщо навіть їхні фабули взято з життя, ні організація навчальних судових засідань, дебатів і конкурсів, ні практика в органах державної влади – не можуть так наблизити студента до фахової діяльності, як робота в юридичних клініках» [2, с. 5–6].

Вищі навчальні заклади не одразу сприйняли і зрозуміли суть «клінічної освіти». Пояснювалось це недосконалістю законодавства щодо формування та діяльності юридичних клінік, а також відсутністю або недостатньо належним фінансуванням юридичних клінік. Але діяльність ентузіастів та фінансова підтримка міжнародних донорів сприяли розвитку «клінічного руху» в Україні.

Зараз вже ніхто не сумнівається у значимості роботи юридичних клінік. Для правничих закладів і факультетів мати у своїй структурі юридичну клініку є справою престижу. Юридичні клініки стали одним із необхідних і невід'ємних елементів навчального процесу, оскільки дозволяють студентів подолати розрив між теорією і практикою, між навчанням та реальними юридичними справами, переосмислити теорію з точки зору практики [3, с. 5].

Тут доречно також звернути увагу на організаційно-правову форму юридичної клініки, від якої залежить, у певній мірі, і її ефективність. Із виокремлених А. О. Галаєм різновидів форм (структурний підрозділ ВНЗ, громадський підрозділ ВНЗ, організація студентської ініціативи та самоврядування, форма співпраці недержавної правозахисної організації з ВНЗ, тимчасове утворення конкретного проекту, інші форми) [4, с. 59] юридична клініка «Захисник» Донецького юридичного інституту МВС України є громадським підрозділом вишу. Наказом начальника Донецького юридичного інституту Луганського державного університету ім. Е. О. Дідоренка В. М. Бесчастним «Про створення на базі інституту юридичної клініки «Захисник» Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» від 18 січня 2008 року № 291 було створено юридичну клініку «Захисник». Правовою підставою створення юридичної клініки стали Закон України «Про вищу освіту», Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992 «Про Національну програму правової освіти населення». Метою юридичної клініки «Захисник» було визначено створення належних умов для набуття громадянами необхідного обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують соціального захисту та підтримки, а також отримання курсантами та студентами старших курсів Донецького юридичного інституту Луганського державного університету ім. Е. О. Дідоренка практичних та теоретичних знань і навичок.

Донецький юридичний інститут МВС України через напружену суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Донецькій області, був змушений залишити потужну матеріально-технічну базу в м. Донецьку та в липні 2014 року був дислокований до м. Маріуполя, а з жовтня 2014 року, відповідно до наказу МВС України № 1010 від 30 вересня 2014 року, – до м. Кривого Рогу. Уже на теренах м. Кривого Рогу в Донецькому юридичному інституті МВС України поновила своє функціонування юридична клініка «Захисник». Свою діяльність юридична клініка здійснює на підставі Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу, затвердженого наказом МОН України від 03.08.2006 № 592 та Положення про юридичну клініку «Захисник» Донецького юридичного інституту, затвердженого наказом ДЮІ від 06.11.2009 № 669.

Так, В. М. Кравчук підкреслює, що юридична клініка – це таке формування, що створене для практичного навчання студентів юридичних факультетів і здійснює правозахисну та правопросвітницьку діяльність на базі громадської організації у співпраці з ВНЗ. На її думку, більш доречним є створення юридичних клінік не в структурі навчальних закладів, а з ініціативи й «під патронатом» правозахисних громадських організацій у співпраці з вищим навчальним закладом [5, с. 432]. Такої ж позиції дотримується М. В. Удод, підкреслюючи, що при домінуванні форми юридичної клініки як структурного підрозділу «існує можливість позбавити організаторів цієї дуже важливої справи такого необхідного елемента, як ініціатива». Тоді розраховувати на подальший розвиток клінічної освіти не можливо [6, с. 7]. Дубчак Н. С. вважає, що не слід обмежувати, попри усталене на сьогодні розуміння, юридичну клініку виключно як структурний підрозділ вищого навчального закладу, який готує фахівців за напрямком «Право». Не можу з цим погодитись, адже, як керівник юридичної клініки Донецького юридичного інституту МВС України і одночасно доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, вважаю, що дуже важко поєднувати і керівництво клінікою, і виконання в повній мірі навчального навантаження. Крім того, якщо ти не маєш, скажімо так, «владних повноважень», то дуже складно вирішувати питання діяльності юридичної клініки. На мій погляд, саме включення юридичної клініки як структурного підрозділу навчального закладу буде сприяти системності роботи, підвищенню відповідальності викладачів-кураторів. Сподіваємось, що такий статус юридичних клінік знайде відображення в законодавстві, адже проект Типового положення «Про юридичну клініку вищого навчального закладу» передбачає, що юридична клініка є структурним підрозділом навчального закладу і може мати штамп зі своїм найменуванням. Крім того, до числа штатного персоналу юридичної клініки належать: керівник, викладачі-куратори, координатор/и (адміністратор/и, лаборант/и) та інші особи, про роботу яких указано в їхніх посадових інструкціях. До роботи юридичної клініки залучаються також викладачі-куратори, які є науково-педагогічними працівниками кафедр ВНЗ та які володіють досвідом практичної юридичної діяльності. Порядок участі науково-педагогічних працівників у роботі юридичної клініки здійснюється на підставі окремого розпорядження керівника ВНЗ за вмотивованим поданням керівника юридичної клініки [7].

Нині більшість потужних юридичних фірм країни також приділяють час проектам щодо надання правової допомоги «Pro bono», а деякі навіть створюють відповідні підрозділи у своїй структурі на постійній основі. Отже, юридичні клініки можуть успішно функціонувати і при юридичних фірмах, і при самоврядних громадських організаціях юристів (така ініціатива підтримана, наприклад, Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація адвокатів України») [8, с. 10]. З такими висновками можна погодитись тільки частково, адже зараз гостро постає питання фінансування юридичних клінік. Фінансування юридичної клініки здійснюється за рахунок коштів вищих навчальних закладів, грантів міжнародних та українських організацій, благодійних внесків громадян і організацій та інших джерел, не заборонених чинним законодавством України. А відтак, якщо юридична клініка не є структурним підрозділом вищого навчального закладу, мотивація викладачів-кураторів, які не мають жодних надбавок до зарплати, доволі низька. Якщо навантаження в юридичній клініці не передбачене штатним розкладом навчальних закладів і не враховується при обчисленні навантаження викладача, виникають труднощі у виконанні функцій викладачів-кураторів, адже це кропітка праця, яка потребує додаткового часу та зусиль. Відсутність належного визнання клінічного навчання на офіційному рівні значно ускладнює підбір викладачів юридичних клінік. Кафедри не можуть включати роботу у клініці зі студентами у навантаження викладача та офіційно планувати її при навантаженні. Цю роботу не можна прирівнювати до навантаження як керівництво практикою,

адже робота зі студентами в юридичній клініці не тільки складніша за змістом, але й потребує значних затрат часу.

Цілком погоджуємося з думкою А. Галає, доктора юридичних наук, виконавчого директора Асоціації юридичних клінік України, який наголошує на необхідності прийняти оновлене Положення «Про діяльність юридичної клініки», у якому було б відображено положення про структурний підрозділ, наявність юридичної клінічної освіти в ліцензійних умовах ВНЗ, спецкурс «Основи юридичної клінічної практики», унормування навантаження (посадових обов'язків) працівників юридичних клінік, матеріальне забезпечення, сертифікат випускника, особлива практика в юридичних клініках» [9].

За ініціативою ентузіастів юридично-клінічного руху (А. О. Галає, М. В. Дулеби, В. А. Єлова, Ю. І. Матвеевої, Ю. А. Моїсєєва, В. В. Молдована, М. В. Удада та ін.), їх активної участі в розвитку практичної правничої науки і підтримки багатьох міжнародних правничих організацій та благодійних фондів юридична клінічна освіта в Україні продовжує розвиватися. Так, діяльність Асоціації юридичних клінік спрямовано на підтримку юридичних клінік, приведення нормативів, стандартних вимог відповідно до законодавства України. Крім того, Асоціація юридичних клінік опікується і вдосконаленням навчальних програм для юридичних клінік з їх подальшим упровадженням у навчальні плани, й закріпленням на рівні Міністерства освіти і науки України. Функціонування найбільш дієвих юридичних клінік у юридичних ВНЗ та на юридичних факультетах України підтвердило, що виконання всіх вимог щодо ефективності їхньої роботи гарантує конкретні результати, позитивну оцінку і підтримку Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України.

До теперішнього часу невирішеним є питання формування складу викладачів юридичних клінік. Ні вчені звання, ні наукові ступені, ні тривалий досвід викладацької роботи не гарантують успішної роботи в юридичній клініці. У практиці сучасної юридичної освіти в Україні навчальні заклади готують юристів за різними спеціалізаціями: цивільно-правовою, господарсько-правовою, кримінально-правовою. Але жоден навчальний заклад не готує викладача юридичного вишу. Навіть аспірантура націлена саме на науководослідну роботу, а педагогічний компонент у програмі аспірантури незначний. Тому підбір викладачів у юридичну клініку стає особливо складним та відповідальним. Це повинні бути викладачі-практики, із надбанням практичного досвіду в тій чи іншій галузі права, або адвокати, що беруть участь у роботі юридичної клініки в якості консультанта. Керівник юридичної клініки, викладачі-наставники обов'язково повинні мати досвід представництва юридичних та фізичних осіб в органах державної влади, місцевого самоврядування, у судах тощо щодо захисту їхніх прав та інтересів. Викладач у юридичній клініці повинен відповідати таким вимогам:

- мати достатній рівень теоретичної юридичної підготовки;
- володіти традиційною викладацькою майстерністю;
- мати в минулому досвід практичної роботи в одній зі сфер юридичної діяльності;
- володіти інтерактивними методами викладання та бути готовим до впровадження їх у свою педагогічну діяльність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, підсумовуючи викладене, вважаємо, що юридична клініка – це невід'ємна складова вищої юридичної освіти при підготовці фахівців за напрямками «Право», «Правоохоронна діяльність». Діяльність юридичних клінік забезпечує можливість практичного застосування студентами набутих під час навчання у вищих навчальних закладах знань, умінь та навичок, а також сприяє вирішенню питання загальнодержавного значення – допомога соціально вразливим верствам населення. Потребують дослідження питання законодавчого визначення

статусу юридичних клінік, УД оцінювання роботи студентів у юридичних клініках, механізму визначення фінансової спроможності клієнта юридичної клініки, контролю якості правової допомоги, що надають юридичні клініки.

Список використаних джерел

1. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога : монографія / М. Т. Лоджук. — Одеса : Фенікс, 2015. — 328 с.
2. Ващук О. Л. Посібник для консультанта юридичної клініки / О. П. Ващук, Р. Ю. Гера. — Львів : ПАІС, 2008. — 248 с.
3. Котуха О. С. Юридичний практикум. Комплекс навчально-методичного забезпечення (для студентів, викладачів та початкуючих консультантів-практиків) / О. С. Котуха, Р. Є. Гентош, Є. І. Федик. — Львів : ЛСПЛКА, 2007. — 94 с.
4. Лоджук М. Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік України: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М. Т. Лоджук; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». — Одеса, 2014. — 315 с.
5. Кравчук В. М. Роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні / В. М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 52. — С. 431–436.
6. Дулеба М. В. Юридичні клініки в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади: посібник / М. В. Дулеба, М. В. Удод, Ю. А. Моїсєєв, В. А. Єлов, Н. А. Розенфельд, О. В. Дмитренко / за ред. М. В. Дулеби. — К. : «МП Леся», 2004. — 120 с.
7. Проект Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу. Режим доступу: <http://aphd.ua/proekt-typovoho-polozhennia-pro-iurydychnu-kliniku-vyshchoho-navchalnoho-zakladu/>.
8. Дубчак Н. С. Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. С. Дубчак; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2014. — 20 с.
9. Юридичні клініки в Україні 20 років [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.irf.ua/allevnts/news/yuridichni_kliniki_v_ukraini_20_roki/.

Князькова Любов Михайловна,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ЮРИДИЧЕСКАЯ КЛИНИКА КАК ИННОВАЦИОННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию правового статуса юридической клиники высшего учебного заведения. Определена организационно-правовая форма юридической клиники как структурного подразделения учебного заведения. Автором сформулированы предложения по составу юридической клиники и выявлены требования, которым должен соответствовать преподаватель-куратор.

Ключевые слова: юридическая клиника, правовое образование, учебное заведение, преподаватель-куратор, практическое образование.

Knyazkova Lubov Mihailivna,
candidate of law sciences, associate professor
(*Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*)

LAW CLINIC AS A NOVEL AREA OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

This article deals with investigating the issues of the legal status of a law clinic attached to an institution of higher education and the role of that clinic in the development of the legal education in Ukraine. It was revealed that the law clinic is a relevant form of providing practical guidance and quality to the legal education. The author believes that despite the long history of its formation and development which covers half a century legal education involving law clinics proves its necessity for the traditionally conservative higher schools of law. The objective of the article is to conduct an analysis of the legal status of a law clinic and to determine its place and role in the educational process of an institution of higher education. The article states that among the current challenges is the issue of improving the efficiency of the legal education, shaping the legal awareness of the people and, relying on that, ensuring the rule of law. The quality of the legal education and the formation of the legal culture are closely interrelated processes. The author defines the organizational form of a law clinic as a structural unit of an educational institution. The purpose of the «Defender» law clinic was defined as creating appropriate conditions for the people to acquire the necessary amount of legal knowledge and skills in its application, providing free legal assistance to persons in need of social protection and support. Suggestions regarding the composition of the law clinic were made. The article emphasizes the need for accepting updated Regulations «On the Activities of a Law Clinic», which would include the provisions on the structural unit, the availability of the legal education involving a law clinic under the licensing conditions of an institution of higher education, the «Fundamentals of Clinical Law Practice» special course, regulations dealing with the work load of the staff of law clinics, financial support, graduate's certificate, and special practice conditions in law clinics.

The requirements to be met by a tutor of a law clinic were formulated. The head of a law clinic and tutors must be experienced in representing legal entities and individuals in state institutions, local government bodies, courts, etc. as regards the protection of the rights and interests of the said entities and individuals.

Key words: *law clinic, legal education, tutor, educational institution, practical training.*

Надійшла до редколегії 20.04.2017

УДК 340.01

Куракін Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

КАТЕГОРІЯ «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Наукову статтю присвячено аналізу еволюції змістовного наповнення однієї з центральних категорій юридичної науки – «функції держави». Увага до відповідних проблем обумовлена в першу чергу подальшою соціалізацією держави, яка передбачає активне втручання держави в економічну та соціальну політику, що об'єктивно сприяє розширенню її внутрішніх функцій. Крім цього, актуальність пошуку принципово нових механізмів реалізації функцій держави та цінність відповідних наукових досліджень детермінуються і європейською інтеграцією України.

Ключові слова: *понятійний апарат, функція держави, наукова спадщина, філософський підхід, соціалізація, європейська інтеграція.*

Постановка проблеми. Різноманітний понятійний апарат юридичної науки перебуває в перманентному стані оновлення, що відбувається відповідно до розвитку державно-правових явищ. Але існує ряд категорій, що незалежно від етапу її функціонування перебувають на вістрі наукової думки та викликають дослідницькі суперечки.

Серед великої кількості подібних понять особливе місце сьогодні посідає інститут «функцій держави» – один з центральних у вченні про державу і право. Його складність є наслідком відносної невизначеності, що й викликає наукові дискусії протягом усього існування юридичної науки, хоча завдяки ґрунтовним працям ряду дослідників теорія функцій держави вважалася однією з найбільш розроблених. Зауважимо, що цей факт викликав значну втрату інтересу до категорії «функція держави», навіть не дивлячись на те, що більшість відповідних наукових розробок датується «радянською добою» розвитку юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Подальше зацікавлення змістом категорії «функція держави» відбувається наприкінці ХХ століття. Як відомо, на цей час припали серйозні революційні зрушення в державах пострадянського простору, що характеризуються їх демократизацією. Науковці, які досліджували зазначені проблеми, розглядали функції держави як основні напрями її діяльності, що спрямовані на підтримання власної системної цінності, пов'язуючи існування першої з ефективністю комунікації з суспільством. Крім цього, юридичній науці того періоду відомі спроби обґрунтування параметрів такої комунікації через функції держави, які обумовлені типом і формою самої держави.

Подальша трансформація світогляду українського суспільства, реформування типу і форми держави викликали розвиток «фіктивності» державно-правових інститутів у їх співвідношенні з традиційним визначенням ключових юридичних понять та категорій [1, с. 8]. Такий стан, у свою чергу, обумовив необхідність чергового змістовного перегляду наукової спадщини. Не залишилась осторонь вказаних процесів і категорія «функція держави», перегляд змісту якої було спричинено формуванням в Україні демократичної, соціальної, правової держави. Цей період розвитку юридичної думки в контексті переосми-

слення функцій держави характеризується значною кількістю відповідних досліджень. Усі вони спрямовані на розширення й поглиблення проблем функцій держави: уточнюється визначення функцій держави, їхній зміст, перелік, класифікація, розробляються проблеми їхньої реалізації, чим, безумовно, збільшується науковий потенціал сучасної юридичної науки.

Формування цілей статті. Загальнонауковий характер категорії «функція» обумовлює різні підходи до його тлумачення й актуалізує необхідність визначення його юридичного змісту. Хоча такий вузько науковий підхід не має виключати й філософського розуміння цього терміну. Дослідження функцій держави кінця ХХ століття пропонують здебільшого їхнє емпіричне розуміння (напрямки діяльності; характер діяльності тощо).

Таким чином, радянською юридичною наукою окремі питання в теорії функцій держави були успішно вирішені, але суперечливі позиції щодо окремих аспектів даної проблематики позбавляють теорію функцій держави досконалості. Її подальший розвиток характеризується спробами запропонувати нові оригінальні підходи окремих дослідників щодо тлумачення даної категорії: «функцією» слід визнавати не будь-яку діяльність держави, а лише ту, що відповідає ознакам самої функції. До них пропонується віднести: сталу предметну діяльність держави у важливих сферах суспільного життя; зв'язок характеристик держави з її соціальним призначенням; спрямування діяльності держави на вирішення значних соціально-економічних, політичних та інших завдань, досягнення великих, суспільно значущих цілей, що постають на кожному історичному етапі розвитку суспільства; діяльність держави в певних, передусім правових, формах і за допомогою особливих методів. Прихильники такого підходу розглядають функції держави як узяті в комплексі предмет і зміст діяльності держави, а також засоби та способи, що її забезпечують [2, с. 145–148]. Інші вчені вважають, що функція – це діяльність держави, взята в єдності з її політичною, структурною та територіальною організацією [3, с. 24–25]; особливий механізм державного впливу на суспільні відносини і процеси, який визначає головні напрями і зміст діяльності держави щодо управління суспільством [4, с. 68]; основні напрями діяльності держави, а також цілі, методи, форми та засоби цієї діяльності [5, с. 13]; основні напрями або види діяльності держави [6, с. 9–17].

Виклад основного матеріалу. Для розв'язання існуючої понятійної плутанини пропонуємо повернутися до згаданого вище філософського підходу. Згідно з ним мета – це майбутня подія або стан, що мають стратегічний характер, а завдання – тактичний. Цілі необхідно розглядати як вихідні моменти діяльності держави, що визначають доцільність і пріоритетність тих або інших завдань, які повинні бути вирішені за допомогою функцій держави. Відповідно, функції держави мають підпорядкований характер щодо її цілей та завдань, а останні виступають передумовою функцій і визначають послідовність їхнього виникнення, зміни й розвитку. Так, за умови вирішення, завдання держави можуть трансформуватися з розряду глобальних, виключно важливих у менш суттєві. Це викличе і трансформацію функції, наприклад, з розряду постійних і основних у неосновні й тимчасові.

Отже, відрізнити функції держави від її завдань, безумовно, необхідно. Завдання держави визначають зміст її діяльності держави, закріплюються конституційно, можуть лише проголошуватися та реалізуються в чітко визначених сферах, а функції – є засобом реалізації завдань, отримують конкретизацію у поточному законодавстві, здійснюються обов'язково й стосуються різних сфер життєдіяльності суспільства.

Таким чином, ураховуючи викладені міркування, висловимо згоду з визначенням функції держави як основних напрямків її діяльності, що виражають її сутність і соціальне призначення в галузі управління справами суспільства. Подібний підхід, на нашу думку, цілком відповідає філософському і загальнонауковому тлумаченню категорії «функція».

При дослідженні функцій держави неможливо обійти осторонь їхні ознаки. Сучасна юридична наука в цілому виробила їх прийнятний перелік, щодо якого більшість дослідників висловлюють згоду. Серед них виділяють наступні:

- 1) визнаються соціально значущими напрямками діяльності держави;
- 2) стійка діяльність (здійснюється постійно або певний проміжок часу);
- 3) відображають сутність і соціальне призначення держави;
- 4) об'єктивний характер (зумовленість завданнями і цілями держави);
- 5) здійснюються специфічними методами і формами;
- 6) системний характер.

Застосування даної характеристики щодо функцій держави видається нам цілком виправданим саме в умовах прагнення до членства в ЄС, урахуваючи трирівневу модель його управління (суб'єкт федерації, федеративні інститути, інститути ЄС). При цьому слід визнати, що в процесі здійснення завдань і функцій держави можливості та повноваження другого рівня (федеративні інститути) будуть ширше, ніж першого чи третього. Це стосується, наприклад, вирішення національними урядами політичних питань держави поза союзними структурами. Фактично, подібна модель відображає субординаційну структуру влади в ЄС, яка передбачає диференціацію повноважень здійснення функцій окремих держав-учасниць.

Розкриваючи зміст решти ознак зазначимо, що існуючі визначення функцій держави мають специфічні та спільні риси, але, як правило, збігаються в їхньому розумінні як основних напрямків діяльності держави, що визначаються її завданнями. Їхнім об'єктом виступають суспільні відносини в окремих сферах соціального життя, вони характеризуються комплексністю, є одним із вирішальних напрямків впливу держави на суспільні відносини; реалізується державним апаратом [7, с. 68]. На підставі спільності суспільних відносин схожі напрямки діяльності держави складають єдину функцію. Різниця в об'єкті впливу, специфіка відповідних суспільних відносин, на які держава впливає в процесі своєї діяльності, є найважливішим критерієм, що дозволяє відмежувати одну функцію від іншої. Крім цього, функції держави дозволяють проникнути в її сутність, а невирішеність тих чи інших завдань може призвести до несприятливих для держави і суспільства наслідків. Слід відзначити, що, на відміну від функцій, у разі зміни сутності самої держави, форми і методи їхнього здійснення можуть змінюватися частіше і суттєвіше.

Крім цього, для повного розуміння функцій держави велике значення має класифікація, яка надає можливість виявити спільні ознаки та побачити їхню різноманітність. Також відкриваються можливості прогнозування розвитку функцій держави та розробки пропозицій щодо їхнього удосконалення, хоча при цьому слід враховувати їхню визначену умовність: «...Не варто ставати на догматичний шлях і абсолютизувати той чи інший перелік функцій» [8, с. 91].

Сучасна юридична наука сформулювала різноманітні підходи до класифікації функцій держави. Їхнє розмаїття обумовлене, передусім, широким спектром критеріїв, які обирають дослідники. При цьому виокремити якийсь один із них, найбільш правильний, неможливо: вони використовуються з різною метою, а тому не можуть замінити один одного. Але, не дивлячись на різні погляди науковців, у теорії функцій держави сформувалися усталені, хоча й суперечливі підходи до їхньої класифікації. Основні з них ґрунтуються на наступних критеріях:

1. Значення для держави та суспільства. Підґрунтям такого поділу є соціально-політична значущість відповідного напрямку державної діяльності, що є підставою виокремлення основних і неосновних функцій. Зазначимо, що така класифікація викликає найбільше суперечок з огляду на відсутність об'єктивного критерію та порушення правила поділу обсягу поняття. Крім того, прихильники такого підходу погоджуються, що в

реалізації основних функцій держави бере участь весь механізм держави або більшість його підрозділів, а неосновні реалізуються спеціальними органами або установами [9, с. 148–149], що фактично зводить їх до функцій державних органів.

2. Тривалість реалізації. На підставі категорії «час» функції держави розділяють на постійні і тимчасові, де перші здійснюються протягом усього періоду функціонування держави, а інші – виникають унаслідок специфічних соціальних умов, для вирішення конкретних невідкладних завдань [7, с. 68]. Певна усталеність подібного підходу не виключає наявності у ньому власних суперечливих аспектів. Зокрема, мова, на нашу думку, має йти не про тимчасові функції, а про особливості реалізації певної функції в конкретний проміжок часу існування держави.

3. Функції держави прийнято також класифікувати на загальносоціальні та класові залежно від того, на користь чиїх соціальних інтересів вони реалізуються. Держава не залежно від типу вирішує водночас класові та загальнозначущі для усього суспільства справи, здатна виступати в ролі носія як загальносоціальних, так і класових функцій. Саме останні, на думку окремих дослідників, найбільш мінливі й пов'язані з соціальною сутністю держави, максимально відображаючи класові інтереси і волю пануючого класу [10, с. 173]. При всій об'єктивності даної класифікації, вона унеможливує коректність співвідношення функцій соціалістичних і капіталістичних держав.

4. Сфери суспільного життя. Саме даний підхід найповніше презентує видову різноманітність функцій держави і дозволяє виділити політичну, економічну, соціальну, екологічну та інші функції, які, у свою чергу, можна в подальшому класифікувати за іншими критеріями.

5. Сфера політичної діяльності. За цим критерієм розрізняють внутрішні, що відображають діяльність держави всередині країни, розкривають її роль у житті суспільства (забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, політичну, економічну, соціальну, екологічну тощо), та зовнішні функції, які розкривають діяльність держави за її межами (забезпечення обороноздатності, миру і підтримання світового правопорядку, взаємовигідної співпраці з усіма державами, інтеграції в європейську та світову економіку).

Зауважимо, що перелік цих функцій для різних держав є неоднаковим: поява або трансформація функцій держави можуть бути викликані стратегічними напрямками її діяльності. Відповідні процеси передбачають удосконалення, розширення, звуження функцій. Крім того, певні відмінності в обсязі та змісті внутрішніх і зовнішніх функцій пов'язані з типом держави, політичним режимом, етапами її розвитку, характером взаємовідносин між державами.

Висновки. На сучасному етапі розвитку юридичної науки та державно-правових інститутів особливої актуальності набуває питання забезпечення ефективного функціонування держави. Увага до відповідних проблем обумовлена насамперед подальшою соціалізацією держави, яка передбачає активне втручання держави в економічну та соціальну політику, що об'єктивно сприяє розширенню її внутрішніх функцій. З іншого боку, підвищена увага до внутрішніх функцій держави спричинена процесом європейської інтеграції, який розвивався у близьких, але все ж самостійних напрямках: співпраця в межах Ради Європи як міжурядової організації та Європейського Союзу як наднаціональної організації. Якщо діяльність створеного за ініціативою Ради Європи Європейського Суду з прав людини внесла суттєві корективи в порядок реалізації функції охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина, то утворення Європейських співтовариств, які згодом трансформувалися в Європейський Союз, мало як наслідок його втручання в реалізацію спочатку економічної, згодом – соціальної, а потім й інших функцій. Це пов'язано з тим, що разом із еволюцією держави змінюється також її функціональний зміст,

з'являються нові напрями діяльності, створюються нові державні інституції, виникають інші засоби і способи забезпечення функцій держави.

Зауважимо, що протягом останніх десятиліть Європейський Союз значно просунувся в напрямку перетворення на наднаціональну організацію з власними повноваженнями. Європейська інтеграція обумовлює трансформацію всього комплексу функцій держав-учасниць, але в першу чергу їхніх внутрішніх функцій. У цьому контексті лише на перший погляд зникає необхідність виокремлення серед функцій держави зовнішніх і внутрішніх. З утворенням Європейського Союзу відбувається активне делегування йому суверенних прав і навпаки: суверенні права, пов'язані з реалізацією зовнішнього суверенітету і зовнішніх функцій, консервуються у віддані держави. Таким чином, європейська інтеграція не позбавляє, а, навпаки, надає актуальності даному поділу і викликає необхідність пошуку принципово нових механізмів їхньої реалізації, що обумовлює цінність відповідних наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. К вопросу о понятии «функции государства» [Текст] / Ф. Д. Байрамов, Ф. Н. Аббасов // История государства и права. — 2003. — № 5. — С. 11–13.
2. Теория государства и права: Ч. 1: Теория государства / Под общей ред. А. Б. Венгерова. — М.: Юристъ, 1995. — 528 с.
3. Теория государства и права / Под ред. С. А. Чибиряева. — М.: Юристъ, 1998. — 308 с.
4. Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева. — М.: Юристъ, 2003. — 592 с.
5. Бабаев С. В. Теория функций современного российского государства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Н. Новгород, 2001. — 201 с.
6. Погорілко В. Ф. Функції Української держави та їх правові основи // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 1. — С. 9–17.
7. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. О. В. Петришина – Х.: Право, 2009. — 584 с.
8. Пискотин М. И. К вопросу о функциях советского государства в современный период // Советское государство и право. — 1958. — № 1. — С. 90–91.
9. Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Теория государства и права: учебник. — М.: ЭКСМО, 2005. — 832 с.
10. Венгеров А. Б. Теория государства и права. — М.: Юриспруденция, 2000. — 528 с.

Куракин Александр Николаевич,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

КАТЕГОРИЯ «ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА» В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Научная статья посвящена анализу эволюции содержательного наполнения одной из центральных категорий юридической науки – «функции государства».

Кроме этого, актуальность поиска принципиально новых механизмов реализации функций государства и ценность соответствующих научных исследований детерминируются и европейской интеграцией Украины.

Ключевые слова: *понятийный аппарат, функция государства, научное наследие, философский подход, социализация, европейская интеграция.*

Kurakin Alexander Nikolayevich,
doctor of legal sciences, associate professor
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

THE CATEGORY «STATE FUNCTION» IN MODERN DOMESTIC LEGAL SCIENCE

The diverse conceptual apparatus of legal science is in a permanent state of renovation, which takes place in accordance with the development of state-legal phenomenon. But there are a number of categories that, regardless of the stage of its functioning, are at the forefront of scientific thought and cause research disputes.

Among a large number of such concepts a special place today occupies the Institute of «functions of the state» - one of the central in the doctrine of the state and law.

Scientists who studied these problems considered the functions of the state as the main directions of its activity, aimed at maintaining its own systemic value, linking the existence of the first with the effectiveness of communication with society. In addition, the legal science of that period is known attempts to justify the parameters of such communication through the functions of the state, which are due to the type and form of the state itself.

The general scientific character of the category «function» determines different approaches to its interpretation and actualizes the need to determine its legal content. Although such a narrow scientific approach should not exclude the philosophical understanding of this term.

There is agreement with the definition of the function of the state as the main directions of its activities, expressing its essence and social purpose in the management of public affairs. This approach, in the opinion of the author, is entirely consistent with the philosophical and general scientific interpretation of the category «function».

Modern legal science formulated a variety of approaches to the classification of state functions. Their diversity is due, first of all, to a wide range of criteria that researchers choose. At the same time, it is impossible to distinguish one of them, the most correct one: they are used for different purposes, and, consequently, can not replace each other.

Over the past decades, the European Union has moved significantly towards becoming a supranational organization with its own powers. European integration causes the transformation of the entire complex of functions of the member states, but primarily their internal functions.

Key words: *conceptual apparatus, state function, scientific heritage, philosophical approach, socialization, European integration.*

Надійшла до редколегії 15.04.2017

УДК 340.1

Пашутін Вадим Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ –
ВИД ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Правове регулювання розглядається через принцип діяльності. Воно представлено як діяльність суб'єктів права щодо правового нормування найбільш важливих суспільних відносин та реалізації формалізованих у цих нормах прав та обов'язків. Зроблено висновок, що правове регулювання є окремим видом юридичної діяльності. Констатовано доцільність подальшої теоретичної розробки елементів правового регулювання за допомогою діяльнісного підходу.

Ключові слова: *правове регулювання, юридична діяльність, діяльнісний підхід, принцип діяльності.*

Вивченню природи правового регулювання присвячено багато публікацій. Незгасний інтерес до теми підігрується й проблемами ефективності законодавства в Україні, інтенсивною правотворчістю, недосконалістю законодавства тощо. Чимало наукових розробок присвячено вивченню об'єкта, предмета, сутності правового регулювання. Не вшухають наукові дискусії з приводу складу механізму правового регулювання, переліку засобів правового регулювання. Такі інтенсивні наукові пошуки сформували багато новацій у визначенні природи правового регулювання. Цьому сприяли у тому числі і різні підходи до його розуміння. Воно розглядається як цілеспрямований вплив, як процес, як механізм. Для вивчення правового регулювання застосовуються різні підходи: системний, синергетичний, метафізичний тощо. Чисельні результати цих наукових розробок набувають загальноновизнаного статусу та включаються до підручників з теорії держави та права. Такими стали теоретичні конструкції предмета, методів правового регулювання, стадій, механізму правового регулювання. Але ще немає узгодженості дослідників у переліку послідовності стадій, переліку елементів механізму правового регулювання. В окремих публікаціях зустрічаємо різні розуміння об'єкта правового регулювання.

На наш погляд, для продовження наукового пошуку у напрямку розвитку теорії правового регулювання доцільно використовувати інші підходи до його вивчення. Вони можуть розкрити нові грані цього правового явища, сформувати шляхи вирішення протиріч теорії, сприяти узгодженню позицій різних науковців щодо природи правового регулювання суспільних відносин. Тут можна використати діяльнісний підхід. Він не є новим у теорії права. Про перспективність та широкі можливості такого підходу писав В. М. Карташов у монографії «Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность» [1]. На актуалізацію важливості такого підходу до вивчення правових явищ спрямовано статтю С. Д. Гусарева «Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства». Він справедливо стверджує, що спостерігається підвищення уваги дослідників до методологічного принципу діяльності, завдяки чому сформувалося поняття «діяльнісного підходу», сконструйованого на постулатах теорії діяльності, у межах якого увага концентрується на ролі діяльності як на пояснюючому факторі (принципі) у дослідженні феномена безпосередньо людини та окремих сфер її соціального життя (активності) [2, с. 29].

У статті зроблено спробу поглянути на правове регулювання через діяльнісний підхід. Тобто ми представляємо правове регулювання як правове явище, що пов'язане з цілеспрямованою діяльністю людини. Правове регулювання суспільних відносин розглядається через призму людської діяльності як процес і результат людської діяльності. Інакше кажучи, використовується принцип діяльності – висвітлення такої сторони правового регулювання, яку ми можемо бачити через його обумовленість людською діяльністю. Використання такого принципу зобов'язує знаходити ті характеристики правового регулювання, які детерміновані людською діяльністю.

Не можна сказати, що ця сторона правового регулювання зовсім не зазначалась у науковому дискурсі. В окремих публікаціях знаходимо твердження, що правове регулювання є активним поведінковим процесом [3, с. 25], воно визначається як впорядкування найважливіших суспільних відносин, що здійснюється компетентним суб'єктом (як правило, державою) за допомогою правових засобів [4, с. 269], здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою усієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона і розвиток [5, с. 254]. Навіть зустрічаємо таке, на нашу думку, перебільшення з точки зору визначення ролі держави: у юридичній літературі сформувалося майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин [6, с. 297].

Такі посилання вказують на визнання діяльнісного характеру правового регулювання (вказується суб'єкт діяльності). Однак таким визнанням за правовим регулюванням характеру діяльності поки що ця сторона регулювання і закінчувалася, дослідження правового регулювання як діяльності, хоча б і на рівні окремих наукових статей, не здійснювалось. Окрім того, розповсюдженим є визначення сутності правового регулювання як цілеспрямованого впливу на суспільні відносини, цілеспрямованого впливу права на суспільні відносини [7, с. 249]. Тобто у самому визначенні сутності регулювання не відзначається його детермінованість людською діяльністю, не зазначаються суб'єкти такої діяльності. Це певною мірою сприяло «приховуванню» діяльнісного аспекту правового регулювання, і він поки що не став предметом ґрунтовного наукового аналізу.

Для застосування діяльнісного підходу до правового регулювання, перш за все, доцільно обрати якесь одне розуміння останнього. Справа в тому, що у джерелах з теорії права наводяться різні визначення поняття правового регулювання. І вони відрізняються з точки зору розуміння його стадій та сутності. Іноді визначення самого правового регулювання дещо суперечить змісту стадій правового регулювання. Наприклад, правове регулювання визначається як дія права на суспільні відносини за допомогою використання певних юридичних засобів [8, с. 258]; здійснюваний усією системою юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування [9, с. 340]. Такі дефініції по суті визначають наявність на вихідному етапі регулювання відповідних правових норм та інших юридичних засобів. Або, можна сказати, у такому формулюванні правове регулювання представляється лише як певний причинно-наслідковий взаємозв'язок між наявними юридичними засобами (у тому числі і правовими нормами) та суспільними відносинами. У такому чи схожому вигляді визначення правового регулювання представлене у багатьох публікаціях. Також зустрічаємо і трактування правового регулювання, яке зводиться фактично до правотворчості. Тобто під правовим регулюванням розуміється діяльність держави та суспільства з підготовки та прийняття нормативно-правових актів [10, с. 340]. Інакше кажучи, за такого підходу урегулювати суспільні відносини – це, по суті, створити правову норму, що є бажаною моделлю цих відносин.

Такі визначення, на наш погляд, не відображають усього процесу правового регулювання та певною мірою суперечать розповсюдженому у юридичній літературі переліку

стадій правового регулювання. Зазвичай стадіями правового регулювання вважають такі: правова регламентація суспільних відносин; виникнення правовідносин (юридичних прав та обов'язків суб'єктів); реалізація правових норм (прав та обов'язків суб'єктів відносин). Перелік та послідовність таких стадій правового регулювання не тільки більш повно, рельєфно відображає природу правового регулювання, а й вказує на пов'язаність такого процесу з людською діяльністю. Видається, що подібну стадійність та зв'язок із людською діяльністю відображають такі дефініції правового регулювання, які визначають його як упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [11, с. 517]. Для розгляду правового регулювання саме через принцип діяльності ми обираємо визначення, яке висвітлює саме діяльну сторону цього феномена. Воно побудовано на врахуванні сутності та стадій правового регулювання.

Під правовим регулюванням у межах цієї статті ми розуміємо діяльність суб'єктів щодо правового нормування найбільш важливих суспільних відносин та реалізації формалізованих у цих нормах прав та обов'язків. Тобто це діяльність із правової формалізації, «узаконювання» (простіше кажучи – створення норм, правове санкціонування повторюваних моделей поведінки) та приведення (забезпечення) соціальної поведінки у відповідність до цих норм.

Сама юридична діяльність ще не є достатньо дослідженим явищем, ще не сформульовано остаточні загальноновизнані її ознаки, сутність, види тощо. Для нашого дослідження найбільш прийнятним можна вважати визначення юридичної діяльності, що сформульовано Б. В. Шагієвим. Під такою діяльністю він розуміє сукупність юридично значущих актів компетентних органів та посадових осіб, що спрямовані на внесення організованості у соціальну діяльність в інтересах захисту прав, свобод і безпеки громадян, їх об'єднань, а також охорони суспільства та держави [12]. По суті, таке ж визначення дає і В. М. Карташов, пропонуючи розуміти під юридичною діяльністю опосередковану правом професійну, трудову, державно-власну діяльність щодо винесення рішень компетентними органами, що спрямована на виконання суспільних функцій і завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права і т. п.) і задоволення таким чином як загально соціальних, групових, так і індивідуальних потреб і інтересів [1, с. 12]. Наведені визначення юридичної діяльності мають приблизно однаковий набір ознак.

Порівняння ознак цих двох правових явищ дає підстави для твердження, що правове регулювання як діяльність є видом юридичної діяльності. Для такого співставлення використано риси, притаманні юридичній діяльності, що наводить О. Ф. Скакун [5, с. 482–483]. Ознаки правового регулювання (як діяльності), за результатом їх співставлення з ознаками юридичної діяльності, виглядають так:

1) правове регулювання, як і юридична діяльність, має соціальну корисність, оскільки впорядковує суспільні відносини через їх правове нормування та введення суспільного життя у впорядковані моделі, схеми, що забезпечують нормальний розвиток суспільства, захист кожного індивіда;

2) воно так само набуває різних правових форм на різних стадіях правового регулювання – нормотворчість, правозастосування, контрольно-наглядові процедури тощо;

3) виражається в юридичних діях (і складається з них) – діях, що у комплексі, послідовності, узгодженості і складають правове регулювання на всіх його стадіях;

4) передбачає одержання результатів за допомогою правових, організаційних засобів; таким результатом є введення певних відносин у правові рамки, поведінка суб'єктів права у відповідності до правових норм;

5) реалізується комплексом суб'єктів права, оскільки на різних етапах правового регулювання функціонують різні суб'єкти: суб'єкти правотворчості – на етапі формування правових норм, суб'єкти застосування права – на етапі застосування норм права тощо.

Якщо порівнювати з ознакою юридичної діяльності, то остання може здійснюватися як індивідуальним, так і колективними суб'єктами окремо чи послідовно у взаємодії;

б) така діяльність також реалізується у системі суспільних зв'язків, правовідносин, спрямована на їх упорядкування та узгодження;

7) правове регулювання, як і юридична діяльність, є важливим чинником формування, відновлення правового порядку;

8) відіграє інтегруючу роль у правовій системі; така роль полягає у поєднанні у єдину гармонійно функціонуючу систему елементів: норм права, індивідуальних правових приписів, прав та обов'язків суб'єктів, тлумачення права, його реалізації тощо.

Для більш детального вивчення співвідношення юридичної діяльності та правового регулювання доцільно порівняти їхні елементи. Елементами юридичної діяльності є об'єкти, суб'єкти, юридичні дії та операції, функції такої діяльності, засоби та результати дій [13, с. 43]. Такі самі елементи ми знаходимо і в правовому регулюванні (у вищезазначеному його розумінні).

Об'єкти юридичної діяльності розглядаються достатньо широко: суспільні відносини, матеріальні та нематеріальні блага, поведінка людей [14, с. 39]. До об'єкта правового регулювання включається лише поведінка людей [15, с. 29]. Тобто можна стверджувати, що поведінка людей – видовий об'єкт юридичної діяльності, який є об'єктом такого виду юридичної діяльності, як правове регулювання. Суб'єктами юридичної діяльності та правового регулювання, в обраному варіанті їх визначення, є суб'єкти права, що здійснюють опосередковану правом професійну, трудову, державно-власну діяльність щодо винесення рішень компетентними органами. Функціонально правове регулювання та юридична діяльність спрямовані на вирішення суспільно важливих завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права і т. п.).

Слід зауважити, що порівняння складів юридичної діяльності та правового регулювання не виглядає простим завданням, виходячи з того, що елементи такого складу самі по собі потребують дослідження, уточнення, визначення. Це може стати предметом окремого об'ємного розгляду.

На цьому ж етапі дослідження ми можемо лише висловити обґрунтоване вище твердження про те, що правове регулювання доцільно розглядати як вид юридичної діяльності, на що вказують ознаки та характеристика елементів складу цих видів діяльності.

Список використаних джерел

1. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. — 219 с.
2. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства / С.Д. Гусарев // Альманах права. — 2011. — Вип. 2. — С. 29–33.
3. Решетов Ю. С. Правовое регулирование и реализация права / Ю. С. Решетов // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2015. Вып. 3 (29). С. 24–29.
4. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. — К. : Юрінком Інтер, 2015. — 584 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. — 4-те видання допов. і перероб. / О. Ф. Скакун – К. : Алерта, 2013, – 524 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
7. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / С. Л. Лисенков – К. : «Юрисконсульт», 2006. — 355 с.

8. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.
9. Кельман М. С. Теорія права. Навч. посібник / М. С. Кельман – Тернопіль : «Поліграфіст», 1998. — 382 с.
10. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник / В. М. Сырых. — 2-е изд. — М. : ЗАО «Юридический Дом «Юстицинформ», 2002. — 592 с.
11. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / В. В. Сухонос – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. — 536 с.
12. Шагиев Б. В. Юридическая деятельность в современном российском обществе: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Шагиев Б. В. ; М, 2003. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-deyatelnost-v-sovremennom-rossiiskom-obshchestve-teoretiko-pravovoi-aspekt>. — Дата звернення: 03.04.2017. — Назва з екрану.
13. Манько Д. Г. Технологічний механізм права та його співвідношення з юридичною діяльністю / Д. Г. Манько // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013 № 6-2. Том 1. С. 41–44.
14. Арзамасов Ю. Г. Природа юридической деятельности / Ю. Г. Арзамасова // Ленинградский юридический журнал. — 2007. — № 3. — С. 33 – 52.
15. Самощенко И. С. О нормативно-правовых средствах регулирования поведения людей / И. С. Самощенко // Правоведение. — 1967. — № 1. — С. 22 – 38.

Пашутин Вадим Владимирович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ – ВИД ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Правовое регулирование рассматривается с использованием принципа юридической деятельности. Оно представлено как деятельность субъектов права по правовому нормированию наиболее важных общественных отношений и реализации формализованных в этих нормах прав и обязанностей. Сделан вывод о том, что правовое регулирование является отдельным видом юридической деятельности. Констатирована целесообразность дальнейшего теоретического исследования элементов правового регулирования с помощью деятельностного подхода.

Ключевые слова: правовое регулирование, юридическая деятельность, деятельностный подход, принцип деятельности.

Pashutin Vadim Vladimirovich,
candidat of law sciences, associate professor
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

LEGAL REGULATION – TYPE OF LEGAL ACTIVITY

Legal regulation is considered using the principle of legal activity. It is represented as the activity of subjects of law on the legal regulation of the most important social relations and the realization of the rights and duties formalized in these rules. Legal regulation, as a legal phenomenon, is considered from the point of view of its determinacy by human activity. The activity character of legal regulation is reflected in its stages, described in the theory of law. At the same time, legal regulation is viewed as an activity that does not end with the creation of legal rules, but continues until the implementation of these rules in legal relations.

The signs of legal regulation that characterize it as legal activity are examined: the expression in legal actions, the social utility, the integration into the existing system of legal relations, the complex nature of the subjects, the focus on the formation of the legal order in society and others. It is established that such characteristics are specific in relation to the features of legal activity. Some elements of legal regulation

are considered: subjects, objects, functional orientation of legal activity. The existence of such elements is also substantiated in legal regulation.

The conclusion is made that legal regulation is a separate type of legal activity. The expediency of further theoretical research of the elements of legal regulation through the activity approach is stated. This approach involves the use of the principle of activity as the main method of studying the legal regulation of social relations.

Key words: *legal regulation, legal activity, activity approach, principle of activity.*

Надійшла до редколегії 12.05.2017

Розділ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.9 (477)

Данилевська Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Данилевський Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається право особи на отримання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному процесі. На підставі аналізу положень закону України від 2 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу» виокремлено категорії осіб, які є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі. З урахуванням норм вказаного закону та вимог Цивільного процесуального кодексу України зроблено висновок, що в цивільному процесі суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу може реалізувати своє конституційне право на цей вид допомоги у формі здійснення представництва інтересів в суді та складення документів процесуального характеру.

Ключові слова: безоплатна вторинна правова допомога, суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу, цивільний процес.

Постановка проблеми. Доступність правосуддя як стан організації судової системи, що полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав, є одним із правових принципів, зміст якого розкривається шляхом тлумачення його складових елементів: правових, соціальних та економічних. На думку О. М. Овчаренко, економічний елемент змісту поняття «доступність правосуддя» включає, у тому числі, безоплатну правову допомогу для осіб, не здатних сплатити послуги свого представника в суді [1, с. 64]. Конституція України заклала підвалини становлення інституту безоплатної правової допомоги – у ст. 59 Основного Закону в редакції від 2 червня 2016 року кожному гарантується право на професійну правничу допомогу, яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно [2]. Аналогічні законодавчі гарантії права на безоплатну правову допомогу закріплені в процесуальних кодексах, у тому числі у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України).

Аналіз останніх досліджень. Вивчення наукових джерел, що висвітлюють питання правової допомоги в цивільному процесі, свідчить, що переважна більшість праць присвячена теоретичній характеристиці інституту представництва [3; 4; 5; 6], натомість

питанню реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі належної уваги приділено не було. Тому **метою цієї статті** є дослідження реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. У теорії права під реалізацією правової норми розуміють втілення її вимог у правомірній поведінці людей – суб'єктів права [7, с. 235]. Тому для з'ясування особливостей реалізації права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі, слід, передусім, дослідити норми, які забезпечують це право.

Так, для реалізації конституційного припису щодо безоплатної правової допомоги було прийнято Закон України від 2 червня 2011 року № 3460 «Про безоплатну правову допомогу» (далі – Закон України «Про безоплатну правову допомогу»), який передбачає надання безоплатної правової допомоги двох видів: безоплатної первинної правової допомоги (ст. 7 цього Закону) та безоплатної вторинної правової допомоги (ст. 13 цього Закону) [8].

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їхнього порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг, як надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

З огляду на викладене, особа, яка, відповідно до цивільного процесуального законодавства, звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, може скористатися правовими послугами, які складають безоплатну первинну правову допомогу, лише в частині надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги, або іншими видами правових послуг (запитів для отримання необхідної інформації) для підготовки позову. У свою чергу, підготовка позову до суду в межах первинної правової допомоги неможлива, оскільки позов є процесуальним документом.

Стаття 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» закріплює визначення безоплатної вторинної правової допомоги як виду державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг, як захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. До речі, уже у 2012 році ст. 12 «Право на правову допомогу» ЦПК України була доповнена ч. 2 такого змісту «Безоплатна правова допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги» (Закон України від 6 листопада 2012 року № 5477 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [9]).

Слід зауважити, що, не дивлячись на прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у 2011 році, з того часу в ньому було застереження щодо набуття чинності положень про безоплатну вторинну правову допомогу – поетапно після початку діяльності центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги. Указані центри Міністерство юстиції України утворює до 1 січня 2013 року при Головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. А з 1 січня 2013 року Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують на-

дання правової допомоги особам, зазначеним у пп. 3 – 7 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

До визначених законом суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу належать особи, до яких застосовано адміністративне затримання; особи, до яких застосовано адміністративний арешт; підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту; особи, у справах яких, відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України, участь захисника є обов'язковою. Як бачимо, перелічені суб'єкти – це особи, яким безоплатна вторинна правова допомога надається в межах адміністративного чи кримінального провадження.

Для всіх інших суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу (тобто фактично тих, хто може звернутися до суду за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства) було застереження, що вони могли б скористатися такою допомогою лише з 1 січня 2014 року. Однак Законом України від 28 січня 2014 року № 733 «Про внесення зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо відтермінування набрання чинності положеннями пункту 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» цей строк було замінено на 1 січня 2015 року [10], а Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1697 «Про прокуратуру» ще відтерміновано до 1 липня 2015 року [11].

Тобто лише з 1 липня 2015 року своє конституційне право на безоплатну правову допомогу у формі здійснення представництва інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру могли реалізувати такі категорії осіб:

- особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

- діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

- внутрішньо переміщені особи;

- громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб, – з питань, пов'язаних із отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи;

- особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземців та осіб без громадянства, затриманих з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання;

- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

- особи, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу, особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту», – до моменту прийняття рішення про надання такого статусу;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, протягом розгляду справи в суді;

– особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, протягом розгляду справи в суді;

– особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, стосовно питань, пов'язаних із реабілітацією;

– право на безоплатну вторинну правову допомогу мають громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства, відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Для підтвердження належності до однієї з вищезазначених груп населення, особа повинна надати відповідні документи, згідно з ч. 4 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», примірний перелік яких закріплений у Методичних рекомендаціях щодо організації надання безоплатної вторинної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затверджених наказом № 160 Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року [12].

На нашу думку, окремо слід зупинитися на порядку подання звернень про надання безоплатної вторинної правової допомоги дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Так, згідно зі ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», звернення про надання одного з видів правових послуг, що стосуються дітей, подаються їхніми законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників, незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи.

Разом із цим на практиці може скластися ситуація, коли дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, потребує безоплатної вторинної правової допомоги, але її батьки, які є законними представниками, не бажають звертатися разом із дитиною до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

До речі, ч. 2 ст. 29 ЦПК України взагалі передбачає можливість неповнолітньої особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність якої обмежена, особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Проте суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Таким чином, застереження у ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо законних представників як єдиних можливих суб'єктів звернення про надання одного з видів правових послуг, що стосуються дітей, обмежує право останніх на отримання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному процесі.

У контексті розгляду питання про надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному процесі зауважимо, що ч. 1 ст. 12 ЦПК України закріплено право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями в галузі права в порядку, установленому законом, лише для осіб, які беруть участь у справі. До цієї категорії осіб, відповідно до ст. 26 ЦПК України віднесені: у справах позовного провадження – сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб; у справах наказного та окремого провадження – заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники; у справах про

оскарження рішення третейського суду та про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду – учасники третейського розгляду, особи, які не брали участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права і обов'язки, треті особи, а також представники цих осіб.

Передбачена Законом України «Про безоплатну правову допомогу» можливість суб'єкта на безоплатну вторинну правову допомогу користуватися такою правовою послугою, як представництво інтересів у судах у цивільному процесі, кореспондується зі ст. 38 ЦПК України, якою передбачена можливість участі у цивільній справі представника.

Згідно зі ст. 40 ЦПК України, представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді, за винятком осіб, визначених у ст. 41 ЦПК України. Повноваження представника у цивільному процесі підтверджуються довіреністю (ст. 42 ЦПК України).

Слід зазначити, що в ЦПК України окремо закріплені вимоги до посвідчення довіреності фізичної особи, яка є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу. Така довіреність може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 2 ст. 42 ЦПК України), а повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором (ч. 4 ст. 42 ЦПК України).

Повноваження представника суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі аналогічні повноваженням представника будь-якої іншої категорії осіб. Так, відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України, представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Як справедливо зазначають науковці, цивільне процесуальне (судове) представництво – це правовідносини, у силу яких одна особа (представник) виконує на підставі повноваження, яке видане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії у цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних і невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи суспільних інтересів, у результаті чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків.

Слід також звернути увагу, що в ЦПК України ст. 56 передбачено можливість участі в цивільному процесі особи, яка надає правову допомогу. Так, правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. Разом із цим аналіз повноважень такого учасника цивільного процесу свідчить, що особа, яка надає правову допомогу, відповідно до ст. 56 ЦПК України, не є процесуальним представником особи і не володіє всіма правами представника, закріпленими ст. 44 ЦПК України.

Отже, фактично, особа, яка отримує безоплатну вторинну правову допомогу в цивільному процесі, є довірителем своїх процесуальних прав і обов'язків, визначених Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги представників.

Висновки. Розглянувши приписи нормативно-правових актів щодо права особи на безоплатну правову допомогу в цивільному процесі, можна зробити висновок, що в цивільному процесі суб'єкт права на безоплатну вторинну правову допомогу може реалізувати своє конституційне право на цей вид допомоги у формі здійснення представництва інтересів у суді та складення документів процесуального характеру.

Список використаних джерел

1. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О. М. Овчаренко. — Харків : Право, 2008. — 304 с.
2. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page?text=%E4%EE%F1%F2%F3%EF>.
3. Личко В. С. Правова допомога та її особливості в цивільних справах / В. С. Личко // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 63. — С. 527–534.
4. Світлична Г. О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві / Г. О. Світлична // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. — 2014. — № 10-1. Том. 1. — С. 212–215.
5. Заботін В. В. Соціально-правові та доктринальні витоки права на правову допомогу в цивільному судочинстві / В. В. Заботін // Право і суспільство. — 2016. — № 2 (частина 2). — С. 39–46.
6. Прут Ю. Інститут правової допомоги в цивільному судочинстві: цивільно-процесуальні особливості реалізації / Ю. Прут // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 3. — С. 54–58.
7. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. — К. : Ваіте, 2015. — 392 с.
8. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу» : Закон України від 6 листопада 2012 року № 5477 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5477-17>.
10. Про внесення зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо відтермінування набрання чинності положеннями пункту 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» : Закон України від 28 січня 2014 року № 733 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/733-18>.
11. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page6?text=%E1%E5%E7%EE%EF%EB%E0%F2%ED>.
12. Методичні рекомендації щодо організації надання безоплатної вторинної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року № 160 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт «Координаційний центр з надання правової допомоги». — Режим доступу : http://www.legalaid.gov.ua/images/legislation/Nakaz_CC_160.pdf.

Данилевская Юлия Александровна,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Данилевский Андрей Александрович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА ЛИЦА НА БЕСПЛАТНУЮ ПРАВОВУЮ ПОМОЩЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается право лица на получение бесплатной вторичной правовой помощи в гражданском процессе. На основании анализа положений закона Украины от 02 июня 2011 года № 3460 «О бесплатной правовой помощи», выделены категории лиц, которые являются субъектами права на бесплатную вторичную правовую помощь в гражданском процессе. С учетом норм указанного закона и требований Гражданского процессуального кодекса Украины сделан вывод о том, что в гражданском процессе субъект права на бесплатную вторичную правовую помощь может реализовать свое конституционное право на этот вид помощи в форме представительства интересов в суде и составления документов процессуального характера.

Ключевые слова: бесплатная вторичная правовая помощь, субъект права на бесплатную вторичную правовую помощь, гражданский процесс.

Danylevskaia Julia Aleksandrovna,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Danylevskyy Andrei Alexandrovich,
candidat of law sciences, associate professor
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

THE EXERCISE OF THE RIGHT TO FREE LEGAL AID IN CIVIL PROCEEDING

The article deals with the right of a person to receive free legal aid in civil proceeding. Based on analysis of the Law of Ukraine of 2 June 2011, N 3460 « On Free Legal Aid» provisions, the classes of the persons who are the right-holders of free secondary legal aid in civil proceeding are separated. Considering the clauses of this law, as well as requirements of the Civil Procedure Code of Ukraine, the following conclusion was made: in civil proceeding, the right-holder of free secondary legal aid is able to exercise their constitutional right to such aid with representing the interests in the court and drafting procedural documents.

Key words: free secondary legal aid, right-holder of free secondary legal aid, civil proceeding.

Надійшла до редколегії 18.04.2017

УДК 341.1/8

Назимко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України)

УНІВЕРСАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРАВА ПРЕДСТАВНИКІВ КОРИННИХ НАРОДІВ ЗА ЗМІСТОМ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ДЕКЛАРАТИВНО-РЕКОМЕНДАЦІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Автором даної науково-правничої статті здійснено детальний науково-дослідницький розгляд змісту тих норм сучасного міжнародного трудового права та змісту тих сучасних міжнародних декларативно-рекомендаційних положень, які комплексно та чітко встановлюють, детально регулюють та дієво захищають універсальні соціально-трудова права надзвичайно важливої, подекуди соціально вразливої національно-етнічної та релігійно-конфесійної категорії громадян – представників корінних народів. Аналіз змісту низки універсальних та спеціалізованих, як переглянутих, так і діючих, нормативно-правових та декларативно-рекомендаційних документів ООН та МОП дав підстави автору доказово охарактеризувати універсальні соціально-трудова права представників корінних народів як свідчення остаточної та суворої міжнародної нормативно-правової та морально-етичної заборони дискримінації в межах сучасного інституту трудових відносин за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю.

Ключові слова: *представники корінних народів, національно-етнічні та релігійно-конфесійні меншини, расова, національно-етнічна та релігійно-конфесійна приналежність, дискримінація, праця, сучасний інститут трудових відносин, сучасне міжнародне трудове право, універсальні соціально-трудова права.*

Актуальність. Загальнолюдський історичний вимір результатів комплексної гуманізації та демократизації інституту трудових відносин відтворюється далеко не через абстрактне право абстрактної людини на гарантоване отримання нею гідно оплачуваної, унормованої, всебічно соціально врегульованої праці, а саме через достатньо конкретне, чітко унормоване, рівне людське право на отримання означеного життєво необхідного соціального блага без зазнання дискримінації за цілою низкою природних соціально-антропологічних чинників та без зазнання дії низки соціальних та національних забобів, широко притаманних суспільствам багатьох історичних епох, і зокрема навіть тих, які не є занадто віддаленими від сьогодення.

Нарівні із міжнародною та національною суворою нормативно-правовою заборною дискримінації людини в рамках інституту трудових відносин за ознакою її статті та/або віку, соціального походження, майнового стану чи політико-ідеологічних переконань на предмет, наприклад, допущення її до тієї чи іншої сфери професійно-трудова діяльності, її права на вільне отримання тієї чи іншої професійно-трудова кваліфікації/освіти та підвищення її рівня, її права на отримання гідної оплати за виконувану нею працю, її права на гідні умови самого трудового процесу та права на користування цілою

низкою інших надзвичайно важливих соціальних здобутків, пов'язаних із встановленням, здійсненням, регулюванням та припиненням трудових відносин, важливою, фундаментально цінною видається аналогічна нормативно-правова заборона дискримінації людини у вказаних випадках саме за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю.

У рамках відносно єдиної, відносно цілісної, історично обумовленої категорії/групи соціально вразливих осіб, які можуть зіткнутися та/або стикаються із дискримінацією в рамках інституту трудових відносин за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю, слід виділити *представників корінних народів*, які в багатьох сучасних державах, незалежно від географічного розташування, не відносяться до так званої «титульної», «державотворчої» нації.

На жаль, слід відзначити, що, попри нормативно-правову гарантованість та офіційну кодифікацію всіх універсальних та спеціальних соціально-трудова прав представників корінних народів, які, у свою чергу, часто є національно-етнічними та/або релігійно-конфесійними меншинами, сучасна повсякденна соціальна практика багатьох держав може не відповідати змісту предметно-спрямованих, регулятивно-цілевих норм не лише національного, але й міжнародного трудового права.

Неприпустимі пережитки етноцентричного, подекуди цілком ксенофобського світосприйняття відтворюють *абсолютно суб'єктивні, антигуманні та ганебні для сучасної цивілізованої людини уявлення* про буцімто соціально-трудова «неповноцінність», «нерозвиненість», «безнадійність», «нездатність», «обмеженість» представників тих чи інших національно-етнічних та релігійно-конфесійних груп/спільнот, «невигідність» їх залучення до певних видів професійно-трудова діяльності, «невигідність» їх прийому на роботу.

Таким чином, у рамках інституту трудових відносин представники корінних народів можуть становити надзвичайно вразливу категорію/групу осіб, яким можуть загрозувати такі, подекуди штучно обумовлені, соціальні негаразди/лиха, як постійне та/або тимчасове, іноді довготривале безробіття, повсякчасне виконання ними лише тяжкої та/або некваліфікованої праці, неотримання гідної оплати за ту чи іншу виконувану ними працю.

Безсумнівним є те, що універсальною, обов'язковою та повсякчас актуальною ознакою сучасного цивілізованого, гуманного, демократичного, правового суспільства є рівноправність усіх його членів, рівний, гарантований та широкий доступ усіх громадян, незалежно від їхньої расової, національно-етнічної та релігійно-конфесійної приналежності, до всіх сучасних життєво необхідних соціальних благ, зокрема або насамперед тих, які відтворюються в рамках інституту трудових відносин.

Зазначимо також, що сам принцип історичної справедливості вимагає суворого, постійного та широкого нормативно-правового захисту універсальних соціально-трудова прав представників корінних народів; існує також повсякчас актуальна необхідність не лише належної імплементації, але й подальшого змістовного вдосконалення відповідних норм сучасного міжнародного та національного трудового права.

Власне саме тому надзвичайно актуальним видається здійснення детального науково-дослідницького розгляду змісту саме тих норм сучасного міжнародного трудового права та змісту саме тих сучасних міжнародних декларативно-рекомендаційних положень, які комплексно та чітко встановлюють, детально регулюють та дієво захищають універсальні соціально-трудова права представників корінних народів.

Здійснення новітніх наукових досліджень у межах цієї окремої, відносно цілісної та достатньо актуальної проблематики сучасного міжнародного трудового права надасть українським науковцям-правникам, правникам-практикам, діячам українських професійних спілок, діячам національних спілок корінних народів України, діячам спілок національно-етнічних та релігійно-конфесійних меншин України, а також належно уповноваже-

ним українським законодавцям можливість розробляти та вносити ґрунтовні проекти корисних, новаторських законотворчих змін/поправок, спрямованих на прогресивне та водночас виважене реформування відповідних норм сучасного трудового та іншого галузевого права України.

Метою даної статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є, по-перше, комплексне наведення, детальний сутнісний аналіз та ґрунтовне осмислення змісту зазначених норм сучасного міжнародного трудового права та змісту зазначених сучасних міжнародних декларативно-рекомендаційних положень, а по-друге, доказова характеристика цих предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм та положень як свідчення остаточної та суворої міжнародної нормативно-правової та морально-етичної заборони дискримінації в межах інституту трудових відносин за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю.

Використані джерела. Поступове досягнення сформульованої мети даної науково-правничої статті здійснено нами за допомогою необхідного звернення до змісту низки універсальних та спеціалізованих, як переглянутих, так і діючих, нормативно-правових та декларативно-рекомендаційних документів ООН та МОП.

Виклад основного матеріалу. Проблематика поступової та чіткої унормованості комплексу соціально-трудова прав представників корінних народів, однак, насамперед, їхніх саме універсальних соціально-трудова прав, які, у свою чергу, є водночас і одними із універсальних прав людини, і, насамперед, нормативізації таких універсальних соціально-трудова прав, які є притаманними саме такій базовій суб'єктній категорії інституту трудових відносин, як «працівник», початково та безпосередньо відтворювалася в межах фундаментального соціально-гуманістичного, історично-смыслового контексту.

Даний контекст початково полягав далеко не в тому, що, згідно із підп. а) п. I Декларації щодо цілей та задач Міжнародної організації праці від 10 травня 1944 року (надалі – Філадельфійська декларація МОП від 1944 року), праця не є товаром, а саме в тому, що праця в її загальному смислі та сам працівник в якості людини як такої не є/не повинні бути об'єктом/предметом чужої, сторонньої приватної власності, не є/не повинні бути об'єктом/предметом торгівельно-економічних, господарчих відносин, притаманних епосі рабства та/або феодалізму [1].

Саме тому в підп. а) п. II Філадельфійської декларації МОП від 1944 року чітко зазначається, що *всі люди, незалежно від раси, віри або статті, мають право здійснювати свій матеріальний добробут і свій духовний розвиток в умовах свободи та гідності, економічної стійкості та рівних можливостей* [Там само].

Базовими складовими матеріального добробуту всього людства, відповідно до положень п. III Філадельфійської декларації МОП від 1944 року, яких, у свою чергу, може бути досягнуто в рамках інституту гуманних, рівноправних, вільних, соціально врегульованих, правових трудових відносин, визначено, серед іншого, повну трудову зайнятість та підвищення життєвого рівня, забезпечення можливостей навчання та вільного пересування (міграції) працівників, рівну для всіх можливість брати участь у розподіленні плодів прогресу щодо розміру заробітної плати та її підвищення, тривалості робочого часу та всіх інших умов праці, визнання та забезпечення права на ведення колективних переговорів із метою забезпечення співробітництва між працівниками та роботодавцями (робочою силою та підприємцями) тощо [Там само].

Таким чином, якщо історія соціально-революційної боротьби, наприклад, західно-європейського пролетаріату є історією боротьби особистісно вільних трудящих громадян за право вільно, вигідно, законно, іншими словами, гідно та врегульовано продавати свою робочу силу та результати її застосування, тобто мова йде саме про наведені складові матеріального добробуту працівників, то попередня соціальна та інша історія багатьох ко-

рінних народів, наприклад корінних народів Африки, на жаль, є історією їхнього перебування в рабстві, історією їхнього перебування в якості абсолютно безправної робочої сили, яка була об'єктом/предметом довільної, антигуманної купівлі, продажу та експлуатації.

Так, у межах ст. 1 Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 року зі змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року (надалі – Конвенція про рабство від 1926 року), чітко зазначено конкретні антигуманні соціально-інституційні основи експлуатації рабської робочої сили та повного соціально-економічного розпорядження нею. Там сказано, що рабством є стан чи положення людини, над якою здійснюються атрибути права власності або декотрі з них; торгівлею ж невольниками визначено будь-який акт захоплення, придбання чи поступки людиною з метою продажу її в рабство; будь-який акт придбання невольника з метою його продажу чи обміну; будь-який акт поступки шляхом продажу чи обміну невольника, придбаного з метою продажу чи обміну, рівно як і будь-який акт торгівлі чи перевозу невольників [2].

За змістом ст. 2 Конвенції про рабство від 1926 року, члени міжнародного співтовариства зобов'язуються запобігати торгівлі невольниками та припиняти таку, а також домагатися поступово і в якомога короткий термін цілковитого скасування рабства в усіх його формах [Там само].

Таким чином, мова йде саме про той атрибут права власності над людиною, який передбачає перебування людини-працівника у чужій, сторонній приватній власності в якості носія робочої сили.

Деяко двозначними, тимчасово закріплючими на територіях, які були тодішніми колоніями та підмандатними територіями європейських держав, статус-кво трудових відносин, подекуди достатньо близьких до історичних інститутів рабства, кріпацтва та/або незаконної обов'язкової чи примусової праці, видаються положення і ст. 9 Конвенції про рабство від 1926 року, у якій зазначено, що кожна держава в питанні про застосування положень даної Конвенції не накладає зобов'язань на всю сукупність територій, які знаходяться під її суверенітетом, юрисдикцією, покровительством, сюзеренітетом чи опікою або на деякі з них, і може надалі приєднатися до положень даної Конвенції повністю або частково від імені будь-якої з таких територій [Там само].

Окрім соціально-економічних, соціально-трудова, господарчих відносин, притаманних інституту рабства, іншим проявом нехтування універсальними особистими та соціально-трудова правами представників корінних народів була практика незаконного примусу їх до виконання тієї чи іншої роботи.

Прикладом чіткої правової заборони експлуатації будь-якої людини, зокрема і тої, яка є представником корінного народу, у якості робочої сили в межах трудових відносин, які передбачають незаконне застосування примусової чи обов'язкової праці, з огляду на очевидну історичну практику соціально-трудова буття корінних народів африканських та азійських колоній європейських держав, є положення ст. 5 Конвенції МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 10 червня 1930 року (надалі – Конвенція МОП «Про примусову чи обов'язкову працю» від 1930 року). Так, у межах даної статті Конвенції МОП «Про примусову чи обов'язкову працю» від 1930 року зазначено, що ніяка концесія, надана приватним особам, компаніям чи товариствам, не повинна вести до запровадження будь-якої форми примусової чи обов'язкової праці з метою виробництва або збору продуктів, що використовуються цими приватними особами, компаніями чи товариствами і якими вони торгують. Якщо існуючі концесії включають у себе положення, що викликають застосування примусової чи обов'язкової праці, то ці положення повинні бути скасовані в якомога короткий строк з метою виконання вказівок статті 1 цієї Конвенції [3].

Положеннями, які додатково нормативно забороняють незаконне застосування примусової чи обов'язкової праці та які більш явно вказують на минулу практику колоніальних трудових відносин із представниками корінних народів Африки та Азії, є положення ст. 6 та п. 1 ст. 7 Конвенції МОП «Про примусову чи обов'язкову працю» від 1930 року, у яких йдеться про те, що чиновники (колоніальної) адміністрації, навіть якщо їхнім завданням є заохочення довіреного їм населення до якої-небудь форми праці, не повинні примушувати населення або окремих осіб працювати на користь приватних осіб, компаній чи товариств; вожді племен, які не виконують адміністративних обов'язків, не повинні вдаватися до примусової чи обов'язкової праці [Там само].

Іншим прикладом положення про нормативну неприпустимість здійснення трудових відносин, які є, так чи інакше, зумовленими расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю, є норма п. д) ст. 1 Конвенції МОП № 105 «Про скасування примусової праці» від 25 червня 1957 року, у межах якої зазначається зобов'язання держав-членів МОП не вдаватися до примусової праці як заходу дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання [4].

До неприпустимого виду трудових відносин, які, як свідчить історична соціально-економічна, господарча практика, були притаманними корінним народам тих чи інших держав, віднесено також, згідно п. б) ст. 1 Розділу I «Інститути та звичаї, подібні до рабства» Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 року, і інститут кріпацтва, яким визначено таке користування землею, за якого її користувач зобов'язаний, за законом, звичаєм чи угодою, жити та працювати на землі, яка належить іншій особі, та виконувати певну роботу для такої іншої особи або за винагороду, або без такої, та не може змінити свого становища [5].

Однак у п. V наведеної вище Філадельфійської декларації МОП від 1944 року додатково зазначено, що принципи, викладені в даній Декларації, *мають бути цілком застосовані до всіх народів* і що у той час, як метод їх застосування має бути визначеним з належним урахуванням стадії соціального та економічного розвитку, досягнутої кожним народом, прогресивне застосування їх до народів, які досі перебувають у стані залежності, а також до тих, які вже отримали самоврядування, є завданням всього цивілізованого світу [1].

З огляду на положення ст. 2 такого універсального міжнародного декларативно-рекомендаційного документа, як Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (надалі – Загальна декларація прав людини), у якій зазначено, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища, у межах ст. 23 та ст. 24 Загальної декларації прав людини остаточно та максимально чітко проголошено низку універсальних соціально-трудова прав, якими є право на працю як таку, право на вільний вибір роботи, право на справедливі і сприятливі умови праці, право на захист від безробіття, право на рівну оплату за рівну працю, право на створення професійних спілок і входження до них для захисту своїх інтересів, право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку [6].

Окремо в ст. 4 Загальної декларації прав людини зазначається, що ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах [Там само].

У межах положень ст. 7 та ст. 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року (надалі – Міжнародний пакт), знову ж таки, з попереднім урахуванням норми п. 2 ст. 2 про те, що права, проголошені в цьому Пакті, здій-

снюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини, суттєво розширено комплекс універсальних соціально-трудова прав будь-якої людини. Окрім наведених в Філадельфійській декларації МОП від 1944 року та Загальній декларації прав людини фундаментальних соціально-трудова прав, норми вказаних статей Міжнародного пакту додатково та окремо унормовують право будь-якої людини на умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, право на однакову для всіх можливість просування по роботі на більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації та право на страйк за умови його проведення відповідно до законів кожної країни [7].

Заборона дискримінації людини в межах сучасного інституту трудових відносин у сфері праці та занять за будь-якою із вищенаведених ознак, зокрема за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю, є підтвердженою і за змістом підп. д) п. 2 Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці від 18 червня 1998 року [8].

Низка інших діючих джерел міжнародного трудового права також відтворювала інші особливості інституту трудових відносин колоніального типу із представниками корінних народів.

Так, наприклад, пп. а) та б) ст. 1 Конвенції МОП № 64 про регулювання письмових трудових контрактів працівників з корінного населення від 28 червня 1939 року (надалі – Конвенція МОП № 64 про трудові контракти працівників з корінного населення) відтворюють інститут тогочасних трудових відносин, суб'єкти якого, як працівники, так і роботодавці, розподілялися на представників корінного населення (населення колоній/залежних територій) та некорінного, іншими словами, мешканців колоній та представників держав та/або націй, які цими колоніями/залежними територіями володіли: а) термін «працівник» означає працівника з корінного населення, тобто працівника, який належить чи прирівняний до корінного населення залежної території держави-члена Організації або належить чи прирівняний до залежного корінного населення на території метрополії члена Організації; б) термін «роботодавець» означає, за відсутності протилежної вказівки, державну владу будь-якого рівня, особу, компанію чи асоціацію як з корінного, так і з некорінного населення [9].

Однак ще більш яскраво принципи, цілі та соціальна практика тогочасних, подекуди достатньо нерівноправних, трудових відносин за участю представників корінних народів колоній/залежних територій європейських держав відображаються в межах положення п. 1 ст. 2 Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників з корінного населення, де зазначено, що дана Конвенція поширюється на всі трудові контракти, на підставі яких працівник наймається на службу до роботодавця (лише) *як працівник фізичної праці* за плату в грошовій чи будь-якій іншій формі [Там само].

Однак саме право працівника, який є представником корінного народу, на укладення письмового контракту, який би містив усі необхідні положення щодо встановлення, здійснення, регулювання та припинення трудових відносин, є чітко передбаченим, зокрема у п. 4 ст. 3 Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників з корінного населення, де зазначено, що якщо контракт не було укладено в письмовій формі навмисно або через недбалість роботодавця, працівник має право звернутися до компетентного органу влади, щоб анулювати контракт, а в деяких випадках вимагати відшкодування збитків [Там само].

Положення п. 1 ст. 4 Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників з корінного населення було певним, хоча і дещо частковим, компромісним нормативно-правовим кроком до ліквідації найбільш жорстоких, протиправних та дикунських елемен-

тів рабства та/або кріпацтва в межах тодішніх трудових відносин за участю представників корінних народів. Там зазначено, що якщо контракт не містить спеціального положення, то він не вважається таким, що зв'язує членів родини працівника або осіб, які перебувають на його утриманні [Там само].

Не менш важливим положенням, що встановлює та захищає соціально-правовий статус, правосуб'єктність працівника, який є представником корінного народу, є п. 1 ст. 10 Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників з корінного населення, у якому зазначено, що передача контракту від одного роботодавця до іншого відбувається лише з дозволу працівника та згідно із записом про цю передачу, зробленим на контракті державною службовою особою, належним чином уповноваженою для цього [Там само].

Серед положень Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників із корінного населення слід особливо виділити одне положення, яке відтворює одну з фундаментальних, базових соціальних складових, притаманних інституту цивілізованих, гуманних трудових відносин. Так, у межах п. 1 ст. 12 Конвенції МОП № 64 про трудові контракти працівників із корінного населення зазначено, що якщо роботодавець не в змозі виконати умови контракту або якщо через хворобу чи нещасний випадок працівник не в змозі виконати контракт, його дія припиняється на умовах, встановлених законодавством, які гарантують у таких випадках право працівника на одержання всієї заробітної плати, будь-яких відстрочених платежів, що належать йому до сплати, будь-яких компенсацій за нещасний випадок або хворобу, а також право на репатріацію [Там само].

Суттєвим кроком до гуманізації тогочасних трудових відносин за участю представників корінних народів стала, відповідно до п. 1 ст. 1 Конвенції МОП № 65 про карні санкції за порушення трудових контрактів працівниками з корінного населення від 28 червня 1939 року, правова норма про поступове скасування застосування карних санкцій по відношенню до працівників із числа представників корінного населення за порушення ними їхніх трудових контрактів. Таким порушенням, згідно з п. 2 ст. 1 цієї Конвенції, чітко визначено: а) будь-яку відмову чи ухилення з боку працівника розпочати або виконувати роботу, передбачену в контракті; б) будь-яку недбалість щодо своїх обов'язків чи відсутність старанності з боку працівника; с) невихід працівника на роботу без дозволу чи без поважної причини; д) самовільне залишення працівником місця роботи [10].

Наведені нами вище універсальні соціально-трудова права людини було нарешті окремо нормативно розповсюджено і на представників корінних народів за змістом відповідних положень Конвенції МОП № 169 про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах від 1989 року (надалі – Конвенція МОП № 169 про корінні народи); корінними народами, відповідно до підп. б) п. 1 ст. 1 Розділу «Загальна практика», визначено нащадків тих, хто населяв країну чи географічну область, частиною якої є дана країна в період її колонізації або в період встановлення існуючих державних кордонів, та які, незалежно від їхнього правового положення, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інституції [11].

Так, у межах п. 2 ст. 20 Розділу III «Найм та умови зайнятості» Конвенції МОП № 169 про корінні народи говориться, що уряди роблять все можливе задля недопущення будь-якої дискримінації між трудящими, які належать до відповідних народів, та інших трудящих, зокрема щодо: а) доступу до зайнятості, включно до кваліфікованої праці, а також заходів із професійного просування та зростання; б) рівної винагороди за працю однакової цінності; с) медичної та соціальної допомоги, безпеки та гігієни праці, усіх видів соціальної допомоги та будь-яких інших видів пільг, пов'язаних із виробництвом, а також житлом; д) права на об'єднання та вільну участь у будь-якій законній профспілковій діяльності, а також права укладати колективні договори з підприємцями або організаціями підприємців. Прийняті заходи повинні забезпечувати: а) аби трудящі, які належать

до відповідних народів, включно із сезонними та тимчасовими робочими та робочими-мігрантами, які зайняті у сфері сільськогосподарської та іншої праці, а також ті, які найняті вербувальниками, користувалися захистом, який надається національним законодавством та національною практикою для інших таких трудящих у тих самих секторах, та аби вони отримували повну інформацію про їхні права за трудовим законодавством та про засоби захисту таких прав; b) аби трудящі, які належать до відповідних народів, не опинялися в умовах, які є небезпечними для їхнього здоров'я, зокрема через вплив пестицидів та інших токсичних речовин; c) аби трудящі, які належать до відповідних народів, не були об'єктом систем примусового найму, включно із кабальною працею та іншими формами боргової залежності; d) аби трудящі, які належать до відповідних народів, користувалися рівними для чоловіків та жінок можливостями та зазнавали рівного ставлення до них у сфері зайнятості та були б захищені від спроб схилення їх до співжиття [Там само].

Пункти 2 та 3 ст. 17 Декларації ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року нормативно підсумовують розвиток попередніх положень про універсальні соціально-трудова права представників корінних народів. У межах зазначених пунктів вказано, що держави, консультуючись та співпрацюючи з корінними народами, вживають конкретні заходи для захисту дітей корінних народів від економічної експлуатації і виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною, або стоїть на заваді навчанню дитини, чи завдає шкоди здоров'ю або фізичному, розумовому, духовному, моральному чи соціальному розвитку дітей, враховуючи їхню особливу вразливість та важливість освіти для розширення їхніх можливостей; представники корінних народів мають право не бути підданими дискримінації щодо умов праці та, зокрема, зайнятості або заробітної плати [12].

Висновок. Таким чином, інститут сучасних універсальних соціально-трудова прав представників корінних народів є прикладом остаточної та суворої міжнародної нормативно-правової та морально-етичної заборони дискримінації людини у межах інституту трудових відносин за расовою, національно-етнічною та релігійно-конфесійною приналежністю.

Поступовий та невпинний розвиток змісту зазначених предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права та змісту зазначених сучасних міжнародних декларативно-рекомендаційних положень відбувався також у межах окресленого нами фундаментального соціально-гуманістичного, історично-смыслового контексту, який полягав у тому, що праця в її загальному смислі та сам працівник, який зокрема є представником корінного народу, не є/не повинні бути об'єктом/предметом чужої, сторонньої приватної власності, не є/не повинні бути об'єктом/предметом торгівельно-економічних, господарчих відносин, притаманних епосі рабства та/або феодалізму.

Відповідні норми сучасного міжнародного трудового права та сучасні відповідні міжнародні декларативно-рекомендаційні положення чітко гарантують представникам корінних народів весь комплекс універсальних соціально-трудова прав людини.

Список використаних джерел

1. Декларация относительно целей и задач Международной организации труда от 10 мая 1944 года [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_328.

2. Конвенция про рабство від 25 вересня 1926 року зі змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_161.

3. Конвенція МОП №29 «Про примусову та обов'язкову працю» від 10 червня 1930 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_136.
4. Конвенція МОП №105 «Про скасування примусової праці» від 25 червня 1957 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_013.
5. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_160.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
8. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці від 18 червня 1998 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_260.
9. Конвенція МОП №64 про регулювання письмових трудових контрактів працівників з корінного населення від 28 червня 1939 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_213.
10. Конвенція МОП №65 про карні санкції за порушення трудових контрактів працівниками з корінного населення від 28 червня 1939 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_214.
11. Конвенція МОП №169 про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах від 27 червня 1989 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_188.
12. Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 року [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156#n9.

Назымко Елена Викторовна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫЕ ПРАВА ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КОРЕННЫХ НАРОДОВ ПО СОДЕРЖАНИЮ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА И МЕЖДУНАРОДНЫХ ДЕКЛАРАТИВНО-РЕКОМЕНДАТЕЛЬНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ

Автором данной научно-правовой статьи осуществлен подробный научно-исследовательское рассмотрение содержания тех норм современного международного трудового права и содержания тех современных международных декларативно-рекомендательных положений, которые комплексно и четко устанавливают, детально регулируют и действительно защищают универсальные социально-трудовые права важнейшей, иногда социально уязвимой национально-этнической и религиозно-конфессиональной категории граждан - представителей коренных народов. Анализ содержания ряда универсальных и специализированных, как просмотренных, так и действующих, нормативно-правовых и декларативно-рекомендательных документов ООН и МОТ дал основания автору доказательно охарактеризовать универсальные социально-трудовые права представителей коренных народов как свидетельство окончательного и строгого международного нормативно-правового и морально-этического запрета дискриминации в пределах современного института трудовых отношений по расовой, национально-этнической и религиозно-конфессиональной принадлежности.

Ключевые слова: *представители коренных народов, национально-этнические и религиозно-конфессиональные меньшинства, расовая, национально-этническая и религиозно-конфессиональная принадлежность, дискриминация, труд, современный институт трудовых отношений, современное международное трудовое право, универсальные социально-трудовые права.*

Nazymko Olena Viktorivna,

candidate of law sciences

(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

**UNIVERSAL SOCIAL-LABOR RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLE REPRESENTATIVES
UNDER THE INTERNATIONAL LABOR LAW NORMS AND INTERNATIONAL
DECLARATIVE AND RECOMMENDATORY PROVISIONS**

The author of this scientific and legal paper made detail scientific and research consideration of those present international labor law norms and those present international declarative and recommendatory provisions which on complex basis and clearly establish, regulate in detail and effectively protect universal social and labor rights of extremely important, sometimes socially vulnerable national-ethnic and religious category of citizens – indigenous people representatives. By means of invoking a range of UNO and ILO universal and special both revised and effective legal and declarative and recommendatory instruments the author conclusively characterized universal social and labor rights of indigenous people representatives as proof of final and strict international legal and moral-ethic ban of racial, national-ethnic and religious discrimination within the present labor relations institution.

Key words: *indigenous people representatives, national-ethnic and religious minorities, racial, national-ethnic and religious membership, discrimination, work, present labor relations institution, present international labor law, universal special social-labor rights.*

Надійшла до редколегії 27.04.2017

UDK 349.2

Mishchuk Mikhailo Oleksandrovich,
doctor of law sciences
(*Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine*)

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL PARTNERSHIP IN THE FIELD OF LABOR LAW OF UKRAINE

In the article the legal regulation of social partnership in employment law of Ukraine is analyzed. The ways of its improving are offered in this context.

Key words: *social partnership, employment law, legal regulation, development trends.*

One of the fundamental factors of social and economic stability of any state is the level of development and legal regulation of social relations in terms of social partnership. The dynamics of the evolution of these relations and scientific and technological development of the country stipulate condition changes in the legal relationship between employer and employees. The above-mentioned is explained by changing of educational and qualifying requirements of employees, job description, there is a severe competition in the labor market, the displacement of people by automated technical systems, informatization of running cycle, etc.

Relevance of the main trends of further development of social partnership legal regulation in employment law of Ukraine caused by the fact that today there are stable, global and transformational changes of labor conditions. Nowadays (without looking into the future) there is an urgent need for a qualitative upgrade of existing social partnership mechanism in a state.

The questions of the main trends of further development of social partnership legal regulation in employment law of Ukraine are violated by such famous scholars as V. H. Varnavskyi, V. S. Venedyktov, V. M. Gordin, A. V. Klymenko, V. I. Kutsenko, Ya. V. Ostafiyichuk, E. M. Libanova, K. V. Pavliuk, O. V. Radchenko, G. I. Chanysheva, A. I. Chernysh, P. Shylepnytskyi and others. At the same time we note that there were no scientific researches where further development trend of social partnership legal regulation would be a subject. Representatives of labor law doctrine rather fruitfully studied social partnership, but the above-mentioned issue remains somewhat out of the consideration. That's why one could argue that superficial and fragmentary scientific research results make it urgent.

Analyzing the main trends in the evolution of social partnership legal regulation we emphasize that crucial is to replace the term «social partnership» in the national legal practice with the concept of «social dialogue». The latter was firstly used in the legal system of Ukraine in the decree of the President of Ukraine «On the development of social dialogue in Ukraine» dated 29 December 2005 [1]. He had established the National Tripartite Social and Economic Council and dissolved the National Council of Social Partnership. That is connected with the fact that the concept of «social partnership» in the international employment law is not used, in particular, in ILO deeds. In terms of the latter it refers to the social dialogue between employees, employers and the government. ILO activity in this sphere aims to strengthen the organizations of employers and workers, and governments in solving social and economic problems and facilitate their dialogue through the appropriate institutions and mechanisms at the national and

international levels. In order to strengthen social dialogue ILO helps organizations of employers and workers to attract new members (especially women and youth), to improve the quality of services, to develop and establish relations between public authorities and representatives of workers and employers [2, p. 41].

It is uncontroversial that the work – is the main activity of individuals. In addition, provisions should be recognized that organized labor can be effective and civilized only in terms of the principle of social partnership, which is of fundamental importance.

The work was, is and remains a major source of income for people who perform certain employment functions in enterprise, institution or organization. Public relations are dynamic; they are constantly changing, evolving. Labor relations are accompanied by social partnership that is cooperation between employers (owners of the means of production) and workers. The State is also recognized as an independent party of this partnership – it monitors compliance with employment law.

From point of view of O. Radchenko, during the current crisis transformations remain conditions for the rise of social conflicts and social risks connected with differentiation of property, space expansion of public exclusion, manifested in a decrease of human capabilities and resources of self-realization and in loss of personal perspectives, inaccessibility of many social benefits [3, p. 58].

To reveal the issue of further development of social partnership legal regulation it is needed to give statements of P. D. Pylypenko that social partnership as a phenomenon and as a principle of employment law is new to the national legal system, in contrast to the legal systems in the countries with developed market economies. There are such well-known forms of social partnership in the international law as bipartism (USA, Canada) and tripartism (France, Germany). Those forms have long occupied their significant place in the collective and contractual regulation of labor relations [4, p. 51].

We completely agree with the above-mentioned information and we note that in Ukraine (compared to the young state) there is no own national legal system with its own characteristics. Social partnership has begun to emerge since Ukraine's independence (1991). Thus, the Ukrainian Soviet Socialist Republic as the Soviet Union had no inherent social partnership, considering the fact that in terms of the planned economy and the absence of the private sphere of management and business employers abuse their position, it was impossible. This was due to the fact that the owner of all means of manufacturing in the USSR was the state only and in the USSR the principle of «rule of the proletariat» was proclaimed, that meant the absence of any private business and the «dictatorship of the proletariat.»

Taking into account that social partnership in employment law of Ukraine gained its development recently, it became a new concept for its employment law; in-depth study and analysis of the main trends of its further development are seen today.

In the context of the above-mentioned scientific position of Yu. V. Chetkov, who notes that for the national science of employment law it is significant the broad understanding of the legal industry as designed to serve the purposes of safety, not only as protecting the interests of employees. This idea corresponds to the essence of employment law, the origin and development of which is connected on the one hand, with the development of industrial production and increased use of hired labor, and on the second – the idea of humanism, the gradual realization of human life and health as higher values.

However, under socialism even the aim of protecting the workers interests achieved especially with the help of stringent public regulation, whereby the worker was protected even from himself (for example, secondary employment was strictly limited, it was explained by the fact that a person has right for the rest and actually relieve themselves of this right and cause harm to his or her health). The transference to a market economy changed the situation greatly.

But the problem of correlation of public and private development trends in employment law was not resolved properly, because there were no theoretical assumptions. In such circumstances, public trends in this sphere have not been brought to its logical conclusion, nor have evolved towards feasibility and reasonableness [5, p. 108].

We note that the public intervention of state into the social partnership in the employment law of Ukraine is regulated inconsistently and haphazardly.

Judging from the analysis of the employment law doctrine we can identify the main trends of further development of social partnership legal regulation in employment law, which should cover the following issues:

1. Development of the mechanism for employment in terms of global computerization and automatization of the operating process.

The task of labor relations management in terms of the transition to the 6th technological mode is primarily the fullest involvement (development and use) of the creative potential of individuals. For that purpose so-called «humanized» management turns away from rigid opposition of leisure time (creativity) and operating time (production) and creates the conditions and opportunities for creative human potential disclosure already in the work itself. Accordingly, the last from the process of human use is converted into a factor of its development. Thus, various models and social partnerships systems against the background of post-industrial trends to stimulate creative principles diverge from the usual pattern of construction the objectivistic management and labor relations towards various methods of staff attracting to the development and process of management and labor. Unfortunately, during the global transition to the 6th technological way Ukraine loses many opportunities related to the material and technical resources and human potential, especially at the level of the system social communication, use and development [6, p. 19].

2. Mechanism reforming for parties encouraging of social partnership in terms of mutual cooperation and social dialogue.

We think that the law-making body has to develop a system of social and economic inducements for both employers and employees. They should serve as encouragement and motivation for both parties of social partnership. The main task of the state is to reduce social tension in society which is always evolving in any country and in any public cell.

Sustainable success in a competitive environment is connected usually with increased responsibility of a staff, improvement of creativity stimulating of employees, internal corporate deployment of continuous process of learning, improving organization activities, development of part-time work, flexible work schedule. Technological and economic transformations in perspective enforce dependence on ultimate success of the production quality of human life, especially on the level of education and skill, organization and motivation. According to the Lisbon Summit of the European Union (March 2000) the use of new technologies and increased knowledge is a crucial factor of increasing number of qualitative working places, preservation and maintenance of social cooperation. So often targeted tax allowances are given not only to the innovative, venture enterprises, industrial parks, technopolises, but also to those companies that are actively engaged in educational programs, participate in the formation of the system of social partnership, which effectively would impact both the employer and the employee [7].

3. Cardinal changes in the organization of the employment relationship between the employee, on the one hand, and the employer – on the other one.

In recent days for adaptation in the conditions of market labor relations in Ukraine needs new organizational models that involve the production of quality products. Accordingly, industrial giants and small businesses and their strategic association are not typical. Moreover, this organization requires flexible production cycles, changing technology and more qualified

workers who would easily adapt to the constant changes and would be ready for continuous updating of knowledge.

4. Gradual integration of social partnership in employment law to civil society.

V. E. Shedyakov convinces that social partnership in today's conditions allows to conduct productive, not destructive interaction of interests of major actors of labor relations given the current situation as well as long-term perspective to ensure social stability, and rearrange emphasis on processes trigger economic growth and progressive development of models of social management on social functioning interested in business and social integration of corporations. Practical movement is made herewith (A) from the conflict – to the partnership model of interaction; (B) from the analysis of certain individual cases – to management of relationships and flows; (C) from hostility – to cooperation; (D) from creation of various predictions – to use of reliable information; (E) from support from the limited experience – to the strategy of transition; (E) from the functional integration – to the procedural, from the vertical – to the virtual; (G) from withholding information – to sharing it; (I) from the use of subjective experience – to continuous training and so on. [8, p. 89].

5. Business attracting to the guarantee system of social dialogue.

Supporting scientific position that the character of the interaction between the government and business is one of the most important indicators of society as a whole, we note that the higher the efficiency of interaction between business and public sectors is, the greater the positive impact on the welfare of society as a whole. That is why the economic transformation in Ukraine at the current stage of its development it is necessary to search possible beneficial areas of the state and business in solving social problems, in improving and developing effective mechanisms for such interaction, which is good to all parties [9, p. 103].

To sum up the above-mentioned, we hope that all the trends of further development of social partnership legal regulation in employment law of Ukraine are aimed at reducing social tensions in the labor market and between employers and employees. The value of this partnership will be not to resolve existing conflicts and contradictions between these entities and that it would be aimed at preventing any possible (even minimal) inconsistencies between workers on the one hand, and employers – on the other. Trends in the further development of social partnership are constantly changing depending on the development of the society itself.

References

1. Про розвиток соціального діалогу в Україні: Указ Президента України від 29.12.2005 р., № 1871/2005 // Офіц. вісник України. — 2006. — № 52. — Ст. 3271.
2. Чанишева Г. І. Організаційно-правові форми соціального діалогу у сфері праці / Г. І. Чанишева // Актуал. пробл. держави і права. — 2007. — Вип. 30. — С. 40–46.
3. Радченко О. В. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі: моногр. / О. В. Радченко, І. Г. Савченко. — Х. : Вид-во ХНУВС, 2008. — 200 с.
4. Трудове право України: підруч. / за ред. П. Д. Пилипенка. — К. : Ін Юре, 2003. — 536 с.
5. Черткова Ю. В. Публічні і приватні тенденції у розвитку трудового права / Ю. В. Черткова // Актуал. пробл. держави і права. — 2007. — Вип. 30. — С. 108–115.
6. Чухно А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. — 2004. — № 4. — С. 15–23.
7. Европейский Союз: факты и комментарии. — 2004. — Вып. 36.
8. Шедяков В. Є. Розвиток соціального партнерства в контексті постіндустріальних трансформацій трудових відносин / В. Є. Шедяков // Економіка України. — 2012. — № 10. — С. 80–91.

9. Дігтяр О. А. Особливості формування та розвитку державно-приватного партнерства в соціальній сфері / О. А. Дігтяр // Право та державне управління. — 2013. — № 2 (11). — С. 103–108.

Міщук Михайло Олександрович,
доктор юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті аналізується правове регулювання соціального партнерства у сфері трудового права України. У цьому контексті запропоновано шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: соціальне партнерство, трудовий закон, правове регулювання, тенденції розвитку.

Надійшла до редколегії 07.05.2017

УДК 347.191:347.15

Тіхонова Марія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківській національний університет внутрішніх справ)

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО СКЛАДАЮТЬСЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

В Україні та світі прийнято поділяти досліджувану сферу на два великих блоки – професійний спорт та аматорський (любительський) спорт. Як справедливо зауважив один із відомих вчених, що оскільки професійний спорт безпосередньо пов'язаний з великими фінансовими вкладеннями він, в свою чергу, проник в усі галузі суспільних відносин, і в першу чергу, в економічну. Економіка будь-якого суспільства, безумовно, працює в галузі спорту. Цілі організації, підприємства, заводи і фабрики працюють, виключно, в спортивній сфері. В даний час в індустрії професійного спорту знаходяться в постійному оберті мільярди доларів, роблячи позитивний вплив на економічний розвиток держави. Спорт - це, в першу чергу, здоров'я нації в цілому. Отже, розвиток і зростання економіки будь-якої держави нерозривно пов'язані і більш того, знаходяться в прямій залежності від здоров'я її населення. З розвитком професійної спортивної діяльності все більш значущою стає проблематика механізму її правового регулювання. Але на нашу думку аматорський спорт, який звичайно заохочує менше грошей, але саме який сприяє веденню здорового способу життя наших громадян, профілактики захворювань та формує гуманістичних цінностей, почуття патріотизму у нашої молоді, а крім цього, саме любительський спорт створює умови для всебічного гармонійного розвитку кожної людини нашої країни, так саме потребує не менш ретельного дослідження з точки зору права.

Ключові слова: правовідносини, фізична культура і спорт, суб'єкти правовідносин.

Фізична культура і спорт є сферою правового регулювання – тим соціальним простором, що впорядковується за допомогою правових засобів. Досить тривалий час в нашій країні та закордоном велись наукові суперечки щодо ставлення такої нової галузі права, як «спортивне право». На думку автора ті відносини, що складаються у цікавій нам області ніяк не можна виокремити в цілу галузь права, але вивчати, досліджувати їх з точки зору права необхідно. Дослідженню правового регулювання відносин у сфері фізичної культури і спорту в Україні були присвячені роботи Г. М. Гніздовської, А. М. Апарова, Г. С. Бордюгової, М. О. Ткаліча та інших. Метою даного дослідження є розгляд відносин, що складаються у сфері фізичної культури та спорту в якості правовідносин і аналіз суб'єктів цих правовідносин.

На сьогоднішній день під терміном «правовідносини» розглядаються різні варіанти проявів права в суспільних відносинах. Розвиток і поширення теорії правовідносини у вітчизняній юриспруденції в значній мірі є досягненням радянського періоду становлення правової науки, в якій правовідносини стали однією з основних методологічних категорій. Теорія правовідносин, що склалася у вітчизняній юриспруденції, є цілісною тільки в системі координат, визначеній на підставі примату норми писаного права. Для неї норма породжує (регулює) правовідносини, а правовідносини є похідними від норми і суспільних відносин [2, с. 20]. Так, під правовідносинами найбільш часто розуміється певний за-

сіб правового впливу на суспільні відносини. У вузькому сенсі «правовідносини» – це взаємопов'язана сукупність персональних прав і обов'язків, що виникли на основі норм права [3, с. 92-93]. У широкому сенсі – це право в житті, саме в ньому воно знаходить свою реалізацію [4, с. 8], правовідносини слід вважати єдиною можливим способом реалізації норм права [5; 6], це суспільні відносини, які придбали певну форму під регулюючим впливом права. Саме в такому широкому сенсі правовідносини виступають як суспільні відносини, врегульовані правом [3, с. 93].

Особливостями правовідносини є:

- вони, з одного боку, складається на основі правових норм, а з іншого боку, за їх допомогою вимоги правових норм втілюються в життя;
- вони завжди є конкретним індивідуалізованим зв'язком, суб'єкти якого визначені поіменно;
- їх розглядають як засіб конкретизації правових норм стосовно певних осіб – їх учасників;
- в рамках правовідносин конкретний зв'язок між суб'єктами виражається через їх суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
- вони є, як правило, свідомо-вольовим зв'язком;
- вони завжди породжують юридично значимі наслідки і тому захищаються від порушення державою [3, с. 93].

Відносини, що складаються в сфері фізичної культури і спорту, повністю відповідають вищезначеним ознакам. Так, вони виникають на підставі правових норм і за допомогою них вимоги норм права втілюються в життя. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 37 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту, з урахуванням пропозицій національних спортивних федерацій та фізкультурно-спортивних товариств комплектує на конкурсній основі з числа найбільш підготовлених спортсменів дитячо-юнацького, резервного спорту та спорту вищих досягнень, а також фахівців сфери фізичної культури і спорту, зокрема тренерів, національні збірні команди з визнаних в Україні Олімпійських та неолімпійських видів спорту для підготовки їх до участі в міжнародних спортивних змаганнях. А відповідно до ч. 12 тієї ж статті того ж Закону - спортсмен - член національної збірної команди України в разі його дискваліфікації (відсторонення) від участі в спортивних заходах, в тому числі за порушення правил спортивних змагань та / або положення (регламенту) про спортивних змаганнях, норм, визначених міжнародними та всеукраїнськими спортивними федераціями, а також за використання заборонених в спорті засобів (допінгу), одночасно виключається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері фізичної культури і спорту, з національної збірної команди та штатної команди національних збірних команд України. Всі суб'єкти даних правовідносин визначаються поіменно - спортсмен, заявку, якого розглядає спочатку федерація відповідного виду спорту і потім перенаправляє до центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту України, і який згодом укладає з даним спортсменом трудовий договір (ч. 9 ст. 37 Закону України «Про фізичну культуру і спорт»). При підписанні контракту ці правовідносини і розглядається як засіб конкретизації правових норм стосовно осіб, які його підписали. В даних правовідносинах у кожного суб'єкта виникають свої права і обов'язки, кореспондуючі один одному. Даний контракт звичайно ж буде відповідати і ознакам свідомо-вольової участі сторін при його підписанні. Даний контракт завжди породжує юридично значимі наслідки.

В рамках даної статті автор пропонує розглянути деякі особливості правовідносин, що складаються в сфері фізичної культури і спорту. Особливістю даних відносин в най-

першу чергу буде те, що сама сфера спорту ділиться на два величезних блоку – спорт любительський (аматорський) і спорт професійний (комерційний).

Автор погоджується з думкою В. П. Васькевича, що в силу того, що професійний спорт є відносно відокремленою і самостійною сферою суспільних відносин, досліджувана область справедливо охарактеризована в науковій літературі як «сукупність суспільних відносин приватного і публічного характеру, що виникають між суб'єктами у зв'язку з їх участю в професійній спортивній діяльності» [1, с. 29]. Єдине, що може додати автор, це те, що аматорський спорт теж поєднує в собі риси відносин як приватного, так і публічного характеру. Наприклад, в місті Харкові щороку з моменту 2012 року проводиться Харківський міжнародний марафон під егідою Департаменту сім'ї, молоді та спорту Харківської обласної ради. Саме проведення даного заходу і рішення про проведення його відноситься до галузі публічного права, а от виступ спортсменів в ньому, як любителів, так і професіоналів відноситься вже до сфери приватного права – для виступу учасники укладають договір, платять стартові внески, підписують необхідний пакет документів, відповідно до договору отримують стартові пакети і т.д.

Елементами будь-якого правовідношення є суб'єкт, об'єкт і його зміст. На наведених нами прикладах видно, що суб'єктний склад відносин, що складаються в сфері фізичної культури і спорту є специфічним, особливим. До суб'єктів даних правовідносин будуть відноситись як суб'єкти права публічного, так і приватного права: органи виконавчої влади, спортивні організації різних організаційно-правових форм, спортсмени-професіонали і спортсмени-аматори, спортивні агенти.

Органами виконавчої влади, які беруть основну участь в спортивних правовідносинах є: Міністерство молоді та спорту України (Положення про Міністерство молоді та спорту України), діяльність даного Центрального органу виконавчої влади поширюється на територію всієї України; на місцях регулювання фізичною культурою і спортом здійснюють спеціалізовані відділи (департаменти) в органах місцевих адміністрацій, наприклад, в Харківській області управління фізичною культурою і спортом здійснює такий структурний підрозділ Харківської обласної державної адміністрації як Управління у справах молоді та спорту, а в місті Харкові – Департамент у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради.

Особливістю правовідносин в сфері фізичної культури і спорту, в яких беруть участь перераховані суб'єкти права є те, що часто вони будуть відноситись до публічного права, і будуються на принципах влади і підпорядкування.

Наступними суб'єктами досліджуваних правовідносин є спортивні організації. Спортивні організації, як уже було зазначено, можуть створюватися в різних організаційно-правових формах. В першу чергу вони можуть бути як комерційними, так і некомерційними. До некомерційних спортивним організаціям відносяться: спортивні установи та підприємницькі фізкультурно-спортивні товариства.

У формі установ в Україні створюються дитячо-юнацькі спортивні школи, спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю, школи вищої спортивної майстерності, центри олімпійської підготовки, центри студентського спорту вищих навчальних закладів, фізкультурно-оздоровчі установи (центри, комплекси, клуби і т.д.), центри фізичного здоров'я населення, центри фізичної культури і спорту інвалідів. Особливостями даних спортивних організацій є те, що всі вони створюються і діють на підставі відповідних положень, а їх засновниками найчастіше виступають центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації або органи місцевого самоврядування. Фінансування спортивних установ здійснюється за рахунок власника (засновника), відповідного бюджету або інших джерел, не заборонених законодавством.

У формі невідприємницького фізкультурно-спортивного товариства в Україні створюються і діють колективи фізичної культури, які створюються на підприємствах, в організаціях, установах, фізкультурно-спортивні товариства, спортивні федерації, громадські організації спортивної спрямованості учнів та студентів, громадські організації спортивної спрямованості ветеранів фізичної культури і спорту, Національний олімпійський комітет, національні спортивні федерації інвалідів, Національний комітет спорту інвалідів України, Спортивний комітет України. Особливостями даних спортивних організацій є те, що всі вони створюються у формі громадського об'єднання, тобто створюються і діють відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», всі вони діють на підставі своїх статутів, і всі вони є некомерційними організаціями – їх метою не може бути отримання прибутку. Крім того, фізкультурно-спортивні товариства, громадські організації спортивної спрямованості учнів та студентів, громадські організації спортивної спрямованості ветеранів фізичної культури і спорту можуть мати статус всеукраїнського об'єднання громадян, спортивні федерації, національні спортивні федерації інвалідів можуть мати статус національної, що дозволяє їм представляти вид спорту у відповідних міжнародних спортивних федераціях.

Що стосується комерційних спортивних організацій, то в Україні, відповідно до ст. 84 Цивільного кодексу вони можуть створюватися у формі підприємницького товариства – товариства з повною відповідальністю, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю або акціонерного товариства. Найчастіше комерційні спортивні організації в Україні створюються у формі товариства з обмеженою відповідальністю, так, наприклад, у вигляді цієї організаційно правової форми в 2016 році був створений «Футбольний клуб «Металіст 1925» Харків». Особливістю правового статусу подібних спортивних організацій є те, що всі вони створюються з метою отримання прибутку від своєї діяльності.

Наступним, центральним суб'єктом спортивних правовідносин є спортсмени. Раніше вже згадувалося, що спорт ділиться на два великі блоки – спорт любительський (аматорський) і спорт професійний. Спортсмени в Україні теж діляться на аматорів і професіоналів. Аматори не мають на меті отримання доходу від своєї спортивної діяльності, професіонали ж від занять спортом отримують постійний прибуток. Відповідно – любители і професіонали мають різний правовий статус.

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» професійний спорт – це комерційний напрямок діяльності в спорті, пов'язаний з підготовкою і проведенням видовищних спортивних заходів на високому організаційному рівні з метою отримання прибутку. Діяльність у професійному спорті спортсменів, тренерів та інших фахівців, яка полягає в підготовці та участі в спортивних змаганнях серед спортсменів-професіоналів і є основним джерелом їх доходів, здійснюється відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт», Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів, а також статутних та регламентних документів відповідних суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та міжнародних спортивних організацій. Спортсмен набуває статусу спортсмена-професіонала з моменту укладення контракту з відповідними суб'єктами сфери фізичної культури і спорту про участь у змаганнях серед спортсменів-професіоналів. Тобто, в Україні спортсмен-професіонал укладає зі своїм роботодавцем особливу форму трудового договору – контракт, і при виникненні спірних питань, пов'язаних з даним контрактом, суди України вирішують подібного роду конфлікти виключно на підставі Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та Кодексу законів про працю України. Укладання між спортсменом-професіоналом і роботодавцем цивільно-правового договору є неприпустимим.

На відміну від професіоналів, любителі спорту в Україні можуть укладати зі спортивними організаціями договори, які відносяться до сфери цивільного права. І найчастіше, вони стають суб'єктами спортивних правовідносин, коли беруть участь в спортивних заходах. Так, наприклад, в місті Харкові щороку проходить спортивний захід з марафону та триатлону «Kharkiv International Marathon», для участі в якому любителі спорту реєструються на сайті, підписують заву про звільнення від відповідальності організаторів проекту, а також осіб і організацій, задіяних у проведенні і обслуговуванні даного проекту (розгляд правової природи такого правочину не є метою даної статті), отримують стартові пакети та, в разі фінішування в числі перших, вони отримують відповідні винагороди (дипломи, медалі і т.д.). Проведення подібних спортивних заходів та участь в них регулюються підрозділом 1 «Недоговірні зобов'язання» параграфом 2 «Публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу» Цивільного кодексу України. Окремо слід відзначити, що законодавчого визначення аматорів в спорті або спортсменів - любителів в Україні не існує.

Останнім суб'єктом спортивних правовідносин є спортивні агенти. Слід зазначити, що законодавство України не знає таких понять, як «спортивний агент» і «агентська діяльність». Хоча в регламентах федерацій з відповідних видів спорту згадуються агенти. Наприклад, Регламент Федерації футболу України визначає спортивного агента, як фізичну особу, яка за плату на постійній основі представляє футболіста клубам з метою найму його на роботу або клуб з метою укладення трансферного контракту. Крім того, інтереси футболіста можуть представляти фізичні особи, що діють від імені футболіста, якщо вони є батьками, братом, сестрою або дружиною даного футболіста (без права передоручення) [12]. Два рази на рік Федерація футболу України проводить іспит на отримання свідоцтва на ведення посередницької діяльності у футболі. І кожен раз оновлює списки діючих посередників на своєму сайті. На питання яким саме договором регулюються відносини між агентом спортсменом і спортивною організацією українське законодавство відповіді не дає. Здається, що в даних правовідносинах можуть використовуватися елементи договору про надання послуг, договору доручення, комісії або агентського договору.

У висновку хотілося б зауважити, по-перше, факт, що відносини, що складаються в сфері фізичної культури і спорту, відносяться до правовідносин, на сьогоднішній день є безперечним. Ці правовідносини мають свою специфіку, яка проявляється в площі їх регулювання. Розглядаючи лише такий елемент правовідносини, як суб'єкт, ми вже змогли побачити, що діяльність суб'єктів спортивних відносин регулюється як нормами приватного, так і нормами публічного права. По-друге, в сфері фізичної культури і спорту діють суб'єкти публічного права основними обов'язками і завданнями яких є організація, координація, популяризація спорту в країні, але в той же час, ці ж суб'єкти виконують завдання, що відносяться до сфери приватного права – наприклад, укладання трудових договорів зі спортсменами збірних команд країни. По-третє, в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» встановлюється перелік спортивних організацій, які можуть бути утворені в різних організаційно-правових формах. Дані організаційно-правові форми визначають і правовий статус тієї чи іншої фізкультурно-спортивної організації. По-четверте, відповідно до сучасного законодавства України спортсмени-професіонали можуть укласти зі спортивною організацією виключно трудовий договір (контракт), правовий статус спортсмена-любителя законами України не встановлюється. По-п'яте, законодавство України не дає визначення «спортивний агент», «спортивний представник», «спортивна діяльність», відповідно не встановлюється і договір, відповідно до якого спортивні агенти або представники можуть представляти інтереси свого клієнта, не встановлюється і перелік послуг ними що надаються.

Список використаних джерел

1. Васькевич В. П. Гражданско-правовое регулирование отношений в области профессионального спорта : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Владимир Петрович Васькевич. — Казань, 2006. — 216 с.
2. Дем'янова О. В. Окремі аспекти застосування категорії «правовідношення» у сфері цивільного процесу / О. В. Дем'янова // Прикарпатський юридичний вісник, 2016, Випуск 5 (14). — С. 20–24.
3. Шагиева Р. В. Правоотношения и их роль в реализации права / Р. В. Шагиева // Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2015. — № 3. — С. 92–99.
4. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі право- відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. В. Кикоть ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2006. — 19 с.
5. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М. : Юридическая литература, 1974. — 352 с.
6. Сурилов А. В. Теория государства и права / А. В. Сурилов. — Киев ; Одесса : Выща школа, 1989. — 438 с.
7. Про фізичну культуру і спорт : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 1994, № 14. — С. 80.
8. Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України // Урядовий кур'єр, 2014. — № 121.
9. Про громадські об'єднання : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 2013. — № 1. — С. 2
10. Кодекс законів про працю України : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР, 1971. — № 50. — С. 375.
11. Цивільний кодекс України : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 2003. — № 40-44. — С. 356.
12. Регламент Федерації футболу України щодо діяльності агентів футболістів : Затверджений Рішенням Виконавчого Комітету ФФУ від 1 березня 2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ffu.org.ua/ ukr/ffu/ndocs/ffu_regulation.

Тихонова Мария Анатольевна,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

СУБЪЕКТЫ ПРАВООТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

На сегодняшний день одним из самых многогранных и специфических общественных явлений выступает сфера физической культуры и спорта. Именно физическая культура и спорт имеют огромное влияние на формирование волевых и моральных качеств человека, становление и совершенствование его личности, именно эта сфера нашей жизни занимает ведущую роль, как важнейший фактор здорового образа жизни, профилактики заболеваний, формирования гуманистических ценностей, создания условий для всестороннего гармоничного развития человека, выявления резервных возможностей организма, содействует достижению физического и духовного совершенства человека, формирует патриотические чувства у граждан и позитивный имидж нашего государства в мировом сообществе.

В Украине и мире принято делить исследуемую нами сферу на два больших блока - профессиональный спорт и аматорский (любительский) спорт. Как справедливо заметил один из известных ученых, что поскольку профессиональный спорт непосредственно связан с большими финансовыми вложениями он, в свою очередь, проник во все сферы общественных отношений, и в первую очередь, в экономическую. Целью организации, предприятия, заводы и фабрики работают, исключительно, в спортивной сфере. На сегодняшний день в индустрии профессионального спорта находятся в постоянном обороте миллиарды долларов, оказывая положительное влияние на эконо-

мическое развитие государства. Спорт - это, в первую очередь, здоровье нации в целом. Развитие и рост экономики любого государства неразрывно связаны и более того, находятся в прямой зависимости от здоровья его населения. развитием профессиональной спортивной деятельности все более значимой становится проблематика механизма ее правового регулирования. Но, по нашему мнению, любительский спорт, который обычно привлекает меньше денег, но более способствующий ведению здорового образа жизни наших граждан, профилактики заболеваний и формирования гуманистических ценностей, чувств патриотизма у нашей молодежи, создающий условия для всестороннего гармоничного развития каждого человека нашей страны, так же требует не менее тщательного исследования с точки зрения права.

В предлагаемой автором статьи делается вывод, что сфера физической культуры и спорта подпадает под регулирование правом, что отношения в этой сфере являются правоотношениями, и рассматриваются субъекты этих правоотношений.

Ключевые слова: правоотношения, физическая культура и спорт, субъекты правоотношений.

Tikhonova Maria Tikhonova Maria Anatolievna,
Candidate of Law, Associate Professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

SUBJECTS OF RIGHTS IN SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

To date, the sphere of physical culture and sports is one of the most multifaceted and specific social phenomena. It is physical culture and sport that have a great influence on the formation of strong-willed and moral qualities of a person, the formation and perfection of his personality, this sphere of our life occupies a leading role as the most important factor of a healthy lifestyle, the prevention of diseases, the formation of humanistic values, creating conditions for a comprehensive harmonious Human development, identifying the reserve capabilities of the body, contributes to the achievement of the physical and spiritual perfection of human, forms patriotic feelings and a positive image of our state in the world community.

In Ukraine and the world, it is common to divide the sphere of physical training and sport into two large blocks - professional sports and amateur sports. As one well-known scientist rightly noted, that since professional sport is directly connected with large financial investments, it, in turn, has penetrated into all spheres of public relations, and first of all, into the economic one. Entire organizations, enterprises, factories and factories work exclusively in the sports field. To date, the industry of professional sports are in constant circulation of billions of dollars, having a positive impact on the economic development of the state. Sport is, first of all, the health of the nation as a whole. The development and growth of the economy of any state are inextricably linked and, moreover, are directly dependent on the health of its population. The development of professional sports activity is increasingly becoming a problematic mechanism of its legal regulation. But, in our opinion, amateur sport, which usually attracts less money, but more conducive to the healthy lifestyle of our citizens, the prevention of diseases and the formation of humanistic values, feelings of patriotism among our youth, creating conditions for the comprehensive harmonious development of every person in our country. It requires no less careful research from the point of view of law.

In the article proposed by the author, it is concluded that the sphere of physical culture and sports falls under the regulation of law, that relations in this sphere are legal relations, and subjects of these legal relations are considered.

Key words: legal relationship, physical culture and sport, subjects of legal relations.

Надійшла до редколегії 20.04.2017

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.513:347.518

Буга Володимир Васильович,
кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Буга Ганна Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

НОВЕЛИ У ВІДШКОДУВАННІ ЗБИТКІВ У РЕЗУЛЬТАТІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ ПРИГОДИ

У статті досліджуються новели у відшкодуванні збитків в результаті дорожньо-транспортної пригоди. Проаналізовано чинне законодавство, визначено, що потерпілому в дорожньо-транспортній пригоді відшкодовувати збиток буде «своя» страхова, де він купив поліс, а не компанія винуватця. Однак слід відмітити, що на законодавчому рівні впровадити пряме врегулювання поки не вдалося. Тобто водій спочатку обирає компанію, котра у випадку дорожньо-транспортної пригоди і буде відшкодовувати йому збитки. Така схема не просто покликана зупинити неправомірні дії затримання страхових виплат недобросовісними страховиками, а й зобов'язує до свідомого вибору своєї страхової компанії власника автівки. Пряме врегулювання в тестовому режимі буде діяти впродовж двох років. Працювати в такому режимі дали згоду тільки 18 страхових компаній із 323, які діють в Україні.

Ключові слова: відшкодування збитків, страхові виплати, пряме врегулювання, страхова компанія, цивільно-правова відповідальність, дорожньо-транспортна пригода.

Постановка проблеми. Для кожної держави особливо гостро стоїть проблема відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП). З цією проблемою зустрічається практично кожна держава світу. Статистика з цього приводу дуже сумна: смерть у результаті ДТП – на дев'ятому місці серед причин смертності. Так, у США в результаті ДТП щороку гине 43 тис. осіб, у Західній Європі – близько 40 тис. Щорічний економічний збиток від ДТП в усьому світі сягає майже 500 млрд. доларів США. Зрозуміло, що в даних умовах кожна країна намагається вирішити проблему відшкодування шкоди внаслідок ДТП комплексними заходами. Перше місце серед них обов'язково займають відповідні правові заходи, зокрема встановлення відповідних правових норм [1].

Аналізу останніх досліджень і публікацій цього явища присвячені роботи і виступи М. Чубинського, В. Шевченко, М. Межебицького та інших учених та практиків.

Метою даної статті є аналіз новел у відшкодуванні збитків у результаті дорожньо-транспортної пригоди.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» установлений порядок, при якому потерпілий звертається за страховим відшкодуванням до страховика, який застрахував відповідальність винного у скоєнні ДТП, при цьому страхувальник не має прямих стосунків із страховиком, у якого був придбаний страховий поліс. Зрозуміло, що за таких обставин страховик (якого потерпілий не обирав) не має ніякої зацікавленості при обслуговуванні такої особи.

Не дивно, що питання впровадження системи прямого врегулювання збитків внаслідок ДТП постало у правовому просторі України. Натомість така система впроваджена й успішно діє у багатьох таких країнах ЄС, як Польща, Франція, Італія, Бельгія тощо. Пряме врегулювання збитків, заподіяних внаслідок ДТП, полягає в тому, що шкоду, спричинену пошкодженням або знищенням транспортного засобу, потерпілому відшкодовує його страховик, тим самим виконуючи обов'язок страховика винної у ДТП особи на умовах, викладених в Угоді про пряме врегулювання збитків.

Досвід європейських країн, що перейшли до моделі прямого врегулювання, демонструє також скорочення та спрощення процедури врегулювання збитків, оскільки страховик має стимул надавати якісні послуги, швидко і в повному обсязі виплачувати збитки «своєму» клієнту, з яким він пов'язаний договірними відносинами. Однією з ключових переваг системи прямого врегулювання є гарантія вчасного отримання страхового відшкодування потерпілим. Для гарантування виконання зобов'язань один перед одним страховики сформують гарантійний фонд у розмірі 50% середньомісячного розміру страхових виплат [2].

Отже, в Україні з 1 грудня 2016 року значно змінилася система регулювання виплат по обов'язковому страхуванню цивільної відповідальності. Нарешті запрацювала Угода про пряме регулювання збитків по обов'язковому страхуванню цивільної відповідальності, укладена між 18 страховими компаніями, які складають більше 50% ринку автотранспорту [3].

Суть її полягає в тому, що потерпілому в ДТП відшкодовувати збиток буде «своя» страхова, де він купив поліс, а не компанія винуватця. Однак слід зазначити, що на законодавчому рівні впровадити пряме врегулювання поки не вдалося [4]. Однак існує цілий ряд обмежуючих факторів.

Як зазначає Сергій Зуб, керівник проектного офісу МТСБУ, по-перше, повинно бути 2 автомобілі, повинно бути контактне ДТП. По-друге, кожен водій повинен мати поліс страхування від компанії, яка входить в пул прямого врегулювання. По-третє, необхідно чітко розуміти, хто є винуватцем ДТП. Близько 80% усіх ДТП підпадають під цю систему [5].

Раз на місяць страхові компанії формують реєстр зустрічних вимог між собою і через розрахунково-клірингову систему в МТСБУ отримують компенсацію [6]. Тобто водій спочатку обирає компанію, котра у випадку чого і буде відшкодовувати йому збитки. Пряме врегулювання в тестовому режимі буде діяти протягом двох років. Працювати в такому режимі дали згоду тільки 18 страхових компаній із 323, які діють в Україні. Можливістю прямого врегулювання збитків зможуть скористатися тільки ті, хто буде дотримуватися наступних умов: учасників ДТП повинно бути не менше і не більше двох; страховики обох учасників ДТП повинні входити до числа 18 компаній, які беруть участь у проекті; ДТП повинно бути оформлено за правилами, тобто за участю поліції або по європротоколу; принцип прямого врегулювання буде стосуватися відшкодування майна; сума шкоди не повинна перевищувати 100 тисяч гривень [7].

Така схема не просто покликана зупинити неправомірні дії затримання страхових виплат недобросовісними страховиками, а й зобов'язує до свідомого вибору своєї страхової компанії власника авто [8]. Процедура врегулювання збитків та здійснення виплат має подвійну вигоду: для страховика – це поштовх до покращення сервісу обслуговування та надання якісних та вчасних послуг, завдяки чому формується «свій» постійний клієнт з імовірністю подальшої співпраці; для клієнта – надійна компанія, якій він довіряє [8].

Такий порядок став можливим завдяки тому, що 25 березня 2016 року 18 страхових компаній – членів Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ) – підписали угоду про пряме врегулювання. Цю угоду підписали такі страхові компанії: АТ «СК «АХА Страхування», ПрАТ СК «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ», ПрАТ СК «ПЗУ Україна», ПрАТ «СК «ВУСО», ПрАТ «УАСК АСКА», ПАТ «НАСК «ОРАНТА», АТ «ПРОСТО-страхування», ПрАТ «СК «УНІКА», ПрАТ «СК «ПРОВІДНА», ПрАТ «АСК «ІНГО Україна», ПАТ «СК «Універсальна», ТДВ «Міжнародна СК», ТДВ «СК «КРЕДО», ПрАТ «СК «АСКО-Донбас Північний», ПАТ «СК «Колоннейд Україна» (колишня «QBE Україна»), ПрАТ «СК «БРОКБІЗНЕС» ПАТ «СК «Країна», ПрАТ «Європейський страховий альянс» [9; 10].

Як зазначає Леонід Кіперман, представник однієї із страхових компаній у робочій групі МТСБУ, яка займалася підготовкою впровадження нового механізму на ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, пряме врегулювання повинно покласти край політиці затягування виплат страхового відшкодування. Водій зможе обирати, до кого звертатися за відшкодуванням шкоди, отриманих у ДТП, – у страхову компанію винуватця аварії (як це відбувається сьогодні) або в ту, з котрою сам уклав договір «автоцивілки». До того ж автомобілісти будуть більш усвідомлено вибирати страховика для укладання полісу обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності [1].

Також необхідно відмітити, що на думку Леоніда Кіпермана, представника однієї із страхових компаній у робочій групі МТСБУ, досвід європейських країн показує, що процедура врегулювання повинна значно скоротитися і спроститися. У страховика з'явиться додатковий стимул швидко і в повному обсязі виплачувати відшкодування клієнтові, з яким він пов'язаний договірними відносинами. Згідно з даними МТСБУ, у третьому кварталі 2016 року середній термін виплат скоротився в порівнянні з другим кварталом майже на місяць: з 154 до 129 днів. Більшість страхових компаній значно поліпшили свої показники по врегулюванню справ. Але у 21 страховика ОСЦПВ термін виплат перевищує середнє значення по ринку. Ми плануємо, що завдяки введенню прямого врегулювання страховики будуть укладатися в термін, відведений законом про ОСЦПВ, – 90 днів [3].

Слід зазначити, що якщо заяву про відшкодування страхового збитку було подано в страхову компанію винуватця ДТП, право звернення у свою страхову компанію втрачається. Європейський досвід показує, що коли потерпілий звертається за відшкодуванням у страхову компанію, яка застрахувала його цивільно-правову відповідальність, це сприяє більш повному задоволенню запиту клієнта. І якщо раніше деякі водії невідповідально ставилися до вибору страхової компанії, то зараз в інтересах кожного бути застрахованим у надійній компанії, яка є учасником системи прямого врегулювання [6].

Слід відмітити, що головними перевагами цієї системи є: вибір потерпілого в ДТП страхової компанії, у якій можна отримати відшкодування (винуватця ДТП або власної страхової компанії); скорочення термінів врегулювання збитків; гарантія своєчасного отримання страхового відшкодування [6].

Нещодавно, а саме наприкінці березня 2017 року, МТСБУ підвело підсумки роботи страховиків у межах угоди про пряме врегулювання збитків. За перші три місяці робо-

ти угоди клієнтами у межах прямого врегулювання було заявлено більше 1700 збитків, що склало майже 10% від усіх заявлених збитків за договорами ОСЦПВ компаній – учасників угоди. Відсоток клієнтів, що бажають скористатись прямим врегулюванням збитків, продовжує зростати. За результатами двох місяців роботи (грудень 2016 та січень 2017) проведено першу розрахункову сесію, у межах якої страховики здійснили взаєморозрахунки за 323 збитками на базі спеціального функціоналу ЦБД МТСБУ. Сума збитків, які були врегульовані у межах цієї сесії, склала більше 4,5 млн грн. Усі страховики – учасники угоди – виконали свої фінансові зобов'язання під час процесу клірингу [11].

Як зазначає генеральний директор МТСБУ Володимир Шевченко, переваги прямого врегулювання встигли оцінити і клієнти, і страховики. Середній строк урегулювання за збитками, що відшкодовані у межах першої сесії, склав 24 дні, що значно менше, ніж середній строк урегулювання у межах звичайної системи. Для страховиків система прямого врегулювання надає можливість підвищити лояльність своїх клієнтів, знизити адміністративні затрати та підвищити ефективність регресної діяльності [11].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, слід зробити висновок, що скористатись прямим урегулюванням можна за наступних умов:

- 1) дорожньо-транспортна пригода стосується не більше і не менше як двох транспортних засобів, при цьому між ними наявне зіткнення, тобто ДТП є контактним;
- 2) обидва транспортні засоби є застрахованими, тобто у кожного учасника ДТП є діючий поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- 3) обидва страховики є учасниками системи прямого врегулювання збитків;
- 4) вина у скоєному ДТП покладена на одного з водіїв (тобто відсутня часткова відповідальність).

Крім того, потрібно враховувати, що при прямому врегулюванні відшкодовується тільки шкода, завдана майну.

Також можна зробити висновок, що перші місяці роботи прямого врегулювання в Україні показали перевагу роботи саме такої системи. Тим самим підтвердилася необхідність поширення саме такого порядку врегулювання на більшу частину, а то й на всі страхові компанії України. До того ж це дуже важливий крок до розвитку страхування в Україні і наближення страхового ринку до європейського зразка.

Список використаних джерел

1. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок ДТП [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://yurincom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=1193.
2. В Україні стартує пряме врегулювання збитків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://odo-msk.com.ua/novini/90/328>.
3. С 1 декабря в Украине заработало прямое регулирование убытков по ОСАГО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://5555.com.ua/index.php/8-news/52-v-ukraine-zarabotalo-pryamoe-uregulirovanie-po-osago>.
4. Межебицький М. Пряме врегулювання збитків по автоцивілці поки буде працювати на добровільних засадах / М. Межебицький // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ich.video/pryame-vregulyuvannya-zbitkiv-po-avtotsiviltsi-poki-bude-pratsyuvatime-na-dobrovilnih-zasadah/>.
5. Зуб С. Під дію прямого врегулювання підпадає 80% ДТП в Україні / С. Зуб // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ich.video/ru/pid-diyu-pryomogo-vregulyuvannya-pidpadaye-80-dtp-v-ukrayini/>.

6. Як працює пряме врегулювання збитків по атоцивілці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://itg.ua/uk/novyny/yak-pratsyuue-pryame-vregulyuvannya-zbitkiv-po-avtotsiviltsi/>.

7. В Украине запустили «прямое» возмещение убытков при ДТП [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/389991/v-ukraine-zapustili-pryamoe-vozmeshhenie-ubytkov-pri-dtp>.

8. Прямое врегулювання збитків з автоцивілки: вже працює! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.arsenal-strahovanie.com/news/press-reliz/104-pryame-vregulyuvannya-zbitkiv-z-avtocivilki-vzhe-pracyu%D1%94>.

9. 18 страхових компаній – членів МТСБУ підписали угоду про пряме врегулювання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uainsur.com/our-news/50348/>.

10. Список СК учасників угоди про пряме врегулювання збитків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mtsbu.ua/ua/for_consumers/119428/.

11. МТСБУ провело першу розрахункову сесію між страховиками – членами угоди про пряме врегулювання збитків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uainsur.com/news/53300/>.

Буга Владимир Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Буга Анна Сергеевна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

НОВЕЛЛЫ В ВОЗМЕЩЕНИИ УЩЕРБА В РЕЗУЛЬТАТЕ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОГО ПРОИСШЕСТВИЯ

В статье исследуются новеллы в возмещении убытков в результате дорожно-транспортного происшествия. Проанализировано действующее законодательство, определено, что пострадавшему в дорожно-транспортном происшествии возмещать ущерб будет своя страховая компания, где он купил полис, а не компания виновника. Однако следует отметить, что на законодательном уровне ввести прямое урегулирование пока не удалось. То есть водитель сначала выбирает компанию, которая в случае чего и будет возмещать ему ущерб. Такая схема не просто призвана остановить неправомерные действия задержки страховых выплат недобросовестными страховщиками, но и обязывает к сознательному выбору своей страховой компании владельца автомобиля. Прямое урегулирование в тестовом режиме будет действовать в течение двух лет. Работать в таком режиме дали согласие только 18 страховых компаний из 323, действующих в Украине.

Ключевые слова: возмещение убытков, страховые выплаты, прямое урегулирование, страховая компания, гражданско-правовая ответственность, дорожно-транспортное происшествие.

Buha Volodymyr Vasyliovych,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Buha Ganna Sergiivna,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

NOVELLA IN THE REIMBURSEMENT OF DAMAGE TO THE ROAD TRANSPORT ACCIDENT

The article investigates short stories in compensation of losses as a result of a traffic accident. Analyzed the current legislation, it is determined that the injured in the road and transport incident will be compensated for his own insurance, where he bought the policy, not the company of the culprit. However, it should be noted that at the legislative level, a direct settlement has not yet been possible.

That is, the driver first chooses a company, which in case of what will compensate him for the damage. Such an outline is not simply designed to stop the illegal actions of delaying insurance payments by unscrupulous insurers, but also obliges the owner of the car to consciously choose his insurance company. The procedure for settling losses and making payments has a double benefit. For the insurer, this is the impetus to improve the service of servicing and the provision of high-quality and timely services, thanks to which a «permanent» client is formed with the likelihood of further cooperation. For the client – a reliable company, which he trusts. Direct settlement in the test mode will be valid for two years. Only 18 insurance companies out of 323 operating in Ukraine agreed to work in this mode. It should be noted that the main advantages of this system are: choice of the injured in an accident insurance company, in which you can get a refund (the culprit of an accident or your own insurance company); reduction of deadlines for settlement of losses; guarantee of timely receipt of insurance compensation.

Key words: *compensation of losses, insurance payments, direct settlement, insurance company, civil liability, road traffic accident.*

Надійшла до редколегії 13.04.2017

УДК 342.1:323.2

Вітвіцький Сергій Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОЗВИНЕНОГО ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

У статті аналізується громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку України, що характеризується лібералізацією з боку держави щодо пошуку відповідного діалогу з суспільством. Акцентовано увагу на методах залучення громадськості до участі у творенні державної політики в умовах необхідності забезпечення плюралізму суспільного діалогу.

Ключові слова: виконавча влада, громадський контроль, громадські організації, громадськість, громадянське суспільство, державний контроль, засоби масової інформації, контроль, політичні партії.

Наукове опрацювання цієї проблематики пов'язано з тим, що однією з функцій держави щодо забезпечення громадської участі є залучення громадськості, яка, у свою чергу, має здійснювати відповідний контроль за її інституційними структурами.

Особливої уваги сьогодні заслуговує питання рівних умов для громадської участі людини в суспільно-політичному житті. Доцільність постановки такого питання зумовлюється розумінням того, що люди є індивідуалізованими особами, а тому вже від природи не є рівними між собою, проте основним завданням у подоланні такої нерівності з боку держави має бути створення відповідних умов рівної участі. Необхідно підкреслити, що чинником такої нерівності може виступати соціальна й історична динаміка, що визначаються рівнем громадської активності, яка протистоїть нерівності умов громадської участі.

Актуальним у цьому аспекті постає питання громадського контролю, який розглядається як невід'ємний елемент забезпечення законності, що позитивно впливає на якість підготовки законів та інших нормативно-правових актів, що відображається на процесі забезпечення єдиного правового простору України [1, с. 3]. За кількістю, якістю, глибиною та теоретичним рівнем доробок, є підстави констатувати, що українські вчені досліджували проблему громадського контролю фрагментарно й поверхово.

На основі наукового аналізу цієї проблематики можна стверджувати, що дослідження громадського контролю пов'язане з усім комплексом проблем його організації та функціонування й організаційно-правових засад державного будівництва, що має відношення до фінансового, матеріально-технічного забезпечення, захисту й дотримання прав громадян, гарантування громадської безпеки.

Уявити й описати об'єктивні і складні процеси, які постають у процесі формування громадянського суспільства, намагаються вчені в галузях адміністративного права, державного управління, теорії держави і права та конституційного права тощо [2, с. 96].

Закладає фундамент для подальших плідних наукових розробок низка праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, серед яких слід зазначити Л. Аكوпова, О. Андрійко, Р. Арутюняна, В. Беляєва, С. Брателя, В. Гаращука, В. Горшеньова, А. Гуріна, С. Денисюка, А. Джагаряна, О. Забралову, А. Завалунова, Є. Захарова, С. Зубарева, О. Коломитцеву,

С. Кушніра, К. Маркова, О. Машкова, С. Мосова, Т. Наливайко, Н. Нижник, С. Новікова, М. Обода, О. Полещука, П. Покатаєва, Л. Рогатіну, М. Студенікіну, О. Сушинського, А. Тарасова, В. Шестака, С. Шестака та інших.

Аналіз наведеного фактологічного матеріалу вказує на те, що зміст такого соціального явища як громадський контроль та його юридична природа розглядались або лише в деяких аспектах, або взагалі поверхово, це, у свою чергу, і доводить актуальність і значимість тематики, що розглядається.

Цілком зрозуміло, що громадський контроль (як соціальне явище) неможливий без формування сприятливого середовища для його повноцінного й ефективного функціонування, тобто без розвинутого громадянського суспільства.

Українська правова наука потребує розроблення багатьох наукових проблем, серед яких і громадський контроль, що є важливим чинником формування громадянського суспільства й забезпечує взаємозв'язок державної влади та народу. Слід зауважити, що прагнення України до формування громадянського демократичного суспільства закладено в таких базових нормативно-правових документах, як Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, Конституція України [3–5].

Наявний певний консенсус у наукових доробках учених сучасності, які вважають, що побудувати демократичну, соціальну, правову державу неможливо без тісного взаємозв'язку держави та громадянина, їхньої злагодженої роботи й ефективного контролю за діяльністю органів державної влади з боку громадськості.

Громадський контроль виступає одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та безпосередньо громадянами. Він є важливою формою реалізації конституційних прав громадян й активним способом залучення населення до управлінської діяльності державою [6].

На окрему увагу заслуговує той факт, що громадський контроль поширюється на різні сфери життєдіяльності суспільства.

А. Крупник [7] розглядає громадський контроль як інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами та іншими підконтрольними об'єктами власних соціальних завдань. Тобто, на думку дослідника, характерні відмінності громадського контролю від будь-якого іншого виду контролю містяться в суб'єктно-об'єктній сфері й полягають у тому, що громадський контроль здійснюється саме громадськістю й у процесі здійснення громадського контролю контролюється виконання саме соціальних завдань, безпосередньо пов'язаних із захистом і реалізацією прав і свобод громадян, задоволенням та узгодженням соціальних потреб та інтересів населення.

До структурних елементів громадянського суспільства можна віднести: добровільно сформовані первинні самоврядні соціальні групи, сукупність недержавних суспільних відносин, господарську і приватну частину життєдіяльності людей, їхні звичаї, традиції; сферу самоврядних організацій та індивідів [8].

Цілком зрозуміло, що саме громадськість може виявити неузгодженість між наміченими й отриманими результатами діяльності органів виконавчої влади, тому виділяти з розмаїття всіх форм і методів громадського контролю якусь специфічну немає сенсу. Завдяки роботі громадськості й відбувається утворення цих організацій та опосередковується їхня діяльність.

Аналіз діяльності суб'єктів громадського контролю дозволяє нам зупинитись на найбільш активних учасниках цих правовідносин. До них можна віднести: громадські організації та об'єднання громадян, окремих громадян з активною громадською позицією, територіальні громади, політичні партії, засоби масової інформації, Інтернет-портали тощо.

Громадські організації та об'єднання громадян у сучасній Україні є політико-правовим інститутом, який має виконувати посередницьку функцію між громадянським

суспільством і публічною владою щодо забезпечення та захисту прав і свобод громадян, а також їхніх інтересів та ініціатив [9]. Необхідно підкреслити, що для забезпечення громадської безпеки інтереси держави та суспільства збігаються. Тому питання про взаємодію держави в особі публічних адміністрацій з громадськими об'єднаннями актуалізує дослідження. Як справедливо зазначає І. Шершньов, поряд із діяльністю держави щодо забезпечення безпеки важливо розбудовувати громадську систему безпеки, яка органічно доповнить простір забезпечення національної безпеки в цілому та активізує всі громадські сили, об'єднання громадян та недержавні організації в цій сфері [10, с. 27].

Державні органи, які покликані забезпечити безпеку в різних сферах, самі частково дезорганізовані й не здатні сьогодні повністю вирішувати велику кількість завдань щодо забезпечення безпеки, що є причиною формування громадських структур із забезпечення безпеки. Гостро відчуваючи свою незахищеність, громадянське суспільство прямо, без посередництва держави, намагається вжити заходів щодо забезпечення власної безпеки [11, с. 57]. Зазначається також, що виникнення численних суспільних об'єднань із сприяння в забезпеченні різних аспектів безпеки відбувається свавільно і є реакцією громадян на реальне або ймовірне виникнення погроз і небезпеки їхньому традиційному способу життя, матеріальним і духовним звичкам та інтересам [12, с. 43].

Варто зауважити, що громадський контроль на сьогодні в національному законодавстві визначається умовно. Такий контроль позбавлений можливості впливати на оперативно-господарську діяльність підконтрольного, разом із цим він може виступати як важливий елемент обмеження державної влади, інструментом оцінки виконання нею соціальних завдань.

На окрему увагу заслуговує той факт, що було зроблено спробу закріпити громадський контроль безпосередньо на рівні Закону України народними депутатами А. Раханським та І. Шаровим, які в жовтні 2004 р. виносили на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про громадський контроль» [13]. У законопроекті були закріплені основні положення, що стосуються громадського контролю; містилося визначення громадського контролю; його завдання, об'єкт, суб'єкти такого контролю та їхні повноваження; підстави та порядок здійснення громадського контролю; його форми й гарантії та, що є досить важливим, відповідальність за порушення законодавства про громадський контроль та інші важливі питання. Але, на жаль, цей законопроект так і не набув чинності.

Зауважимо, що вагоме значення в забезпеченні діяльності громадського контролю в сучасній Україні відіграють ЗМІ. Проте сьогодні вони цю роль виконують недостатньо ефективно та не в повному обсязі. У регіонах багато ЗМІ орієнтовані на обслуговування поточних інтересів влади. Центральні засоби масової інформації хоча і є більш вільними, але й вони поки ще не стали гідним громадським контролером діяльності держави. Тому сьогодні головними завданнями є отримання ЗМІ фінансово-економічної самодостатності й забезпечення цивілізованої конкуренції на ринку мас-медіа. Головне завдання ЗМІ полягає в тому, щоб активно співпрацювати з іншими інститутами громадянського суспільства щодо контролю за діяльністю органів публічної влади та за надавачами соціальних послуг [14]. Дійсно, не можна погодитися з такою позицією вченого-політолога А. Крупника, оскільки значення та статус ЗМІ в нашій країні з кожним роком зростає: більшість новин наші громадяни отримують саме з цих джерел; політичні програми формують громадянську позицію на події в країні та світі. Українське суспільство сприймає інформацію саме так, як нам її подають, але ж її можна подати по-різному. Через це ЗМІ є своєрідним маніпулятором людської свідомості й каталізатором можливих соціальних конфліктів.

Певну роль у здійсненні громадського контролю відіграють політичні партії. Частина 2 ст. 36 Конституції України наголошує: «Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах» [5]. Слід констату-

вати той факт, що роль партій у контролі за виборчим процесом є суперечливою. З одного боку, партії безпосередньо зацікавлені в тому, щоб не допустити порушень з боку своїх конкурентів; з іншого – для перемоги у виборчих змаганнях партії самі нерідко вдаються до порушень. Це дає підстави говорити про те, що партійний контроль за виборчим процесом має доповнюватися контролем з боку незалежних громадських організацій. На відміну від політичних партій, громадські організації не мають права, наприклад, висувати кандидатів до представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування. Незважаючи на те, що чимало громадських організацій у той чи інший спосіб пов'язані з певними політичними силами, вони в цілому менш ангажовані, ніж політичні партії [15]. На думку Є. Захарова, зміцнення громадського контролю необхідно продовжувати в ракурсі кількісно-якісного росту громадських організацій, підвищення їхньої компетентності, інституційної та ресурсної спроможності, покращення комунікацій, пошуку й використання нових технологій контролю, вдосконалення спільних дій [16]. Безумовно, недоліки є навіть у статусі суб'єктного складу громадського контролю, що вкотре підтверджує необхідність законодавчого закріплення громадського контролю та чіткого механізму його реалізації.

Проведений аналіз свідчить, що зазначена проблематика потребує комплексного розроблення проблеми громадського контролю як відносно самостійного інституту. Фрагментарно досліджена проблема громадської участі як однієї з основних засад функціонування громадянського суспільства. Це, у свою чергу, уповільнює, подекуди й унеможлиблює розвиток інституту дієвого громадського контролю.

Недосконалість національного законодавства у сфері громадського контролю негативно впливає на розбудову демократичної соціальної та правової держави.

Виходячи з наведеного вище, можна констатувати нагальну потребу в прийнятті єдиного законодавчого акта, який би містив у собі поняття та механізми функціонування громадського контролю і з урахуванням побудови існуючого законодавства знайшов би своє органічне місце в системі розбудови законодавства щодо розвитку громадського контролю.

Список використаних джерел

1. Остапенко А. С. Общественные объединения в контексте «демократии участия»: диалог гражданского общества и государства / А. С. Остапенко // Государственная власть и местное самоуправление. — 2010. — № 8. — С. 3–5.
2. Капустина М. А. Право, общество, государство / М. А. Капустина // Известия вузов. Правоведение. — 2008. — № 5. — С. 92–106.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — Ст. 502.
4. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. // Офіційний вісник України. — 2010. — № 72/1 Спеціальний випуск. — Ст. 2598).
6. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К. : А. С. К., 2001. — 356 с.
7. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення [Електронний ресурс] / А. С. Крупник. — Режим доступу : www.Viche.Info/journal/1667/.
8. Валадес Д. Контроль над властью / Д. Валадес ; пер. с исп. яз. А. Автономова, В. Гайдамака. — М. : Идея-Пресс, 2006. — 248 с.

9. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне. — К. : Основи, 1993. — 168 с.
10. Шершнев И. Л. Деятельность общественных объединений в области обеспечения национальной безопасности Российской Федерации : дис. ...канд. полит. наук / И. Л. Шершнев. — М., 2004. — 220 с.
11. Маскалькова Т. Н. Нормотворчество : науч.-практ. пособие / Т. Н. Маскалькова, В. В. Черников. — М. : Проспект, 2011. — 384 с.
12. Редкоус В. М. Законодательное обеспечение национальной безопасности в государствах-участниках СНГ и его учет в российских условиях / В. М. Редкоус. — Пятигорск : КМВ, 2008. — 339 с.
13. Проект Закону України «Про громадський контроль» № 6246 від 11.10.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http // www. rada. gov. ua](http://www.rada.gov.ua)
14. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення [Електронний ресурс] / А. С. Крупник. — Режим доступу : [www. Viche. Info / journal / 1667/](http://www.Viche.Info/journal/1667/)
15. Сангуров А. Общественное участие как условие формирования гражданского общества / А. Сангуров. — Режим доступу : [http// www. prof. msu. Ru /publ/conf/conf05.htm](http://www.prof.msu.Ru/publ/conf/conf05.htm).
16. Захаров Є. Громадський контроль і права людини [Електронний ресурс] / Є. Захаров. — Режим доступу : [www. opora. org. ua/articles/404-2009-12-15](http://www.opora.org.ua/articles/404-2009-12-15).

Витвицкий Сергей Сергеевич,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ

В статье анализируется общественный контроль в условиях формирования гражданского общества в современный период общественно-политического развития Украины, характеризующийся либерализацией со стороны государства относительно поиска соответствующего диалога с обществом. Акцентируется внимание на методах привлечения общественности к участию в создании государственной политики в условиях необходимости обеспечения плюрализма общественного диалога.

Ключевые слова: исполнительная власть, общественный контроль, общественные организации, общественность, гражданское общество, государственный контроль, средства массовой информации, контроль, политические партии.

Vitvitskyi Sergey Serhiyovych,
doctor of legal sciences, associate professor
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN CONDITIONS OF DEVELOPED PUBLIC CONTROL

Public control in conditions of formation of civil society in the modern period of social and political development of Ukraine, which is characterized by the liberalization from the part of the state for finding relevant dialogue with society is analyzed in the article. Attention is accented on methods of public participation in the making of the state policy in conditions of the need to ensure pluralism of social dialogue.

Key words: executive power, public control, public organizations, the public, civil society, state control, mass media, control, political parties.

Надійшла до редколегії 16.04.2017

УДК 330.341.1:347.77(477)

Світлична Юлія Олександрівна,
кандидат наук з державного управління
(Харківська обласна державна адміністрація)

ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДІЇ

В статті досліджене правове регулювання державної регіональної політики, забезпечення соціально-економічного розвитку регіону шляхом реалізації спеціальних цільових соціальних комплексних програм з розвитку різних галузей суспільного життя області. Державна регіональна політика на прикладі Харківської області розглядається як система цілей, заходів, засобів та узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з метою забезпечення високого рівня життя людей в різних регіонах України з урахуванням природних, історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної та культурної самобутності.

Автором коротко охарактеризовані окремі програми соціально-економічного розвитку регіону, показані результати їх реалізації та визначені напрямки їх функціонування на подальший період.

Ключові слова: *регіон, соціально-економічний розвиток, область, програма, фінансування, обласна державна адміністрація.*

Вступ. В Харківській області в стадії реалізації знаходиться низка програм з соціально-економічного розвитку регіону, розроблених обласною державною адміністрацією і затверджених обласною радою. Обласна державна адміністрація не тільки організовує розробку і прийняття таких програм, а й постійно контролює та аналізує їх виконання з метою забезпечення взаємодії всіх учасників виконання та можливого коригування цілей і завдань програм соціально-економічного розвитку, врахування інтересів населених пунктів, окремих верств населення, інтересів інших зацікавлених сторін.

Метою даної статті є економіко – правовий огляд стану виконання окремих програм з соціально-економічного розвитку регіону.

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідженнями процедур розробки, узгодження та прийняття програм соціально-економічного розвитку Харківської області в різний час займалися Носова О. В., Бандурка О. М., Райнін І. Л., Возняк Г. В., Романюк С. А., Ковальов А. В., Битяк Ю. П. та інші вчені, але аналіз результатів виконання програм за сучасних умов в їхніх працях не знайшов належного відображення.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання розвитку регіонів України, насамперед, визначає Закон України «Про засади державної регіональної політики» [1], в якому передбачені економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України. Державна регіональна політика в Законі подається як система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності.

Досягнення поставлених в Законі цілей та мети регіонального розвитку в значній мірі забезпечується виконанням програм регіонального розвитку, спрямованих на досягнення цілей регіонального розвитку, оформлених як документи, що готуються та затверджуються у встановленому законодавством порядку, об'єднані спільною метою досягнення позитивного виробничого результату чи соціального ефекту.

Розроблення регіональних стратегій розвитку та змін і доповнень до них забезпечує обласна державна адміністрація, а затверджуються вони обласною радою.

При розробленні програм і стратегій регіонального розвитку враховуються вимоги і положення законодавства з питань регіональної політики, зокрема, Законів України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про Генеральну схему планування території України» та інших законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, а також міжнародних договорів України, ратифікованих Верховною Радою України.

Вчені і практики з державного управління по різному розуміють зміст і цілі регіонального розвитку. Возняк Г.В. вважає, що регіональний розвиток – це економічна концепція, яка враховує взаємний вплив економічної діяльності та інтеграції ринків та територіально-географічні об'єкти. Регіональний розвиток має забезпечувати територіальне зростання виробництва та вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, спеціалізацію міжрегіональних зв'язків і формування регіональних ринків, комплексний розвиток структурних перетворень і диверсифікацію господарства регіонів, міжрегіональну економічну інтеграцію та укріплення економічних основ державності, регулювати структурну перебудову господарства регіону для підвищення рівня життя населення [2].

Романюк С. А. звертає увагу на відсутність принципової різниці між поняттями «регіональний» та «місцевий» розвиток, але дані поняття ним не ототожнюються.

Місцевий розвиток асоціюється, як правило, з населеними пунктами (або їх агломерованими сукупностями), їх розвиток більш організаційно визначений і пов'язується із тісною взаємодією місцевої влади, бізнесу та населення на конкретній обласній території. Інституційне забезпечення місцевого розвитку, як вважає Романюк С. А. також більш формалізоване, ніж для регіонального рівня. У зв'язку з цим, організаційно-правові, фінансові, управлінські та інші механізми та інструменти регіонального та місцевого розвитку мають певні відмінності, що унеможлиблює їх певну уніфікацію [3].

Регіональний розвиток охоплює не тільки більшу територію, але й стосується різних сфер суспільного життя регіону, поєднується з цілями державних програм. Програми та стратегії регіонального розвитку розробляються, насамперед, з метою виконання державних програм на регіональному рівні.

В квітні 2017 року Кабінет Міністрів України оголосив результати моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 рік [4]. Харківська область зайняла перше місце серед інших областей і друге місце – після міста Києва. Загальну рейтингову оцінку розраховували за 64 показниками, які були згруповані за 12 напрямками. За п'ятью напрямками Харківська область входила до п'ятірки лідерів. Другий рік поспіль Харківська область є лідером в освітній сфері, випереджаючи навіть столицю України – Київ, перші місця область зайняла також по показникам з розвитку малого і середнього підприємництва, ефективності ринку праці, відновлення енергетики і енергоефективність, соціального захисту і безпеки в ряді інших напрямків соціально-економічного розвитку регіонів. Харківщина очолювала рейтинг першості областей і за даними моніторингу 2015 року.

Той факт, що в рейтингу діяльності голів обласних державних адміністрацій [5] за перше півріччя 2017 року, Харківська обласна адміністрація знову визнана першою говорить про те, що обрана стратегія соціально-економічного розвитку регіону є науково обґрунтованою і ефективною. Для обласної державної адміністрації особливо важливо, що б економічний розвиток регіону відчував кожний житель, що б для харків'ян це були не тільки цифри в рейтинзі, а реальні робочі місця, можливість розвивати власний бізнес, дати дітям якісну освіту і тому подібне.

Рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється у відповідності з Порядком і Методикою проведення моніторингу і оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [6].

Якщо виходити з того, що державне регулювання економіки – це цілеспрямований вплив держави на економіку з метою забезпечення її функціонування у заданому режимі чи для зміни й розвитку економічних явищ або їх зв'язків, а регулювання здійснюється за допомогою системи правових норм і заходів [7], то державний вплив на економіку регіону обласної державної адміністрації здійснюється шляхом розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку області. В Харківській області в 2017 році функціонує 40 програм, регулюючих різні напрямки соціально-економічного розвитку регіону. Вказані програми не є догматичними, консервативними документами, більшість з них в процесі реалізації зазнають змін, доповнень, корегування залежно від ситуації та потреб населення області, інтересів окремих населених пунктів, становища, яке складається в тих чи інших галузях суспільного життя.

Так, в Програму економічного і соціального розвитку Харківської області на 2017 рік [8] були включені зміни щодо «Регіонального замовлення на підготовку і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та на підготовку робочих кадрів навчальними закладами комунальної та державної форми власності по галузі «Освіта» на 2017/2018 навчальний рік» і «Регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів державними професійно-технічними навчальними закладами по галузі «Освіта» на 2017/2018 навчальний рік, територіально розташованих у місті Харкові».

Особливу увагу обласна державна адміністрація приділяє виконанню обласної цільової Програми сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки [9].

Програму було прийнято на виконання Указу Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким затверджено Національну Стратегію розвитку громадянського суспільства на 2016 – 2020 роки.

Згідно з чинним законодавством та на виконання Програми органи виконавчої влади обов'язково залучають представників громадськості до обговорення проектів нормативних актів та консультацій, семінарів, засідань «круглих столів» з актуальних питань життя країни. Така взаємодія відбувається у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Щорічно складаються орієнтовні плани проведення консультацій з громадськістю. На офіційному веб-сайті обласної державної адміністрації функціонує рубрика «Консультації з громадськістю. На головній сторінці веб-сайту розміщено банер «Громадська експертиза».

Консультації з громадськістю зачіпали такі сфери суспільного життя як: освітня та екологічна політика, охорона здоров'я, соціальний захист населення, розвиток економіки і підвищення конкурентоспроможності регіону.

Управлінням масових комунікацій Харківської обласної державної адміністрації складено орієнтовний план проведення консультацій з громадськістю на 2017 рік, який

оприлюднено на офіційному сайті обласної державної адміністрації та згідно якого проведено 82 консультації з громадськістю.

Представники інститутів громадянського суспільства постійно беруть участь у консультаціях з громадськістю, які проводяться Секретаріатом Кабінету Міністрів України. Так, щочетверга, для обговорення пріоритетів діяльності Уряду в режимі відеоконференції проводяться експертні зустрічі з керівниками міністерств і відомств України та експертами з інших міст України (Вінниця, Дніпро, Львів, Одеса, Полтава, Чернігів). У Харкові вони організовані на базі Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Представники громадської ради включені до складів колегій структурних підрозділів облдержадміністрації, що дає змогу співробітничати з органами виконавчої влади на більш високому рівні. Більш тісною стала співпраця між комітетами громадської ради та комісіями Харківської обласної ради, представники громадської ради включені до складів присутніх на засіданнях постійних депутатських комісій Харківської обласної ради з правом дорадчого голосу.

Керівництво і члени громадської ради при обласній державній адміністрації впродовж I кварталу 2017 року взяли участь у проведенні та організації низки заходів з актуальних питань (перереєстрації громадських об'єднань, засіданні обласної Координаційної ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми, соціально-екологічних акцій та ін.).

Разом з цим, слід зазначити, що недостатнє фінансування Програми не дало змоги виконати низку суспільно-важливих заходів та конкурсів з підтримки ініціатив інститутів громадянського суспільства для вирішення завдань регіональної політики.

Обсяг ресурсів на виконання Програми у 2016 році складав 13419,7 тис. грн., з яких з обласного бюджету – 12829,7 тис. грн., з позабюджетних джерел – 590,0 тис. грн.

В 2017 році активізована організаційна діяльність облдержадміністрації з виконання Програми розвитку дорожньої інфраструктури і фінансування робіт, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних доріг загального користування Харківської області, на 2017 рік [10].

У зв'язку зі змінами до Податкового та Бюджетного кодексів України у 2015 році цільові джерела фінансування дорожнього господарства, які раніше акумулювалися в спеціальних фондах як держбюджету, так і місцевих бюджетів, були скасовані, а фінансування всіх видатків дорожнього господарства запроваджено із загальних фондів відповідних бюджетів.

При цьому, ці зміни дали змогу формувати дохідну частину місцевих бюджетів (окрім обласного) з урахуванням 5%-го акцизного податку з реалізованих суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю нафтопродуктів, скрапленого газу та таке інше, які надали змогу спрямувати ці кошти на ремонт як комунальних доріг так і на співфінансування ремонту доріг загального користування.

У 2017 році, згідно з Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» [11] встановлено, що до 01 січня 2018 року запроваджено експеримент з фінансового забезпечення реалізації заходів з розвитку автомобільних доріг загального користування у всіх областях, згідно з яким з державного бюджету до спеціального фонду обласного бюджету надходять кошти від перевиконання плану митних платежів у розмірі 50 відсотків суми.

З урахуванням показників такого перевиконання у 2016 році, прогнозний обсяг надходжень до обласного бюджету у 2017 році орієнтовно складатиме 650 млн грн.

З метою своєчасної та належної реалізації у 2017 році експерименту, а також збереження існуючої мережі автомобільних доріг загального користування державного і місце-

вого значення, розроблено вище згадану Програму розвитку дорожньої інфраструктури і фінансування робіт, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних доріг загального користування Харківської області, на 2017 рік, в якій планується профінансувати ремонт автодоріг за рахунок надходження від перевиконання плану митних платежів на загальну суму 650,0 млн грн.

Відповідно до комплексної Програми охорони навколишнього природного середовища в Харківській області на перспективу до 2020 року [12], затвердженої рішенням Харківської обласної ради від 15 січня 2015 року №1146-VI, джерелами фінансування комплексної Програми є державний бюджет, обласний бюджет (обласний фонд охорони навколишнього природного середовища), інші джерела не заборонені чинним законодавством України.

Згідно з розподілом коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища і напрямків їх використання у 2016 році, в рамках зазначеної комплексної Програми, передбачено фінансування заходів на загальну суму 46 020,0 тис. грн.

Всього профінансовано заходів комплексної Програми з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища у 2016 році на загальну суму 36 676,0 тис. грн., що становить 79,7% від запланованих обсягів фінансування, освоєно – 35 293,5 тис. грн. (96,2% до профінансованого та 76,7% від планового обсягу).

Комплексна Програма охорони навколишнього середовища в Харківській області на перспективу до 2020 року спрямована на охорону і раціональне використання земельних і водних ресурсів області, на розробку проектно-кошторисної документації на будівництво каналізаційних очисних споруд, на раціональне використання, зберігання або знищення відходів виробництва та побутових відходів, на будівництво комплексів по управлінню комунальними відходами, на розчищення та збереження малих річок в області.

Харківська область посідає одне із провідних місць в економічному потенціалі України. Висока концентрація промислових підприємств, будівельних, транспортних організацій, значної кількості сільськогосподарських комплексів в поєднанні із значною щільністю населення створили достатньо велике навантаження на біосферу, що призводить до забруднення повітряного та водного басейнів, накопичення шкідливих відходів тощо. Розв'язання екологічних проблем в подальшому можливе в рамках Програми шляхом об'єднання та координації зусиль органів місцевої влади, місцевого самоврядування, природоохоронних організацій, наукових установ, засобів масової інформації, громадських організацій, мобілізації наявних ресурсів для реалізації спільно запланованих заходів для реалізації природоохоронної політики.

Програми соціально-економічного розвитку Харківської області охоплюють різні сфери суспільного життя регіону, зокрема, розвиток фізичної культури і спорту, молодіжних ініціатив та формування здорового способу життя, підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний будинок», забезпечення військово-патріотичного виховання молоді та участі населення у заходах оборонної роботи, забезпечення публічної безпеки і порядку в області, забезпечення антитерористичної діяльності і територіальної оборони.

В комплексних та регіональних цільових програмах з соціально-економічного розвитку області велика увага приділяється дітям, зокрема, виконанню цільової соціальної Програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на 2008-2017 роки [13].

Основною метою Програми є забезпечення кожній дитині-сироті та дитині, позбавленій батьківського піклування права на виховання в сім'ї, надання відповідних послуг на рівні громади за для того, щоб ці діти, які посиротіли внаслідок певних обставин, почували себе її повноправними членами, а не були ізольованими з причини сирітства.

На кінець 2016 року в області кількість дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування склала 4300 осіб, з них: 1152 – є сиротами; 3148 – діти, позбавлені батьківського піклування.

Якщо проаналізувати ці цифри, то можна констатувати, що лише 26,8 % від загальної кількості цих дітей отримали цей статус внаслідок смерті батьків, решта – 73,2% дітей є соціальними сиротами, через позбавлення батьківських прав їх батьків та з інших причин.

За підсумками 2016 року на обліку служб у справах дітей перебувало 1318 дітей із 727 сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Під соціальний супровід фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було взято 407 таких сімей (56% від їх загальної кількості). Працівниками служб у справах дітей за участю, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів освіти, медичних працівників, органів внутрішніх справ здійснено 3854 обстежень їх умов проживання. Протягом року надано цим сім'ям різні види допомоги (речова – 1590, матеріальна – 263, консультативна – 8028).

Для здійснення соціального захисту дітей, надання їм комплексу соціальних та педагогічних послуг; сприяння поверненню до біологічної сім'ї та формуванню у них власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки в області функціонує 8 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, 3 з яких обласного підпорядкування; 5 – міського (Балаклійський, Красноградський, Чугуївський, Ізюмський, м. Харкова).

Середній рівень влаштування дітей до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей станом на кінець 2016 року склав 26,3%, що є одним із найкращих показників в Україні.

Для утримання дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу була використана державна цільова субвенція загальною сумою 51млн. 483 тис. грн. За рахунок коштів державного бюджету на виплату соціальної допомоги на дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу зменшується навантаження на обласний бюджет. Крім того, ці кошти використовуються саме на дитину, а не на утримання закладів, у яких вона могла перебувати.

Найбільш поширеною сімейною формою виховання є опіка, піклування над дітьми сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опікун або піклувальник призначається переважно з осіб, які перебувають у сімейних або родинних відносинах з дитиною. Протягом 2016 року під опіку, піклування було передано в області 359 дітей. Всього 70,2% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування перебуває під опікою або піклуванням близьких людей.

Середньоукраїнський показник питомої ваги дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються у сімейних формах виховання, на кінець 2016 року склав 96,5%. Регіон посів перше місце в Україні по влаштуванню дітей до сімейних форм виховання.

Зазначені показники оцінки результативності реалізації державної регіональної політики щодо забезпечення сімейних форм виховання перебувають під постійним контролем обласної державної адміністрації

На реалізацію заходів з молодіжної політики у 2016 році з обласного бюджету було передбачено на звітний рік 4 млн грн.

На регіональному рівні реалізація державної молодіжної політики реалізується за напрямками:

- ✓ формування громадянської позиції і національно-патріотичне виховання молоді;
- ✓ популяризація та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я серед молоді;

- ✓ набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти (розвиток неформальної освіти);
- ✓ створення умов з метою працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді);
- ✓ створення умов для забезпечення молоді житлом;
- ✓ забезпечення партнерської підтримки молоді, що проживає на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб;
- ✓ надання фінансової підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям;
- ✓ забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва.

За оперативними даними Мінсоцполітики, за підсумками 2016 року Харківська область займає 1 місце серед регіонів України за загальне охоплення дітей оздоровленням та відпочинком (223076 дітей або 92,3% від загальної чисельності дітей шкільного у віці 7-17 років).

Крім того, Харківська область є лідером за кількістю коштів, які використані на оздоровлення та відпочинок дітей з усіх джерел фінансування — 293 млн 348,05 тис. грн.

За кількістю використаних коштів з обласного бюджету Харківська область є другою серед регіонів України (40,7 млн грн.), поступившись м. Києву (46 млн грн.).

В області організовано роботу 752 таборів (102,2% від плану 736 таборів) якими охоплено більше 91 тис. 707 дітей.

Відповідно до Плану проведення державної атестації дитячих закладів оздоровлення та відпочинку на 2016-2020 роки, влітку 2016 року перевірку атестаційної комісії пройшли 20 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (100% до запланованих). Усі перевірені заклади визнані такими, що пройшли атестацію.

З метою формування у молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів України, підвищення престижу військової служби, військової професійної орієнтації молоді, формування та розвитку мотивації, спрямованої на підготовку до захисту Української держави і служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, узгодження дій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування усіх рівнів щодо цілеспрямованої підготовки молоді до захисту Вітчизни, 15 січня 2015 року рішенням XXXIII сесії VI скликання Харківської обласної ради було затверджено регіональну Програму військово-патріотичного виховання молоді та участі населення у заходах оборонної роботи на 2015-2017 роки (далі – регіональна Програма).

Відповідно до регіональної Програми обласною державною адміністрацією у взаємодії з органами військового управління, місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування спільно з іншими суб'єктами виконання Програми впродовж 2015-2017 років здійснено низку організаційних та практичних заходів: екскурсій по місцям бойової слави, зустрічей з ветеранами війни, відвідання музеїв, військових частин, участь у військово-патріотичних іграх, уроки історії, уроки мужності впорядкування братських могил тощо.

Висновки. Серед реформ, які здійснюються в Україні, провідною є реформа децентралізації фінансів і повноважень на користь місцевих громад, що закладає ефективну, фінансово потужну, європейську модель організації публічної влади на місцях та дає можливість краще фінансувати програми соціально-економічного розвитку регіонів.

В Україні розроблено і затверджено майже 700 перспективних планів розвитку фінансово спроможних громад.

Більше 400 громад вже завершили процедуру об'єднання, провели демократичні вибори і перейшли на прямі відносини з Державним бюджетом.

На державному рівні створені і діють ефективні механізми стимулювання розвитку громад, зокрема, Державний фонд регіонального розвитку, що діє аналогічно європейським структурним фондам, фінансування діяльності якого передбачено в 9 млрд. грн. на цей рік (у 2,2 рази більше, ніж у 2015 році).

Завдяки реформі місцеві бюджети в цілому по Україні зросли більш ніж удвічі – з 69 млрд. грн. у 2014 році до 147 млрд. грн. у 2016-му, на 2017 рік заплановано подальше зростання до 170 млрд. грн.

Як приклад, у Харківській області бюджет розвитку зараз складає понад 4 млрд. грн., тоді як до реформи був менше одного.

Завдяки реформі область отримала безпрецедентні можливості для розвитку, яких не мала ніколи. Лише за минулий рік на Харківщині було здано більше 200 об'єктів державного і регіонального значення. І це стосується не лише обласного центру, а усіх районів області і усіх сфер.

За сучасних умов змінюється сама модель управління на регіональному та місцевому рівні. А саме: відбувається швидкий перехід від освоєння бюджетних коштів, до Results-Based Management та Place-Based Approach (ключові принципи бюджетної політики ЄС, роботи структурних фондів ЄС та розподілу місцевих фінансів) – тобто управління, яке орієнтовано на конкретний результат від конкретних проектів на конкретній території.

І це яскравий приклад ефективності реалізації реформ децентралізації в Україні та регіональних програм соціально-економічного розвитку Харківської області.

Список використаних джерел

1. Про засади державної регіональної політики: Закон України // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 13. — Ст. 90.
2. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа / Г. В. Возняк // Регіональна економіка. — 2015. — № 3. — С. 34-43 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2015_3_6.
3. Романюк С. А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика : монографія / С. А. Романюк. — К. : НАДУ, 2013. — С. 10.
4. Юлиана Шаповалова. Харьковщина – лидер рейтинга социально-экономического развития областей Украины. 22 мая 2017 года. URL: : <http://www.objectiv.tv/220517/142772.html>.
5. Юлія Світлична очолила рейтинг голів ОДА від КВУ за результатами першого півріччя 2017 року. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/36/87778>.
6. Про затвердження Порядку і Методики проведення моніторингу і оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 року № 856.
7. Сучасна правова енциклопедія. — Київ : Юрінком Інтер, 2015. — Ст. 97.
8. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2017 рік, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 08 грудня 2016 року № 329-VII (із змінами), станом на 24.05.2017 р.
9. Програма сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 роки, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 14 квітня 2016 року № 110 – VII (зі змінами).
10. Програма розвитку дорожньої інфраструктури і фінансування робіт, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних до-

ріг загального користування Харківської області, на 2017 рік, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 25 травня 2017 року № 441-VII.

11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 20.12.2016 № 1789 – VIII // Відомості Верховної Ради.

12. Програма охорони навколишнього природного середовища в Харківській області на 2009-2013 роки та на перспективу до 2020 року, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 15 січня 2015 року № 1146-VI.

13. Програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на 2008-2017 роки, затверджена рішенням XXVI сесії Харківської обласної ради № 685-V від 17.04.2008.

Светличная Юлия Александровна,
кандидат наук государственного управления
(Харьковская облгосадминистрация)

ПРОГРАММЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В ДЕЙСТВИИ

***Аннотация.** В статье исследовано правовое регулирование государственной региональной политики, обеспечения социально-экономического развития региона путем реализации специальных целевых социальных комплексных программ по развитию различных отраслей общественной жизни области. Государственная региональная политика на примере Харьковской области рассматривается как система целей, мероприятий, средств и согласования действий центральных и местных органов исполнительной власти, органов местного самоуправления и их должностных лиц с целью обеспечения высокого уровня жизни людей в разных регионах Украины с учетом природных, исторических, экономических, экологических, географических, демографических и других особенностей регионов, их этнической и культурной самобытности.*

Автором коротко охарактеризованы отдельные программы социально-экономического развития региона, показаны результаты их реализации и определены направления их функционирования на последующий период.

***Ключевые слова:** регион, социально-экономическое развитие, область, программа, финансирование, областная государственная администрация.*

Svetlichnaya Yuliya Aleksandrovna,
Candidate of Sciences in Public Administration
(Kharkiv Regional State Administration)

PROGRAMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AREA OF ACTION

***Summary.** The article examines legal regulation of state regional policy, socio-economic development through the implementation of special-purpose integrated social development programs of various sectors of public life area. State regional policy on the example of Kharkov region is considered as a system of goals, measures, means and coordination of central and local executive authorities, local governments and officials to ensure the quality of life of people in different regions of Ukraine on the basis of natural, historical, economic, environmental, geographic, demographic and other characteristics of the regions, their ethnic and cultural identity.*

The author briefly describes separate programs of socio-economic development of the region, shows the results of their implementation and certain directions of their functioning for the subsequent period.

***Key words:** region, socio-economic development, oblast, program, financing, regional state administration.*

Надійшла до редколегії 25.04.2017

УДК 351.81

Пітух Юлія Юріївна,
науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
(Донецький юридичний інститут МВС України)

**ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО
РУХУ**

Проаналізовано вітчизняне та міжнародне регулювання режиму праці та відпочинку водіїв. Зазначається, що найкращим способом боротьби із втомою і перевтомою є раціональний режим праці й відпочинку з дотриманням гігієнічних норм, тобто це така організація трудової діяльності працюючих, яка забезпечує протягом робочої зміни, доби, місяця, року збереження їхнього здоров'я та працездатності.

У міжнародному регулюванні зазначених питань на території країн Європейського Союзу тривалість роботи водіїв регулюється відповідно до вимог Європейської Угоди, що стосується роботи екіпажів транспортних засобів, які здійснюють міжнародні автомобільні перевезення (ЄУТР). До речі, Україна ратифікувала цю Угоду 03.02.2006 року. Відповідно до неї, для контролю за дотриманням водіями встановленого режиму праці й відпочинку використовується спеціальний прилад – тахограф, який встановлюється в автомобілі. Розглянуто першу у світі сучасну та високоефективну систему організації медичної допомоги потерпілим у ДТП, яка була створена у США в середині 70-х років – Emergency Medical Service (EMS).

Ключові слова: медичне забезпечення безпеки дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода (ДТП), водій, тахограф, розпорядок праці.

Аналіз статистики ДТП у загальному вигляді свідчить про те, що найбільш уразливою ланкою в системі «автомобіль – водій – пішохід – дорога» є людина. Слід одразу зазначити, що грошова оцінка людського здоров'я та, тим більше, життя у багатьох дослідженнях видається науковцям неможливою з етичних позицій, оскільки життя кожної конкретної людини безцінне. Однак для вирішення питань страхування, медичних, соціальних і виробничих проблем потрібно знати реальну вартість життя середньостатистичної людини. За такого підходу застосування поняття «вартість» до людського життя є цілком правомірним. Визначення цієї вартості дозволяє оцінити економічні втрати суспільства у зв'язку з передчасною смертю громадян [1, с. 363].

Слід також зазначити, що сфера нематеріального нагромадження передбачає всі державні та недержавні (у тому числі приватні) витрати на освіту й підготовку кадрів, витрати на науку та деякі соціальні витрати. Найбільш бюджетні інвестиції в різних країнах світу, до речі, в розвинених країнах – частіше, спрямовуються в основні сфери відтворення робочої сили (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та обслуговування). Однак слід зазначити, що на практиці рідко хто проводить розрахунки, так би мовити, «ціни здоров'я» та її еквівалента – ціни праці, а отже вкладу в «людський капітал». У реальності набагато частіше розраховуються економічні еквіваленти трудових днів та їхня втрата внаслідок непрацездатності через хворобу й інші причини.

Цей аспект досить тісно пов'язаний із питаннями раціоналізації праці, узгодження та нормативного закріплення часу для роботи та для відпочинку тощо. Разом з цим ми вважаємо за потрібне виділити окремий напрямок удосконалення медичного забезпечення безпеки дорожнього руху – покращення умов праці водіїв задля зменшення кількості ДТП. Цей напрямок не є новим у науці, багато вчених займалися розробленням системи заходів з удосконалення цих умов. Так, наприклад, А. А. Кашканов пропонує такі заходи з поліпшення умов роботи водіїв:

- обстеження стану доріг, уживання заходів щодо усунення недоліків;
- контроль за дотриманням режиму праці та відпочинку водіїв;
- забезпечення водіїв схемами маршрутів руху із вказівкою на небезпечні ділянки [2, с. 47].

На перший погляд ці заходи здаються елементарними. Однак слід зазначити, що на сьогодні мало хто з водіїв має уявлення про те, що існує система забезпечення режиму праці та відпочинку для водіїв. Так само у схемах маршрутів водіїв не вказуються небезпечні ділянки. Вважаємо за потрібне також проаналізувати основні вимоги розпорядку праці та відпочинку для водія автомобіля, зважаючи на норми чинного законодавства щодо його роботи.

Розглядаючи особливості роботи водія автотранспортного засобу, слід зазначити, що на загальний стан дорожньої безпеки переважний вплив має людський фактор. Психологи зазначають, що саме втома та перевтома найчастіше стають основними причинами ДТП з вини водіїв. Не вдаючись у дискусію щодо важливості цього фактору, зазначимо, що цей аспект має місце в дослідженнях багатьох науковців, отже питання боротьби зі втомою та перевтомою водіїв наразі виявляється актуальним.

Слід зазначити, що найкращим способом боротьби зі втомою і перевтомою є раціональний режим праці й відпочинку з дотриманням гігієнічних норм, тобто це така організація трудової діяльності працюючих, яка забезпечує протягом робочої зміни, доби, місяця, року збереження їхнього здоров'я та працездатності. Сьогодні діє Положення про робочий час і час відпочинку водіїв автотранспортних засобів, затверджене наказом Мінітрансу України № 340 від 07.06.2010 р. [3], яке регламентує режим їхньої роботи і кореспондується з трудовим законодавством.

Також вищезазначене Положення визначає основні засади надання водіям часу на відпочинок. Звичайно, при збільшенні робочого часу для відновлення працездатності необхідний більш тривалий відпочинок. Так, наприклад, якщо робочий день триває 12 годин, з яких 9 годин водій знаходиться за кермом, то нічний сон повинен бути не менше 10 годин, а наступний робочий день – не більше 7 годин. Тому тривалість робочої зміни 10–12 годин повинна вводитися у виключних випадках, наприклад, при міжміських перевезеннях, на екскурсійних маршрутах, при віддаленості транспортних підприємств (коли водії витрачають багато часу на дорогу до роботи і назад). Направляти в далекий рейс на автобусі двох водіїв доцільно лише за наявності на автомобілі спального місця для відпочинку водіїв і тільки лежачи [4, с. 41].

Щодо міжнародного регулювання розглянутих питань, варто зазначити, що на території країн Європейського Союзу тривалість роботи водіїв регулюється відповідно до вимог Європейської Угоди. Це стосується роботи екіпажів транспортних засобів, які здійснюють міжнародні автомобільні перевезення (ЄУТР). До речі, Україна ратифікувала цю Угоду 03.02.2006 року [5].

Важливі правила стосуються водіїв, які керують транспортними засобами загальною вагою більше 3,5 т або транспортними засобами, що мають більше 10 місць для сидіння, включаючи місце водія.

Для контролю за дотриманням водіями встановленого режиму праці й відпочинку використовується спеціальний прилад – тахограф, який розміщується в автомобілі. Він повинен бути опломбований, він контролює швидкість руху автомобіля, пробіг, тривалість зупинок, час безперервної їзди тощо. Застосування тахографів сприяє зниженню втоми, дисциплінує водіїв та, як наслідок, зменшує кількість ДТП і матеріальні збитки.

Крім того, вважаємо за необхідне також зазначити, що з жовтня 2011 року за рішенням Європейської комісії всі нові тахографи, що встановлюються на автомобілях для далеких перевезень, мають бути електронними. Нові вимоги направлені, насамперед, на захист від шахрайства, більш точне врахування часу в дорозі, швидке завантаження даних із тахографів у комп'ютери транспортних компаній.

Для попередження сонливості водія розробляються різноманітні так звані «прилади пильності». Спеціальний датчик одного з таких електронних приладів кріпиться на ободі керма автомобіля. При виникненні сонливості у водія відбувається послаблення контакту рук із рульовим колесом, що викликає сигнал тривоги. Перший сигнал світловий – на панелі приладів спалахує червона лампочка. Якщо водій не реагує, то в корпусі приладу лунає звуковий сигнал (зумер). Одночасно вимикається запалювання, і автомобіль зупиняється.

Великий вплив для збереження працездатності водіїв мають раціональне проектування доріг з урахуванням людського фактора (монотонні прямі ділянки знижують увагу водія), чітка розмітка доріг, хороший стан дорожнього покриття, правильно поставлені й чіткі дорожні знаки, раціональна конструкція автомобіля.

Багато чого робиться для покращення праці й відпочинку водіїв: облаштовуються готелі, кемпінги, станції технічного обслуговування автомобілів тощо. Правильна організація режиму праці, створення умов для повноцінного відпочинку і харчування водіїв у дорозі, організація дорожнього руху – це заходи, які зменшують втому і перевтому водіїв і підвищують їхню працездатність [4, с. 44].

Необхідно зазначити, що умови праці умовно поділяють на позитивні та негативні. Раціоналізація умов праці є одним із засобів боротьби з негативним психологічним станом людини, відповідно – й засобом підвищення продуктивності її праці. На умови праці впливають соціальне, фізичне середовище (санітарно-гігієнічні фактори, організація робочого місця, режим праці та відпочинку, освітлення, температура, тиск, мікроклімат у колективі, темп самостійного регулювання, індивідуальне регулювання режиму дня і режиму праці) [6, с. 37].

Зазначені питання є дуже важливими, адже фізичний та емоційний стан водіїв досить часто впливають на аварійність на автошляхах. Розглядаючи шляхи удосконалення медичного забезпечення безпеки дорожнього руху, окремо слід зупинитися також на питанні підвищення ефективності надання допомоги потерпілим у ДТП. Як уже зазначалося, дорожньо-транспортною пригодою є подія, що сталася під час руху транспортного засобу, унаслідок якої загинули, зазнали поранення люди чи завдані матеріальні збитки [7, с. 58].

Для того, щоб мати уявлення про те, як правильно та ефективно повинна надаватися медична допомога потерпілим у ДТП, розглянемо першу сучасну та високоефективну систему організації медичної допомоги потерпілим у ДТП, яка була створена в США в середині 70-х років – Emergency Medical Service (EMS). Варто зазначити, що ця система створювалася в масштабах усієї країни як національна програма, а в розробленні окремих питань брали участь такі професійні та громадські організації, як Комітет з безпеки дорожнього руху, Американська асоціація лікарів тощо.

Науковці виділяють дві події в американській екстремальній медицині, що стали, так би мовити, основою для створення системи EMS. Це, по-перше, досвід військово-медичної служби армії США у В'єтнамі, що довів високу ефективність багатопрофільної

спеціалізованої медичної допомоги пораненим, наданої в максимально короткі терміни – 2–4 години; при цьому госпітальна летальність становила 2,6 %, а повернення до активної діяльності – 81,4 %.

По-друге, створення в 70–80-ті рр. XX ст. системи об'єктивної оцінки тяжкості травм і об'єктивного моніторингу стану потерпілих у динаміці лікування. Такі методи оцінки тяжкості травм, як Abbreviated Injury Scale (AIS), Injury Severity Score (ISS), Traige Score (TS) широко відомі в усьому світі й використовуються на практиці в багатьох країнах. Велике їхнє значення полягає в тому, що вони дозволяють об'єктивно оцінювати результати лікування травм, класифікувати їх, об'єктивно порівнювати ефективність різних методів лікування тощо. Таким чином, об'єктивна оцінка тяжкості травм – це ключ до всіх питань організації медичної допомоги потерпілим від травм [1, с. 347].

Тож у 1966 році 89-й Конгрес США, увівши Акт безпеки на дорогах, визначив дії при нещасних випадках. У ньому стверджується: «Багато із потерпілих унаслідок ДТП помирають або лишаються каліками, тому що вони не отримують швидкої і необхідної допомоги, ... координація, транспортування і комунікація необхідні, щоб транспортувати потерпілих і забезпечити необхідною медичною допомогою в короткий термін». У подальшому, а саме у 1973 році, Конгресом США був проведений інший Акт про систему невідкладної медичної допомоги – Emergency Medical Services (EMS), яким передбачалась реалізація програми адміністративного, технічного обслуговування та субсидій для розвитку регіональної системи швидкої медичної допомоги. Саме така перша EMS була розроблена на основі досвіду воєнних відомств США і впроваджена в Меріленді. У наступні роки по всій країні було створено 304 географічні дільниці EMS, які мали необхідну базу із надання допомоги потерпілим. Термінове обслуговування потерпілих на місці пригоди здійснювалось відповідно до системи ешелонування. Залежно від умов і можливостей дільниць EMS (міський, сільський регіон) було створено три моделі системи: сільська модель, у регіоні якої може бути надана ефективна допомога потерпілим; окрема модель для надання допомоги потерпілим, яких необхідно евакуювати в регіональний центр; міська модель, де медична допомога своїми силами надається усім травмованим, у тому числі евакуйованим з інших регіонів [8, с. 86].

Таким чином, EMS – це система, яка об'єднує за допомогою вертикальних зв'язків травматологічні стаціонари й відділення надання догоспітальної допомоги в межах певного регіону. Три моделі цієї системи іноді в літературі називають «рівнями». Тож травматологічні стаціонари за своїми можливостями розподіляють на три рівні: III рівень (minimal) – місцеві травматологічні центри, де може бути надана реанімаційна та невідкладна хірургічна допомога; II рівень (intermediate) – районні травматологічні центри, де, крім реанімаційної та невідкладної хірургічної допомоги, виконується весь перелік термінових хірургічних втручань і здійснюється інтенсивна терапія; I рівень (optimal) – регіональні багатопрофільні центри, де здійснюється повний обсяг спеціалізованої допомоги потерпілим від важких травм. Відділення надання догоспітальної допомоги включають медичні бригади, транспорт і засоби зв'язку, а за своїми можливостями поділяються на два типи: 1 – BLS (basic life support) – основні заходи медичної допомоги і 2 – ALS (advanced life support) – розширені заходи медичної допомоги [1, с. 348].

У нашій країні зараз відбувається реформування всієї системи охорони здоров'я, зокрема впроваджується удосконалена система надання швидкої медичної допомоги. Основна новела, яка викликає багато дискусій і серед науковців, і серед лікарів-практиків, полягає в тому, що в бригадах швидкої допомоги лікарів замінять парамедиками. Хоча деякі фахівці переконують, що така реформа призведе до збільшення смертності серед пацієнтів. На підтримку цієї реформи слід зазначити, що саме так працюють системи надання невідкладної допомоги в багатьох європейських країнах і в Америці, тому, на дум-

ку провідних фахівців цієї галузі, є велика ймовірність, що ця реформа запрацює і в Україні. Так, у країнах Європейської співдружності лікарі нереанімаційних професій допускаються до роботи пульмонолога, ендокринолога, терапевта лише після опанування курсу «Невідкладна медицина» з отриманням відповідного посвідчення.

Аналіз роботи швидкої медичної допомоги в нашій країні свідчить про те, що її рівень якості на сьогодні залишається досить низьким. Без діагнозу до стаціонарів доставляється від 63% до 76% потерпілих. Найчастіше не діагностується внутрішня кровотеча, хоча це в багатьох випадках викликає ускладнення тяжкості стану потерпілого. Відновлення серцевої діяльності здійснюється у 13% випадків, відновлення дихання – у 1,6%, зупинка кровотечі – до 5%, заходи боротьби із шоком – до 20%, іммобілізація – до 36%. Повноцінна і своєчасна медична допомога, за даними різних регіонів, подається в 7–64% випадків. У нових бригадах парамедикам допомагатиме санінструктор, що виконуватиме і функції водія. Наразі ведеться робота і з удосконалення кваліфікованої та спеціалізованої медичної допомоги на так званому «догоспітальному» етапі. Усі її аспекти – нормативна база, навчання, оснащення – піддаються серйозній трансформації відповідно до галузевих програм.

Крім того, дослідники виділяють інші проблеми, з якими стикається суспільство, у галузі медичного забезпечення безпеки дорожнього руху:

1. З метою підвищення ефективності навчання всіх учасників дорожнього руху та працівників правоохоронних органів, об'єктивної оцінки тяжкості стану потерпілого, необхідно створити алгоритм сортування потерпілих на місці ДТП; алгоритм прийняття правильного рішення щодо обсягу і змісту заходів домедичної допомоги та визначення раціонального способу і напрямку евакуації. Навчання повинне ранжуватися за рівнями й супроводжуватися видачею відповідних рівню навчання сертифікатів на право надання відповідного виду домедичної допомоги.

2. Інша проблема – це створення єдиного і простого (з достатньою інформативністю) методу об'єктивної оцінки тяжкості стану потерпілого й алгоритму дій для надання домедичної допомоги потерпілим у ДТП для всіх учасників дорожнього руху. Практичні навички використання алгоритму прищеплюються в процесі навчання, а сам алгоритм повинен міститися на видному місці в автомобілі.

Такі алгоритми використовуються в цивілізованих країнах Європи, США і Японії. У США найбільш популярним є сортувальний індекс – Triage Score (TS), розроблений у Вашингтонській університетській клініці в 1980 році [1, с. 351].

Список використаних джерел

1. Бесчастний В. М. Державне управління у сфері безпеки дорожнього руху : [монографія] / В. М. Бесчастний. — Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка, 2011. — 476 с.
2. Кашканов А. А. Безпека руху автомобільного транспорту : [навчальний посібник] / А. А. Кашканов, О. Г. Грисюк. — Вінниця : ВНТУ, 2005. — 177 с.
3. Про затвердження Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів : наказ міністерства транспорту і зв'язку від 07 червня 2010 року №340 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 73. — Ст. 2610.
4. Безпека дорожнього руху та деякі правові аспекти : [навчальний посібник] / [В. А. Кишун, Р. М. Кузнецов, І. С. Мурований та ін.]. — Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. — 226 с.
5. Європейська угода щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_016.

6. Основи управління автомобілем та безпека руху: навчальний посібник / [І. О. Таран, О. В. Дерюгін, С. І. Чеберячко та ін.]. — Д. : «Середня Т.К.», 2013. — 191 с.
7. Адміністративне право України : [словник термінів] / за заг. ред. Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова; Держ. вищ. навч. заклад «Запоріж. нац ун-т». — К. : Ін Юре, 2014. — 520 с.
8. Процик А. І. Дорожньо-транспортний травматизм – медико-соціальні аспекти проблеми : навчально-методичний посібник для студентів медичних університетів, ортопедів-травматологів, хірургів та лікарів швидкої допомоги / А. І. Процик. — К. : НМАПО ім. П. Л. Шупика, 2007. — 123 с.

Питух Юлія Юрьевна,
научний співробітник відділу організації наукової роботи
(Донецький юридический інститут МВС України)

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕДИЦИНСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Проанализировано отечественное и международное регулирование режима труда и отдыха водителей. Отмечается, что лучшим способом борьбы с усталостью и переутомлением является рациональный режим труда и отдыха с соблюдением гигиенических норм, то есть это такая организация трудовой деятельности работающих, которая обеспечивает в течение рабочей смены, суток, месяца, года сохранение их здоровья и работоспособности.

В международном регулировании указанных вопросов на территории стран Европейского Союза продолжительность работы водителей регулируется в соответствии с требованиями Европейского Соглашения, касающегося работы экипажей транспортных средств, осуществляющих международные автомобильные перевозки (ЕСТР). Кстати, Украина ратифицировала это Соглашение 03.02.2006 года, согласно которого для контроля за соблюдением водителями установленного режима труда и отдыха используется специальный прибор – тахограф, который устанавливается в автомобиле. Рассмотрено первую в мире современную и высокоэффективную систему организации медицинской помощи пострадавшим в ДТП, которая была создана в США в середине 70-х годов – Emergency Medical Service (EMS).

Ключевые слова: медицинское обеспечение безопасности дорожного движения, дорожно-транспортное происшествие (ДТП), водитель, тахограф, распорядок труда.

Pituh Julia Yuriyivna,
researcher at the Department of organization of scientific work
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

WAYS TO IMPROVE MEDICAL SUPPORT OF ROAD TRAFFIC SAFETY

Analyzed domestic and international regulation of work and rest of drivers. It is noted that the best way to deal with fatigue and fatigue is the rational mode of work and rest with observance of hygienic norms, that is, is the organization of the labor activities of employees, which provides for the work shift, day, month, year, maintaining their health and efficiency.

In the international regulation of these issues in the countries of the European Union, the duration of work of drivers are regulated in accordance with the requirements of the European Agreement concerning the work of crews of vehicles engaged in international road transport (AETR). By the way, Ukraine ratified the Agreement on 03.02.2006. According to her, to monitor the observance of the established regime of work and rest is used a special device – a tachograph, which is installed on the car. Considered the world's first modern and highly effective system of organization of medical aid to victims of road accidents, which was established in the USA in the mid 70-ies – Emergency Medical Service (EMS).

Key words: medical support of road traffic safety, road traffic accident (RTA), driver, tachograph, routine work.

Надійшла до редколегії 15.05.2017

УДК 351.95 (477)

Червінчук Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ЮРИДИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРАВОВІ ПРЕЗУМПЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

Стаття присвячена дослідженню юридичних принципів та правових презумпцій, на яких будується система адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Проведено аналіз правових норм вітчизняного законодавства, які регламентують порядок накладення адміністративних стягнень за проступки, виявлені за допомогою систем автоматичної фіксації.

Зосереджено увагу на реалізації презумпції невинуватості під час провадження у справах про адміністративні правопорушення правил, норм і стандартів, що стосуються безпеки дорожнього руху, на підставі показань технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах.

Надається оцінка відповідності процедури притягнення до адміністративної відповідальності власників наземних транспортних засобів основоположним принципам права у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, визначається ступінь урегульованості розумного балансу інтересів та засобів його досягнення у цій категорії правовідносин як складової загальноправового принципу пропорційності.

Ключові слова: автоматична фіксація, адміністративне правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, принцип пропорційності, презумпція невинуватості.

Постановка проблеми. Сучасний рівень технічних засобів, які використовуються для нагляду за дорожнім рухом, дозволяє фіксувати адміністративні правопорушення без участі суб'єкта владних повноважень, що виключає можливість впливу суб'єктивного фактору на прийняття рішень при здійсненні провадження у справах про адміністративне правопорушення. Використання таких технічних засобів під час контролю за дорожнім рухом широко поширене у більшості розвинених країн світу. Водночас вжиті в Україні заходи нормативно-правового врегулювання впровадження систем автоматичної фіксації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху не призвели до їх практичної реалізації. Однією з причин, що перешкоджають ефективному застосуванню сучасних технологій під час контролю за дотриманням транспортного законодавства, є неоднозначне розуміння правових презумпцій та принципів юридичної відповідальності власників транспортних засобів.

Метою наукової статті є визначення на основі аналізу діючого законодавства досвіду європейських країн та наукових поглядів учених основоположних принципів та правових презумпцій адміністративної відповідальності юридичних та фізичних осіб, за яки-

ми зареєстровано транспортний засіб, за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Виклад основного матеріалу. Положення статті 14-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення презумують відповідальність юридичних та фізичних осіб, за якими зареєстровано транспортний засіб, за вчинення порушень правил дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. Це викликає певні дискусії серед науковців та практиків, адже, відповідно до статті 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Цілком логічним було б застосувати аналогію права та скористатися положеннями Основного закону і стосовно адміністративних правопорушень. З цією метою спробуємо дослідити феномени цих протиправних діянь у контексті застосування конституційної презумпції невинуватості.

Кримінальний кодекс України [1] визначає злочином суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Тоді як адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

Судячи із згаданих дефініцій, кримінальне законодавство визначає як злочинні тільки суспільно небезпечні вчинки, тобто відносить суспільну небезпеку до об'єктивних властивостей злочину.

Поняття ж адміністративного правопорушення на відміну від злочину не вказує на його суспільну небезпеку. Таким чином, суспільна небезпека не визнана універсальною властивістю усіх адміністративних правопорушень (проступків), а матеріальною, загальною їх ознакою є те, що вони завдають збитків (заподіюють шкоду) державному і громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління. Водночас підстав для ствердження, що адміністративні правопорушення не належать до діянь суспільно небезпечних, не так багато, як для того, щоб зробити протилежні висновки. На теперішній час теоретики права не мають із цього приводу єдиної позиції. Прихильники однієї концепції (Н. Дурманов, Б. Здравомислов, М. Строгович, І. Самощенко, Н. Александров, О. Якуба, Г. Петров, А. Ключниченко та ін.) вважають, що злочини – це якісно особливий вид правопорушень, а їхня основна матеріальна властивість полягає у суспільній небезпечності. При чому суспільна небезпека повно характеризує виключно злочини. Тому для інших правопорушень дана ознака не обов'язкова. Зокрема, адміністративні проступки не є суспільною небезпекою. Це суспільно шкідливі, антигромадські явища. Тому злочини відрізняються від адміністративних правопорушень тим, що злочини – діяння суспільно небезпечні, а адміністративні правопорушення – діяння лише шкодочинні.

Прихильники оцінки адміністративних правопорушень як діянь, що являють собою певну суспільну небезпеку (А. Трайнін, А. Сахаров, М. Шаргородський, А. Піонтовський, Н. Малєїн, Є. Додін, Л. Коваль та ін.) виходять із матеріальної єдності усіх правопорушень. І злочини, й адміністративні правопорушення, і дисциплінарні проступки до певної міри є суспільно небезпечними діяннями. Тому суспільна небезпека – це ознака, властива їм усім без винятку. Відмінність полягає лише в ступені цієї небезпеки.

Злочини мають підвищений ступінь суспільної небезпеки. Адміністративним правопорушенням вона властива меншою мірою і не досягає того рівня, з якого починається

застосування заходів кримінальної репресії. Звідси впливає обґрунтований висновок, що поняття суспільно небезпечного діяння значно ширше поняття злочину, тобто далеко не всі суспільно небезпечні діяння є злочинами [2].

Вирішальними у згаданому контексті можуть стати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] (далі – Конвенція) та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), рішення якого визнані в Україні джерелом права [4] та мають пріоритет над національним законодавством [5].

Так, відповідно до пункту 2 статті 6 Конвенції, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. На відміну від Конституції України, Конвенція поширює сферу захисту осіб, які вчинили не лише злочини, а й інші кримінальні правопорушення. Ґрунтовний аналіз таких правопорушень провів Д. С. Азаров [6]. За змістом Конвенції поняття «кримінальне правопорушення» є значно ширшим за поняття «злочин». Воно охоплює і злочини, як найбільш серйозні правопорушення (most serious offences (crimes)), і менш небезпечні правопорушення (lesser offences (delits)), і дрібні правопорушення (petty offences (contraventions)) (див. п. 53 рішення у справі *Öztürk v. Germany* [7]). Таким чином, гарантії, передбачені у статтях 6 та 7 Конвенції, мають забезпечуватися не лише особам, які вчинили діяння, що відповідно до національного законодавства є злочинами, а й особам, які скоїли правопорушення, що визнаються кримінальними у конвенційному значенні.

ЄСПЛ неодноразово підтверджував свою позицію про те, що на національному рівні певні правопорушення можуть вважатися адміністративними або дисциплінарними проступками, однак з огляду на цілі Конвенції окремі з таких проступків слід визнавати «кримінальними правопорушеннями» в автономному, конвенційному значенні цього поняття.

Основоположним у цьому плані вважається рішення Суду у справі *Engel and Others v. the Netherlands* від 8 червня 1976 р. [8], у якому Суд прямо зазначає, що положення Конвенції, без сумніву, надають державам можливість зберігати чи встановлювати відмінність між кримінальним і дисциплінарним правом, а також проводити між ними розмежування, але з урахуванням певних умов.

ЄСПЛ сформулював критерії (їх називають «критеріями Енгеля» – див., наприклад, п. 30 рішення Суду у справі *Jussila v. Finland* [9]), за якими встановлюється наявність кримінального характеру правопорушення: 1) передусім потрібно встановити, до якого виду правопорушень віднесено певне діяння за національним правом; 2) визначити характер правопорушення; 3) визначити характер покарання (стягнення), яке може бути застосовано до правопорушника. Ці критерії використовуються альтернативно, а не кумулятивно.

Якщо у рішенні по справі *Engel and Others v. the Netherlands* було визнано, що конвенційне поняття «кримінальне правопорушення» охоплює й окремі правопорушення, що відповідно до національного законодавства вважались дисциплінарними, то в подальших рішеннях Суд поширив це поняття й на значну частину правопорушень, що за внутрішнім правом багатьох держав визнано адміністративними.

З позицій ЄСПЛ, перший зі згаданих критеріїв має лише відносне значення і є відправною точкою у вирішенні зазначеного питання. Якщо у національному праві правопорушення класифікується як кримінальне, це автоматично означає, що статті 6 та 7 Конвенції підлягають застосуванню. Водночас невизнання певного правопорушення кримінальним на рівні внутрішнього законодавства не означає, що воно не є кримінальним у розумінні Конвенції. У такому разі суд віддає перевагу критеріям, що розглядаються далі.

При встановленні наявності другого критерію (характер правопорушення) передусім береться до уваги зміст та вид норми національного законодавства, яку порушено.

Так, адміністративний делікт, як правило, характеризується подвійною протиправністю, ним порушуються дві норми – регулятивна та охоронна (остання передбачає відповідальність за порушення першої). Кримінальний характер правопорушення має місце тоді, коли регулятивна норма не належить до спеціальних – таких, що поширюються на осіб окремих категорій (державні службовці, військові тощо). Якщо дія такої норми розрахована не на якусь обмежену групу осіб зі спеціальним статусом, це, з позицій ЄСПЛ, свідчить про кримінальний характер правопорушення (див., наприклад: п. 53 рішення у справі *Öztürk v. Germany*; п. 47 рішення у справі *Bendenoun v. France* [10]; п. 68 рішення у справі *Janosevic v. Sweden* [11]). За цим критерієм Суд, зокрема, визнав передбачені у законодавстві ФРН адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху такими, що за своїм характером є кримінальними в розумінні Конвенції.

Третій критерій – це характер стягнення (покарання), кримінальна природа якого проявляється в каральному та (або) превентивному характері санкцій, на відміну від санкцій, спрямованих на компенсацію заподіяної шкоди (див., наприклад: п. 38 рішення у справі *Jussila v. Finland*; п. 47 рішення у справі *Bendenoun v. France*). При цьому у практиці ЄСПЛ, за висновком самого Суду, немає якихось сталих та ґрунтовних позицій, які дозволяють зробити висновок про те, що незначущість стягнення покарання, призначеного в результаті розгляду податкових чи якихось інших справ, може мати вирішальне значення для виключення зі сфери дії ст. 6 Конвенції правопорушення, яке з урахуванням його природи, є кримінальним (див., наприклад, п. 35 рішення у справі *Jussila v. Finland*).

Отже, є підстави вважати, що кримінальний характер (у конвенційному значенні цього терміна) притаманний передбаченим у вітчизняному законодавстві адміністративним деліктам, які полягають у порушенні регулятивних правових норм, що не можуть бути визнані спеціальними (такими, що регламентують поведінку окремих категорій осіб). Водночас слід узяти до уваги неодноразові застереження Суду про те, що його практика тлумачення терміна «кримінальне правопорушення» жодним чином не ставить під сумнів підхід держав до розмежування правопорушень на кримінальні та адміністративні. Суд вважає, що враховуючи велику кількість незначних правопорушень, особливо порушень правил дорожнього руху, які є не настільки небезпечними, аби порушників піддавати кримінальній відповідальності, держави-учасники мають вагомі підстави для запровадження такої системи, яка розвантажує їхні суди від більшості подібних справ. Переслідування за незначні правопорушення в адміністративному порядку не суперечить Конвенції за умови, що зацікавлені особи мають право на судове оскарження винесених проти них рішень, у процесі якого забезпечуються гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції (див., наприклад, п. 57 рішення у справі *Lutz v. Germany* [12]).

Слід погодитись із висновками Д. С. Азарова, що серед усіх адміністративних деліктів у силу свого характеру або ж вітчизняної кримінально-правової традиції не можуть вважатися кримінальними правопорушеннями ті, що є надзвичайно поширеними (наприклад, більшість порушень правил дорожнього руху), небезпека (шкідливість) яких не досягає рівня, традиційно притаманного кримінальному правопорушенню. При цьому сама лише поширеність посягань не може слугувати достатньою підставою для визнання делікту адміністративним чи кримінальним, однак її не можна не враховувати з точки зору завантаженості судів.

Відповідальність за такі правопорушення має наставати в адміністративному порядку за умови, що порушники матимуть змогу оскаржити рішення органу управління у суді в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України із забезпеченням гарантій, закріплених у статтях 6 і 7 Конвенції [13].

Адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, повною мірою відповідають деліктам, які не можуть бути віднесені до кримінальних правопорушень в розумінні Конвенції.

Загальним суб'єктом адміністративного проступку (правопорушення) вважається осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку.

Спеціальним суб'єктом є особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а відтак притягнута до адміністративної відповідальності за наявності у неї, крім ознак загального суб'єкта, певних додаткових ознак.

Такими додатковими ознаками, зокрема, можуть бути: громадянство; вік; наявність статусу посадової особи або конкретна займана посада; стан здоров'я або фізіологічний стан особи; родинні зв'язки; професія; рід або сфера професійної діяльності; факт наділення певними правами, обов'язками або факт позбавлення суб'єктивного права чи його відсутності; факт попереднього притягнення особи до адміністративної відповідальності; спеціальний правовий статус, деякі інші ознаки [14].

Суб'єктами адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі (за допомогою технічних засобів, що дають змогу здійснювати фотозйомку або відеозапис та функціонують згідно із законодавством про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах), виступають юридичні та фізичні особи, за якими зареєстровано транспортний засіб. Такими особами можуть бути власники транспортних засобів та особи, які використовують їх на законних підставах. До останніх, зокрема, належать володарі транспортних засобів, тимчасово ввезених на митну територію України для власного користування більш як на два місяці [15].

Діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, національне законодавство України відносить до джерела підвищеної небезпеки. Ця небезпека полягає у самій суті використання транспортного засобу. Людина не може до кінця контролювати механізми під час їх експлуатації. Це пов'язано з рядом об'єктивних факторів, які потрібно відрізнити від внутрішнього ставлення людини до безпеки чи до ризику, оскільки ці категорії є оціночними, а у даному випадку мова йде саме про об'єктивно обумовлену можливість настання негативних наслідків від здійснення цього виду діяльності.

Тому навіть лише факт володіння транспортним засобом породжує певні права та обов'язки осіб, за якими зареєстрований транспортний засіб. Наявність зазначених додаткових ознак, характерних для фізичної або юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб, вимагає віднесення їх до спеціальних суб'єктів адміністративного правопорушення.

Порушення правил дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, як і інші правопорушення, характеризуються певним ступенем суспільної небезпеки, яка є категорією об'єктивною й існує незалежно від її оцінки кимось [16, с. 36]. Саме рівень суспільної небезпеки служить тією головною ознакою, за якою класифікуються певні протиправні діяння та визначається їхня приналежність до кримінальних, адміністративних, дисциплінарних чи інших правопорушень, а також встановлюється міра відповідальності за їх вчинення.

Гарантування функціонування врегульованих правом суспільних відносин покладається на державу. У цьому й полягає її правоохоронна функція [17].

Найважливішим принципом, який слугує основою розрізнення права та закону, при застосуванні якого судова влада напрацювала багато стандартів його застосування залежно від конкретних обставин справ як результат судової правотворчості, є принцип верховенства права. Важко надати якесь одне, чітке визначення цього принципу, але го-

ловний його зміст полягає у гарантуванні та забезпеченні пріоритету панування права у суспільстві, унеможливує прояв свавілля державної влади та забезпечує реалізацію конституційних прав та свобод і їхні відповідні гарантії. У будь-якому випадку принцип верховенства права не може бути ототожнений із принципом верховенства нормативно-правових актів держави (законів), передбачає більш активну роль судової влади, яка шляхом судової правотворчості визначає суддівські стандарти у процесі його застосування та визначає його додатковий зміст [18].

Із принципу верховенства права та загалом з концепції ліберальної демократичної держави походить принцип пропорційності. Він є загальним принципом права, спрямованим на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими й мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [19].

Принцип пропорційності (*Verhaeltnismaessigkeit*) походить з німецького права та, насамперед, використовується Конституційним судом ФРН для визначення відповідності законодавства та інших правових актів держави конституційним нормам, цінностям та принципам. Він бере свій початок з Кодексу публічного права XVIII ст., який уповноважував адміністрацію застосовувати тільки необхідні засоби для забезпечення громадського порядку, спокою та безпеки. Державна влада може накладати тільки ті обов'язки, які є необхідними для досягнення суспільної мети. Принцип пропорційності можна сформулювати й у такому вигляді: обмеження можуть бути покладені на особу правовим актом держави тільки у тій мірі, яка необхідна для досягнення певної легітимної та суспільно необхідної визначеної мети.

Сучасна догматика знає принцип пропорційності, насамперед, як родове поняття багатоступеневої перевірки для визначення придатності, необхідності та відповідності/доречності (пропорційності у вузькому розумінні) якогось державного заходу. Згідно з новітніми підходами, які більше не хочуть вбачати у стосунках між суб'єктами державної влади та громадянами «владних відносин», а радше «юридичних відносин», поняття пропорційності набуває широкого значення. Відповідно до цього, пропорційним є те, що є належним для відповідних юридичних відносин. Отже, під час перевірки на пропорційність ставиться питання, чи є певний захист не лише охопленим буквальним текстом закону, але й легітимним з точки зору конкретної справедливості, чинної для окремої категорії відносин [20].

Аналіз практики Суду свідчить про те, що цей принцип пов'язаний, насамперед, із проблемою правомірності обмежень прав людини. Завдяки діяльності Суду в праві Конвенції склалися критерії припустимого втручання держави, засновані на принципі пропорційності.

Так, при оцінці правомірності й виправданості обмежень прав людини Суд послідовно вирішує чотири групи питань:

- 1) чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується;
- 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції;
- 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві;
- 4) чи було воно розмірним до тієї правомірної мети, яка переслідувалась.

Принцип пропорційності вимагає, щоб мета встановлення певних правових обмежень була легітимною й істотною. Відповідно до принципу пропорційності, обмеження, що переслідують істотну мету, мають бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими – тобто розмірними.

Внаслідок дотримання вимог пропорційності при введенні обмежень забезпечується розумний баланс інтересів. Цей баланс можна вважати оптимальним лише за умови,

що обмеження, яке запроваджується, не посягає на саму сутність того чи іншого права й не призводить до втрати його реального змісту [21].

Справи про порушення правил дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі багаторазово ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Проте Суд визнавав правомірність відповідальності власників транспортних засобів. Такі рішення були прийняті, зокрема, у справах *Falk v Netherlands*, *O'Halloran and Francis v. the United Kingdom* та ін.

Наприклад, у рішенні по справі «Фальк проти Нідерландів» [22], суть якого зводиться до оскарження заявником рішення про накладення штрафу із зазначенням імені та адреси особи, яка керувала на момент учинення правопорушення його автомобілем, ЄСПЛ вказує на те, що, незважаючи на заборону презумпції права або факту, вони повинні бути пропорційні меті, переслідуваної державою.

У цій справі, на думку суддів ЄСПЛ, мета оспорюваного правила про об'єктивну відповідальність власника автотранспортного засобу, що міститься в законі про адміністративне виконання правил дорожнього руху, полягає в ефективному забезпеченні дорожньої безпеки та створенні умов, за яких порушення правил дорожнього руху не залишаються безкарними у випадках, коли неможливо встановити особу, котра керувала автомобілем. Таким чином, принцип пропорційності у цій справі було дотримано, і скарга заявника визнана явно необґрунтованою. Зокрема, ЄСПЛ зазначає: «Оцінюючи те, чи в цьому випадку дотримано принцип пропорційності, Суд усвідомлює, що оскаржене правило встановлення відповідальності [щодо зареєстрованого власника автомобіля] було запроваджене з метою утвердження ефективної безпеки дорожнього руху через забезпечення того, що порушення правил дорожнього руху, виявлені за допомогою технічних або інших засобів і вчинені водієм, чия особу на той час встановити не було можливості, не залишаться безкарними, з одночасним належним урахуванням потреби домогтися того, щоб судове переслідування і покарання за такі правопорушення не призводило до неприйнятної обтяжки органів судової влади держави». Він також зазначає, що «...відповідна особа не залишається при цьому без засобів захисту, бо може висувати доводи на підставі статті 8 цього Закону та (або) стверджувати, що на відповідний час поліція мала реальну можливість зупинити машину і встановити особу водія». Крім того, «...Суд не може визнати, що стаття 5 Закону, яка зобов'язує зареєстрованого власника автомобіля брати на себе відповідальність за своє рішення дозволити іншій особі користуватися його автомобілем, суперечить пунктові 2 статті 6 Конвенції. Тому Суд робить висновок, що національні органи влади, накладаючи на заявника оспорюване стягнення, презумпції невинуватості не порушили» [23].

Під час розгляду справи *O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*, яка стосувалась оскарження передбаченої британським законом необхідності надання владі зареєстрованими власниками транспортних засобів відомостей про особу, яка реально керувала автомобілем у момент, коли поліцейська камера спостереження зафіксувала перевищення автомобілем встановленої швидкості. Цей обов'язок, на думку позивачів, є порушенням права не давати самозвинувачувальних показань і так званої привілеї проти самозвинувачення, а тим самим і принципів справедливого судового розгляду, закріплених у статті 6 Конвенції. Однак Велика палата Європейського Суду більшістю голосів визнала, що у справі не було допущено жодного порушення вимог статті 6 Конвенції.

Також Суд підтримав думку лорда Бінгема про те, що усі, хто володіють або керують автомобілем, знають, що тим самим вони визнають певний режим регулювання. Цей режим діє не тому, що володіння чи управління автомобілем – це привілей чи пільга, що дарується державою, а тому, що володіння автомобілями та їх використання загально-визнано можуть призводити до тяжких тілесних ушкоджень. Можна сказати, що ті, хто

приймають рішення володіти або управляти автомобілем, беруть на себе певні обов'язки і зобов'язання, які є частиною регулятивного режиму щодо автотранспортних засобів. У законодавстві Сполученого Королівства до цих зобов'язань відноситься обов'язок – у разі наявності підозр про вчинення порушень правил дорожнього руху – повідомляти владі відомості про особу, що керувала автотранспортним засобом на момент такого порушення [24].

Висновки. Застосування засобів автоматичної фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є правомірним та таким, що не порушує прав і основоположних свобод людини з огляду на наступне:

1) порядок притягнення до такої відповідальності визначений законодавчо, а саме – Законом України від 14.07.2015 № 596-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху»;

2) введені обмеження переслідують легітимну мету держави, яка полягає у забезпеченні однієї з найважливіших форм громадської безпеки – безпеки дорожнього руху. Її змістом є запобігання або усунення шкідливих для життя та здоров'я людини, власності наслідків, що можуть бути заподіяні використанням транспорту [25];

3) необхідність убезпечення суспільства від шкідливих наслідків, що виникають унаслідок експлуатації транспортних засобів, зумовлена Конституцією України, зокрема положеннями статті 3, згідно з якою «людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Захист закріплених життєво важливих інтересів, а також задоволення потреб на безпечно переміщення учасників дорожнього руху реалізується правотворчою і правозастосовною діяльністю уповноважених державних органів. Задля забезпечення дотримання установлених правил руху транспорту та пішоходів державою використовуються певні методи, одним із яких є накладення адміністративних стягнень за вчинені правопорушення, у тому числі такі, що зафіксовані в автоматичному режимі за допомогою технічних засобів. Лише за ці правопорушення до адміністративної відповідальності притягується фізична або юридична особа, за якою зареєстровано транспортний засіб. В усіх інших випадках стягнення накладається безпосередньо на ту особу, що керувала транспортним засобом у момент учинення правопорушення;

4) особа, яка притягається до відповідальності за порушення правил дорожнього руху, виявлене в автоматичному режимі, має можливість звернутися до підрозділу Національної поліції в порядку, визначеному статтею 279 КУпАП, для звільнення від адміністративної відповідальності у разі, якщо транспортний засіб вибув з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб або протиправного використання іншими особами номерних знаків, що належать його транспортному засобу, а також якщо особа, котра фактично керувала транспортним засобом на момент учинення вказаного проступку, звернеться з відповідною заявою про визнання зазначеного факту адміністративного правопорушення та надання згоди на притягнення до адміністративної відповідальності. Крім того, законодавством передбачено можливість оскарження накладеного стягнення як в адміністративному порядку – у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі), так і в судовому – в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України / Верховна Рада України / Кодекс України / Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України від 08.06.2001 – 2001. — № 21. — С. 1, стаття 920, код акту 18825/2001.

2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 736 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Рада Європи / Конвенція / Міжнародний документ від 04.11.1950 // Офіційний вісник України від 16.04.1998. — № 13, / № 32 від 23.08.2006. — С. 270.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2006. — № 30. — С. 260.
5. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2004. — № 50. — С. 540.
6. Азаров Д. С. Трансформація адміністративних правопорушень у кримінальні проступки: концептуальні засади / Азаров Д. С. // Наука і правоохорона — 2013. — № 1 (19). — С. 146.
7. Öztürk judgment of 21 February 1984 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57553>.
8. Engel and Others judgment of 8 June 1976 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479>.
9. Jussila judgment of 23 November 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-78135>.
10. Bendenoun judgment of 24 February 1994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57863>.
11. Janosevic judgment of 23 July 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60628>.
12. Lutz judgment of 25 August 1987 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57531>.
13. Азаров Д. С. Трансформація адміністративних правопорушень у кримінальні проступки: концептуальні засади // Наука і правоохорона. — 2013. — № 1 (19). — С. 150.
14. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). — К : «Юридична думка», 2004. — 584 с.
15. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, Кабінет Міністрів України; Постанова, Правила від 07.09.1998 № 1388 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1388-98>.
16. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю. В. Баулін. — Донецьк : ПП ВД «Кальміус», 2013. — 424 с.
17. Осадчий В. Кримінальні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту / В. Осадчий // Право України. — 1997. — № 11. — С. 71–75.
18. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія / Шевчук С. — К. : Реферат, 2007. — 640 с.
19. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 240 с.
20. Принцип правової держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти / Катаріна Собота; [пер. з нім. Г. Рижков, О. Блащук, К. Таранчук]; відп. ред. О. Сироїд. — К. : ВАІТЕ, 2013. — 608 с.
21. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук / Погребняк С. П. ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2009.
22. FALK v. THE NETHERLANDS [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://echr.ketse.com/doc/66273.01-en-20041019/view/>.

23. Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. — К. : «К.І.С.», 2010. — 576 с.

24. O'HALLORAN AND FRANCIS v. THE UNITED KINGDOM [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://echr.ketse.com/doc/15809.02-25624.02-en-20070629/view/>.

25. Бойко Д. Д. Місце безпеки дорожнього руху в системі відносин громадського порядку та громадської безпеки / Бойко Д. Д. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2012. — № 3.

Червинчук Андрей Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ЮРИДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ И ПРАВОВЫЕ ПРЕЗУМПЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ, ЗАФИКСИРОВАННЫЕ В АВТОМАТИЧЕСКОМ РЕЖИМЕ

Статья посвящена исследованию юридических принципов и правовых презумпций, на которых строится система административной ответственности за правонарушения в сфере безопасности дорожного движения, зафиксированные в автоматическом режиме. Проведен анализ правовых норм отечественного законодательства, регламентирующего порядок наложения административных взысканий за проступки, выявленные с помощью систем автоматической фиксации.

Обращено внимание на реализацию презумпции невиновности при производстве по делам об административных правонарушениях правил, норм и стандартов, касающихся безопасности дорожного движения, на основании показаний технических средств, позволяющих осуществлять фотосъемку или видеозапись, которые функционируют в соответствии с законодательством о защите информации в информационно-телекоммуникационных системах.

Дается оценка соответствия процедуры привлечения к административной ответственности владельцев наземных транспортных средств основополагающим принципам права в понимании Конвенции о защите прав человека и основных свобод. В частности, определяется степень урегулированности разумного баланса интересов и средств его достижения в этой категории правоотношений как составляющей общеправового принципа пропорциональности.

Ключевые слова: автоматическая фиксация, административное правонарушение в сфере безопасности дорожного движения, принцип пропорциональности, презумпция невиновности.

Chervinchuk Andriy Vasilievich,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

LEGAL PRINCIPLES AND PRESUMPTIONS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR AUTOMATICALLY RECORDED OFFENCES

The article deals with the research of legal principles and presumptions, crucial for the administrative liability system of automatically recorded offences against the road traffic safety. The national law regulations, defining the procedure of the administrative penalties imposition for the automatically recorded offences, have been analysed.

The publication focuses on the implementation of presumption of innocence in the proceedings on administrative offences against the rules, regulations and standards of the road traffic safety, on the basis of evidence provided by the technical means allowing photographs taking or video recording, which operating under the legislation of data protection in information and telecommunications systems.

The assessment of the procedure of administrative liability of owners of motor vehicles according to the fundamental principles of law in the sense of the European Convention on Human Rights (ECHR) is provided. In particular, the regulation degree of reasonable balance of interests and the means to achieve it in this category as part of the common legal principle of proportionality.

Key words: automatically recording, road traffic safety administrative offence, principle of proportionality, innocence presumption.

Надійшла до редколегії 16.04.2017

Розділ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.85

Бесчастний Віктор Миколайович,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений юрист України
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ФОРМИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено науково-методичному забезпеченню протидії злочинності, що значною мірою викликано змінами в житті суспільства, загостренням криміногенної обстановки і є запорукою підвищення ефективності цієї діяльності. Визначено, що наукове забезпечення протидії злочинності включає в себе розробку теоретичних та методологічних основ цієї діяльності, проведення науково-прикладних досліджень і вироблення на цій основі головних напрямків стратегії і тактики антикриміногенного впливу на злочинність. Зосереджено увагу на тому, що вдосконалення науково-методичного забезпечення протидії злочинності як дієвий процес передбачає участь у ньому, з одного боку, науковців, з іншого – практичних працівників, а запорукою успішності цього тандему є загальна ціль – ефективна протидія злочинності.

Ключові слова: протидія злочинності, криміногенна обстановка, антикриміногенний вплив, кримінально-правовий і кримінологічний напрямки боротьби зі злочинністю, кримінологія.

Постановка проблеми. На сьогодні наукова діяльність в Україні перетворюється на важливий фактор життєдіяльності різних суспільних сфер, у тому числі і правоохоронної. Держава всіляко підтримує та забезпечує розвиток науки. Так, на законодавчому рівні закріплено пріоритетність наукової діяльності як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян [1, с. 50].

Отже, роль наукових досліджень полягає в оновленні наукової стратегії реалізації державної політики у правоохоронній сфері, виявленні та опрацюванні заходів щодо усунення негативних тенденцій і недоліків у функціонуванні системи МВС України, отриманні результатів, які конче потрібні для розвитку і забезпечення діяльності органів і підрозділів МВС України на підставі науково-технічних досягнень. Наука як важливий ресурс національної безпеки та основний чинник впливу на організаційний, управлінський, технічний і технологічний рівень розвитку усіх напрямів діяльності МВС України має бути спрямована, насамперед, на забезпечення й вирішення завдань збереження та розвитку науково-технічного потенціалу МВС України [2, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми злочинності постійно привертають увагу вітчизняних учених-юристів і практичних працівників. У багатьох своїх аспектах вони висвітлені у науковій літературі як минулих, так і останніх років. Варто згадати роботи А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова,

М. Г. Вербенського, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, Л. М. Давиденка, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. О. Меркулової, Ю. В. Орлова, М. І. Панова, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, П. Л. Фріса, О. М. Храмцова, П. В. Хряпінського, В. В. Чернея, О. О. Юхна, І. С. Яковець та інших.

Мета статті полягає у підвищенні ефективності практичної діяльності з протидії злочинності шляхом глибокого наукового дослідження цього явища, розробки і впровадження нових більш досконалих форм і методів, тобто виробництво високоякісної наукової продукції та методичне наполегливе використання її досягнень на практиці.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах рівень розвитку науки стає визначальним фактором забезпечення безпеки і стабільного розвитку держави. Тому стратегічні національні інтереси повинні бути головним напрямком розвитку національної науки.

Згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» виділяється чотири основні види діяльності у сфері науки: наукова, науково-технічна, науково-педагогічна та науково-організаційна.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їхнього застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науково-технічна діяльність – наукова діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки.

Науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю.

Науково-організаційна діяльність – діяльність, спрямована на методичне, організаційне забезпечення та координацію наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності [3].

Найбільший інтерес становить саме наукова діяльність, що базується на наукових знаннях. А вони, як перли, формуються, узагальнюючи в об'єктах дослідження все суттєве, відволікаючись від несуттєвого, другорядного, випадкового, при цьому відшукуючи закономірності розвитку й існування досліджуваного об'єкта. Саме наукові знання необхідні для різнопланової ефективної діяльності, для забезпечення життєздатності і позитивного розвитку сучасного суспільства, національної безпеки держави. І все це передбачає подальше вдосконалення системи науково-методичного забезпечення та підвищення його ефективності.

Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання.

За призначенням щодо вирішення практичних проблем прийнято виділяти фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Фундаментальні наукові дослідження – це теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їхні взаємозв'язки. Результатом фундаментальних наукових досліджень є гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей мате-

рії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки.

Прикладні наукові дослідження – теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових знань для практичних цілей. Результатом прикладних наукових досліджень є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань [4].

Фундаментальні дослідження – це посилення інтелектуального потенціалу суспільства. Це добування власне нового знання, яке використовується в прикладних дослідженнях, що вирішують конкретні задачі інтелектуального забезпечення інноваційного процесу. І головне: між фундаментальними і прикладними дослідженнями повинна бути органічна єдність.

Основною формою здійснення розвитку науки є наукове дослідження, тобто цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практики рішень. Воно характеризується об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю і точністю. Метою наукового дослідження є всебічне, об'єктивне і ґрунтовне вивчення явищ, процесів, їхніх характеристик, зв'язків на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також отримання корисних для діяльності людини результатів, упровадження їх у виробництво для підвищення його ефективності. При науковому дослідженні важливо враховувати все, концентруючи увагу на основних, ключових питаннях теми [5, с. 45].

Кримінологічне наукове дослідження, результати якого будуть впроваджені у практичну діяльність відповідних правоохоронних органів, повинно відповідати таким вимогам, як:

- належний рівень інформаційно-аналітичної та методологічної обґрунтованості дослідження;
- тематика, що відповідає сучасним змінам у суспільстві;
- високий рівень теоретизації наукових досліджень;
- достатня емпірична база як підґрунтя кримінологічних досліджень.

Говорячи про наукові дослідження у сфері проблем протидії злочинності, слід вказати, що ефективність протидії злочинності залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на всіх рівнях, наукового відстеження, глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику протидії злочинності [6, с. 6].

Л. М. Давиденко з цього приводу зазначав, що в боротьбі зі злочинністю прийнято виділяти два основні напрямки: а) кримінально-правовий, що передбачає виявлення, розкриття, розслідування злочинів, притягнення винних у вчиненні злочину осіб до встановленої законом відповідальності; б) кримінологічний, у межах якого проводиться багатогранна за своїм характером робота, пов'язана з виявленням та усуненням або нейтралізацією чинників, що обумовлюють злочинність в цілому або окремі види злочинів. Наукове забезпечення боротьби зі злочинністю у межах першого напрямку здійснюється кримінальним правом, кримінальним процесом та криміналістикою. Теоретичною основою попередження злочинів є кримінологія.

Викладене є вихідним моментом при організації та проведенні наукових досліджень з проблем боротьби зі злочинністю, з одного боку, і впровадженні наукових знань у практику боротьби зі злочинністю – з іншого. У науковій літературі неодноразово зазначається, що підвищення ефективності попередження злочинів нерозривно пов'язане з

посиленням впливу на профілактичну роботу кримінологічної науки (І. Карпець, О. Сахаров, І. Даньшин).

Одним із основних завдань кримінологічної науки є забезпечення правоохоронної діяльності в напрямку протидії негативним явищам, пов'язаним зі злочинністю, а також злочинності в цілому. Наукове забезпечення правоохоронної діяльності в більшості випадків пов'язане з проведенням кримінологічних досліджень. Як правило, цей напрямок є одним з основних етапів боротьби зі злочинністю в країні [7, с. 263–268].

Специфічні умови розвитку кримінологічної науки в системі протидії злочинності, що обумовлені особливостями її діяльності, потребують диференційного підходу до проблематики протидії злочинності з урахуванням її широко розгалуженої структури, динаміки та регіональних особливостей.

Оскільки кримінологія є теоретичною основою протидії злочинності, доцільною й ефективною буде участь провідних кримінологів у розробці державних програм і планів щодо протидії злочинності, а також проведення кримінологічних досліджень зазначеної тематики на рівні ВНЗ МВС разом із практичними працівниками.

Так, у системі МВС України замовниками на проведення науково-дослідних чи дослідно-конструкторських робіт виступають: структурні підрозділи Центрального апарату Міністерства внутрішніх справ України, головні управління Національної поліції в областях та містах.

Виконавцями ж дослідження проблем, які потребують наукового вирішення, є науково-дослідні установи системи МВС України та навчальні заклади системи МВС України. Крім того, до проведення науково-дослідних чи дослідно-конструкторських робіт за необхідності можуть залучатись Національна академія наук України, навчальні заклади, що не належать до системи МВС України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, аналітичні центри, а також підприємства, установи, організації незалежно від їхніх форм власності.

Практика проведення наукових досліджень показала, що форми участі в них практичних працівників, окрім утилітарного значення, такого як забезпечення статистикою і необхідною інформацією, повинні включати в себе процедуру попереднього узгодження результатів наукового дослідження. При цьому замовник має володіти повною інформацією про перебіг дослідження, своєчасно вносити необхідні корективи. Це має позитивно вплинути на ступінь практичного застосування і вірогідність успішного проведення впровадження [8, с. 3].

Важливість кримінологічних досліджень для розробки науково обґрунтованих рекомендацій із профілактики та протидії злочинності неможливо переоцінити. Стрімке зростання рівня злочинності, збільшення питомої ваги злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, транснаціональної, кібер- і наркозлочинності, міжнародний тероризм, високотехнологічні злочини – все це можна розцінювати як виклик злочинності суспільству і, відповідно, силам, що протидіють їм. Тому без глибоких наукових досліджень цих явищ, їхнього детермінаційного комплексу вироблення нових сучасних тактичних форм і методів протидії їм неможливо.

Окремо слід розглянути якість наукових робіт, їхнє практичне значення для діяльності, пов'язаної із протидією злочинності. Результати кримінологічних досліджень обов'язково потрібно впроваджувати у діяльність відповідних підрозділів правоохоронних органів, про що має бути складено відповідний документ – «Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність (відповідних підрозділів)».

Під поняттям «впровадження» в юридичній літературі розуміють досягнення практичного використання прогресивних ідей, винаходів, результатів наукових досліджень (інновацій). Впровадження інновацій вимагає перебудови сформованого виробництва,

перепідготовки працівників, капітальних витрат і одночасно пов'язано з ризиком не отримати необхідний результат і зазнати збитків. Процес впровадження складається з двох етапів: дослідно-виробничого впровадження й серійного впровадження (впровадження досягнень науки, нової техніки, нової технології) [2, с. 142].

Впровадження результатів наукових досліджень у практику боротьби зі злочинністю має здійснюватись на підставі певних керівних положень, що визначають як загальний для всіх органів і відповідних осіб підхід до впровадження даних науки у практику боротьби зі злочинністю, так і підхід до їхньої реалізації. Загальні вихідні керівні положення, що визначають функціональний порядок, хід і зрештою результати впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю, слід розглядати як принципи цього виду діяльності. Такі принципи є обов'язковими як для науковців, так і для практичних працівників, бо вони зацікавлені в успішному впровадженні результатів науки у практику боротьби зі злочинністю.

Щодо принципів впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю, то слід розглядати такі загальні й обов'язкові для суб'єктів керівні положення:

1. Готовність наукових результатів до впровадження. Це положення орієнтує на неприпустимість впровадження у практику боротьби зі злочинністю не готових для цього наукових результатів. Готовим до впровадження слід вважати такий результат, який відповідає вимогам, що ставляться до нього, і здатний задовольнити виробничі потреби відповідних правоохоронних органів.

2. Необхідність впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю. У практику боротьби зі злочинністю можуть (і повинні) впроваджуватися тільки ті наукові результати, які той чи інший правоохоронний орган потребує, без чого його успішне функціонування неможливе або ж ускладнене.

3. Загальне охоплення науковими досягненнями практики боротьби зі злочинністю. Ефективність боротьби зі злочинністю значною мірою визначається широтою охоплення і межами впровадження у практику досягнень науки.

4. Соціальна допустимість наукових даних до впровадження у практику боротьби зі злочинністю. Необхідність загального охоплення наукових досягнень для їх впровадження у практику боротьби зі злочинністю в жодному разі не орієнтує на можливість використання в цій боротьбі всіх чи будь-яких даних, вироблених людством.

5. Попередня апробація результатів науки у практиці діяльності правоохоронних органів. Використання даних науки у практиці боротьби зі злочинністю без їх попереднього апробування може призвести до різних негативних наслідків. У літературі вже неодноразово поставало питання про необхідність експериментального підтвердження тих чи інших рекомендацій, розрахованих на впровадження у практику боротьби зі злочинністю.

6. Своєчасність впровадження наукових результатів у практику боротьби зі злочинністю. Ефективність діяльності правоохоронних органів забезпечується не самим фактом володіння результатами науки, необхідними для даного виду боротьби, а своєчасністю їх впровадження у повсякденну практичну діяльність.

7. Вибіркова гласність впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю. Боротьба зі злочинністю в умовах розширення демократії і гласності передбачає відкритість діяльності правоохоронних органів для засобів масової інформації та поінформованість населення про хід і результати цієї боротьби.

8. Всебічність, повнота та продуктивність впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю. Діяльність правоохоронних органів є багатогранною. Вона здійснюється у різних напрямках, кожен із яких розглядається як особлива частина їхньої професійної діяльності. Для підвищення її ефективності, успішного вирішення завдань

кожен правоохоронний орган у процесі боротьби зі злочинністю має застосовувати останні досягнення науки і передової практики.

9. Творча співпраця наукових і практичних працівників у процесі впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю. Науковий результат є підсумком діяльності окремих учених або наукових колективів. Він розрахований на впровадження у практику боротьби зі злочинністю конкретних правоохоронних органів – прокуратури, суду, МВС України [9, с. 771–775].

Впровадження наукових розробок у практику протидії злочинності повинно відбуватись за такими напрямками:

- пропозиції до законодавчих органів влади різних рівнів щодо прийняття відповідних нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності, або ж удосконалення вже існуючих актів;

- розробка рекомендацій, адресованих працівникам правоохоронних органів щодо підвищення ефективності діяльності, пов'язаної із протидією певному виду злочинності;

- розробка методик розслідування окремих видів злочинів.

Для отримання істинного розуміння щодо якісної визначеності наукових результатів, які впроваджуються в практику, потрібна їх всебічна праксіологічна апробація під час реального процесу боротьби зі злочинністю. Для досягнення такого результату було б доцільним створення в системі органів прокуратури, суду, Міністерства внутрішніх справ, інших правоохоронних органів спеціальних експериментальних баз (далі СЕБ), які й повинні здійснювати такі апробації на основі спеціально затвердженої конкретним відомством інструкції або положення.

Слід відзначити й те, що в процесі практичної апробації відбувається не тільки адаптація (пристосування) методик боротьби зі злочинністю до конкретних умов діяльності практичних підрозділів і відповідних органів, але й навчання співробітників даного підрозділу спеціальним формам і методам їх застосування в умовах боротьби зі злочинністю. Цю обставину треба підкреслити спеціально, оскільки вона виступає особливим засобом підвищення професійної майстерності, одним із способів розповсюдження позитивного досвіду. Успіх у цій справі багато в чому залежить від форм впровадження в практику нових методик боротьби зі злочинністю.

Результати наукових досліджень впроваджуються в практику конкретними працівниками відомств. Опановуючи представлені їм наукові результати, вони, з одного боку, підвищують свій професійний рівень, а з іншого – здійснюють практичну апробацію цих результатів. У процесі апробації практичні працівники виробляють власне розуміння про результати наукового дослідження конкретних практичних проблем і доводять його до відповідного наукового підрозділу. Отже, апробовані практикою наукові знання повертаються до наукових співробітників інформаційно збагаченими практичними знаннями й забезпечують підвищення ефективності майбутніх наукових досліджень. Такий процес є взаємовигідним і для науки, і для практики, оскільки він не тільки забезпечує апробацію результатів науки, але й підвищує рівень професійних знань наукових і практичних робітників, їхню компетентність [10, с. 473].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що проблеми наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ із протидії злочинності є актуальними і злободенними. Ця діяльність багатоаспектна та різнопланова. І обидві сторони, що беруть участь у цьому процесі (з одного боку, вчені-кримінологи, тобто виконавці, з іншого – правоохоронні органи, тобто замовники), повинні чітко усвідомлювати, що їхня співпраця переслідує одну мету – підвищення ефективності практичної діяльності з протидії злочинності шляхом глибокого наукового дослідження цього явища, розробку і впровадження нових,

більш досконалих, форм і методів, тобто виробництво високоякісної наукової продукції та методичне наполегливе використання її досягнень на практиці [11].

Список використаних джерел

1. Христинченко Н. П. Суб'єкти наукової діяльності в Україні / Христинченко Н. П. // Наше право. — 2014. — № 5. — С. 50–53.
2. Наукове забезпечення функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України: адміністративно-правове регулювання : монографія / Т. А. Плугатар, О. В. Скоробагатко ; ДНДІ МВС України. — Вінниця : Нілан ЛТД, 2016. — 200 с.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page> (дата звернення: 20.09.2016).
4. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. — Київ : Центр учбової літератури, 2010. — 352 с.
5. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Цехмістрова Г. С. — Київ : Слово, 2004. — 240 с.
6. Бандурка О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу / Бандурка О. М., Литвинов О. М. // Право і безпека. — 2015. — № 3 (58). — С. 6–10.
7. Титаренко О. О. Сучасний стан розвитку кримінологічних досліджень, пов'язаних із запобіганням злочинам у сфері громадської безпеки та громадського порядку // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України: збірник наукових праць. — 2010. — № 4. — С. 263–268.
8. Гринько С. О взаимодействии филиалов ВНИИ МВД России и органов внутренних дел / Гринько С. О // Професионал: популярно-правовой альманах МВД России. — 2008. — № 2. — С. 2–5.
9. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), О. В. Петришин, Ю. В. Баулін та ін. // Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. — Т. 5. — 840 с.
10. Зеленецкий В. Научные основы обеспечения деятельности субъектов предупреждения преступности и борьбы с ней в Украине / Зеленецкий В. // Право України. — 2015. — № 9–10. — С. 467–476.
11. Бесчастный В. М. Щодо напрямків науково-методичного забезпечення протидії злочинності / Бесчастный В. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. — 2016. — № 1. — С. 23–28.

Бесчастный Виктор Николаевич,
доктор наук по государственному управлению,
профессор, заслуженный юрист Украины
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ФОРМЫ НАУЧНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Статью посвящено научно-методическому обеспечению противодействия преступности, что в значительной мере вызвано изменениями в жизни общества, обострением криминогенной обстановки и является залогом повышения эффективности этой деятельности. Определено, что научное обеспечение противодействия преступности включает в себя разработку теоретических и методологических основ этой деятельности, научно-прикладных исследований и выработки на этой основе главных направлений стратегии и тактики антикриминогенного воздействия на преступность. Внимание сосредоточено на том, что совершенствование научно-методического обеспечения противодействия преступности как действенный процесс предполагает участие в нем, с одной стороны,

ученых, с другой – практических работников, а залогом успешности этого тандема является общая цель – эффективное противодействие преступности.

Ключевые слова: *противодействие преступности, криминогенная обстановка, антикриминогенное влияние, уголовно-правовое и криминологическое направления борьбы с преступностью, криминология.*

Beschastnyy Victor Mykolayovych,
doctor of science on public administration,
professor, Honored Lawyer of Ukraine
(*Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*)

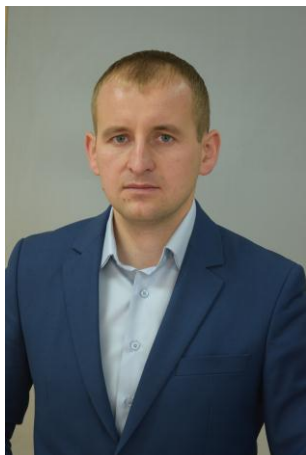
FORMS OF SCIENTIFIC SUPPORT FOR CRIME RELEASE

The article is devoted to the scientific and methodological provision of counteraction to crime, which is largely due to changes in the life of society, the aggravation of the crime situation and is the key to increasing the effectiveness of this activity. It is determined that the scientific support of crime prevention includes the development of theoretical and methodological foundations of this activity, carrying out of scientific and applied researches and developing on this basis the main directions of strategy and tactics of anti-criminogenic influence on crime. The focus is on the fact that improving the scientific and methodological support of counteraction to crime as an effective process involves participation in it, on the one hand, scientists, on the other – practical workers, and the key to the success of this tandem is the overall goal – effective counteraction to crime.

Key words: *crime counteraction, criminogenic situation, anti-criminogenic influence, criminal-legal and criminological directions of combating crime, criminology.*

Надійшла до редколегії 22.04.2017

УДК 340.1

Вознюк Андрій Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

ОСУДНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 255, 257, 2583, 260 КК УКРАЇНИ

У статті розкрито зміст осудності як ознаки суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 2583, 260 КК України. Встановлено, що у визначенні суб'єкта злочину, яке передбачене ч. 1 ст. 18 КК України, відсутня вказівка на обмежену осудність. З огляду на це, запропоновано декілька варіантів вирішення проблеми.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, злочинне об'єднання, суб'єкт злочину.

У ст. 3 Конституції України задекларовано, що безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей на рівні з її життям і здоров'ям, честю і гідністю, а також недоторканністю.

З огляду на це, протидія злочинам, що посягають на громадську безпеку, має бути одним із найбільш пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади, у першу чергу – правоохоронних та судових. З метою оптимально ефективного забезпечення кримінально-правової охорони усіх членів суспільства в Особливій частині КК України виокремлено спеціальний розділ IX «Злочини проти громадської безпеки», у якому однією із найбільших загроз для громадської безпеки визнано злочинні організації, банди, терористичні групи, терористичні організації, не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, кримінальна відповідальність за створення та участь у яких передбачена ст. 255, 257, 258³, 260 КК України.

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них є дослідження українських учених: Ю. В. Абакумової, Д. П. Альошина, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. В. Бедриківського, Ф. Г. Бурчака, В. В. Василевича, О. В. Головкина, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, С. В. Дьоменка, В. П. Ємельянова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, З. А. Загиней, І. В. Іваненка, О. О. Кваші, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, М. В. Корнієнка, Б. В. Лизогуба, Є. К. Марчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, А. М. Мельникова, В. О. Навроцького, Г. В. Новицького, М. І. Панова, В. А. Робака, А. В. Савченка, П. Ф. Тельнова, В. В. Ткаченко, В. П. Тихого, І. К. Туркевич, В. І. Тютюгіна, В. В. Українця, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, Р. Л. Чорного, С. Д. Шапченка, Р. М. Яновича, Н. М. Ярмиш тощо.

У роботах указаних учених розглянуто багато проблем кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них, а також подано пропозиції щодо їх вирішення. Однак, незважаючи на численні дослідження, залишається велика кількість концептуальних проблем, які потребують свого вирішення з метою підвищення ефективності застосування кримінального законодавства у протидії злочинним об'єднанням, зокрема це проблеми осудності як ознаки суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України.

У зв'язку з цим метою статті є дослідження осудності як ознаки суб'єктів створення злочинних об'єднань та участі в них.

Однією з умов притягнення до кримінальної відповідальності учасників злочинних об'єднань є необхідність визнання їх суб'єктами злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Виходячи з цього положення, однією з обов'язкових ознак суб'єкта злочину є його осудність.

Учасник злочинного об'єднання може бути притягнений до кримінальної відповідальності лише у тому разі, коли відповідатиме вищезазначеним обов'язковим ознакам суб'єкта злочину. Якщо ж йому не характерні такі ознаки, або хоча б одна з них, то виникають підстави для застосування інших кримінально-правових заходів. У разі якщо він учинив суспільно небезпечне діяння у стані неосудності – це можуть бути примусові заходи медичного характеру. Скоєння ним суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є підставою для застосування примусових заходів виховного характеру. Якщо ж, будучи уповноваженою особою, він учиняє злочин від імені та в інтересах юридичної особи – мають місце підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, передбачених розділом XIV¹ КК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Водночас неосудна особа не може бути суб'єктом злочину, а відтак і підлягати кримінальній відповідальності, оскільки у ч. 2 ст. 19 КК України зазначено те, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Якщо з осудністю та неосудністю все зрозуміло, то з обмеженою осудністю ситуація дещо складніша. Серед ознак суб'єкта злочину немає вказівки на те, що він може бути обмежено осудною особою. Однак відповідно до ч. 1 ст. 20 КК України підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час учинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Тобто склалася парадоксальна ситуація: суб'єктом злочину є осудна особа, однак особа, визнана обмежено осудною, також підлягає кримінальній відповідальності. Цілком очевидно, що, незважаючи на відсутність у ч. 1 ст. 18 КК України безпосередньої вказівки на обмежено осудних осіб, суб'єктом злочину може бути як осудна, так і обмежено осудна особа.

З огляду на це, обмежену осудність слід розглядати у двох аспектах: як самостійну категорію та таку, що охоплюється осудністю.

Здебільшого обмежену осудність вважають різновидом осудності [1, с. 128; 2, с. 11–12; 3, с. 168; 4, с. 100–101]. Співвідношення обмеженої осудності з осудністю та неосудністю Т. М. Приходько пропонує уявити за допомогою філософської категорії частини і цілого, де осудність є цілим, а обмежена осудність – це її частина, тобто обмежена осудність охоплюється осудністю [4, с. 100–101]. Однак, якщо обмежена осудність – лише частина осудності, то яка ж тоді її друга частина? Очевидно, що таке співвідношення є не зовсім логічним.

Тож пропонуємо дещо інший варіант вирішення проблеми. Осудність, про яку йдеться у КК України (окрім випадків, коли під нею розуміють і обмежену осудність),

слід назвати повною осудністю, а обмежену осудність – частковою. З огляду на це, осудність можна було б поділити на два види: повну та часткову (обмежену). Водночас під осудністю слід було б розуміти як повну, так і часткову осудність. У такому разі цей узагальнюючий термін найбільш повно виконував би свою функцію у визначенні суб'єкта злочину. Однак така позиція нині не відображена в нормах КК України.

Другим способом вирішення проблеми може бути уточнення визначення суб'єкта злочину у ч. 1 ст. 18 КК України вказівкою не лише на його осудність, але й обмежену осудність. Таку пропозицію вже висловлювали в юридичній літературі, зокрема Н. А. Орловська пропонувала суб'єктом злочину вважати особу, яка вчинила злочин у стані осудності або обмеженої осудності [2, с. 15].

Ще один шлях вирішення проблеми полягає у застосуванні вироблених наукою правил тлумачення кримінально-правових норм. Осудність як ознаку суб'єкта злочину в ч. 1 ст. 18 КК України слід тлумачити розширено і розглядати її в широкому розумінні як таку категорію, що включає і обмежену осудність. Водночас ч. 1 ст. 18 КК України слід тлумачити системно, а тому під час встановлення змісту цієї норми враховувати і положення ч. 1 ст. 20 КК України про обмежену осудність.

У злочинному об'єднанні можуть бути як осудні, так і обмежено осудні чи неосудні особи. У зв'язку з цим слід зауважити, що мінімальний кількісний склад його учасників має бути осудним або обмежено осудним. Водночас інші особи, що беруть участь у ньому, можуть бути неосудними. Наприклад, для констатації факту існування злочинної організації є вимога про наявність принаймні п'ятьох суб'єктів злочину – осудних чи обмежено осудних осіб, водночас кількість неосудних осіб із решти учасників необмежена.

Осудність та обмежена осудність полягає в можливості особи різною мірою (повністю чи частково) усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Водночас саме усвідомлення, очевидно, означає розуміння їхнього змісту, а отже – протиправності та суспільної небезпеки.

У випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 255 КК України, це розуміння суб'єктом факту створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництва такою організацією, або участі у ній, або участі у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організації, керівництва чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Зазначена ознака суб'єкта злочину, передбаченого ст. 257 КК України, полягає в розумінні ним того, що він організовує озброєну банду з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 258³ КК України, осудність та обмежена осудність полягають у розумінні суб'єктом змісту таких діянь, як створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Стосовно злочину, передбаченого ст. 260 КК України, осудність чи обмежена осудність полягає в розумінні того, що він створює не передбачене законом України воєнізоване або збройне формування, бере участь у його діяльності, керує ним, фінансує його, постачає йому зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку, бере участь у складі цих формувань під час нападу на підприємства, установи, організації чи на громадян. Аналогічні погляди на ознаку осудності висловлювали В. А. Робак [5, с. 118] та І. С. Шапкін [6, с. 135–136].

Крім усвідомлення змісту вчинюваного діяння, учасники зазначених діянь повинні володіти здатністю керувати ними.

Таким чином, осудність суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України, полягає у тому, що вони повною мірою чи частково усвідомлювали свої суспільно небезпечні дії, передбачені вказаними статтями, та керували ними на момент учинення злочину.

При цьому змістом усвідомлення має охоплюватись факт існування певного злочинного об'єднання та вчинення певного діяння, пов'язаного з ним, яке визнається злочинном – створення злочинного об'єднання, керівництво ним, участь у ньому, сприяння йому тощо.

У судовій практиці мають місце випадки, коли у злочині, вчиненому учасниками злочинного об'єднання, беруть участь неосудні особи. Відтак виникає питання щодо можливості визнання злочину, учиненого у певній формі співучасті, у тих випадках, коли до мінімального кількісного складу злочинного об'єднання входять неосудні особи.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне погодитися з позицією вчених, які вважають, що співучасть можлива лише за наявності суб'єктів злочину [7, с. 10; 8, с. 11; 9, с. 6]. Слушні аргументи з цього приводу наводить М. І. Хавронюк, зазначаючи, що ця позиція є більш правильною. По-перше, тому, що, наприклад, особа, яка є неосудною, не може ставитися до вчинення злочину умисно (вона взагалі до нього ніяк не ставиться), а просто спільна участь у вчиненні злочину і за КК Росії, і за КК Білорусі ще не є співучастю у злочині; такою співучастю є умисна спільна участь у вчиненні злочину [10, с. 119]. По-друге, і в КК Росії, і в КК Білорусі, і в КК України йдеться про спільну участь у вчиненні злочину. Якщо ж особа не усвідомлює (унаслідок неосудності чи певного віку), що нею спільно з іншими вчинюється саме злочин, можна говорити, скажімо, про спільне вчинення певних дій, але не про спільну участь у вчиненні злочину. По-третє, особу, яка не є суб'єктом злочину, можна умовно прирівняти до засобу (чи знаряддя), використання якого не може характеризуватися поняттям «спільна участь», бо воно є лише використанням. До речі, у КК Молдови прямо вказується на те, що співучасники повинні мати ознаки суб'єкта злочину [10, с. 119].

Ю. В. Баулін відмічає той факт, що у літературі вже з'явилися коментарі, згідно з якими для співучасті достатньо лише одного суб'єкта злочину, який учиняє умисний злочин щонайменше з однією особою, не обов'язково суб'єктом злочину. Така пропозиція, на думку вченого, може розглядатися лише як рекомендація щодо зміни поняття співучасті у майбутньому, але вона прямо суперечить чинному КК. Положення закону про те, що співучасниками можуть бути лише суб'єкти злочину, ставить ряд нових запитань щодо кримінально-правової оцінки виконання об'єктивної сторони відповідного злочину особами, які згодом не визнаються суб'єктами цього злочину. Наприклад, як кваліфікувати дії підбурювача чи пособника, які не усвідомлювали, що особа, яку вони схилили до вчинення злочину чи сприяли їй у вчиненні цього злочину, не досягла віку, з якого вона може підлягати кримінальній відповідальності за даний злочин, або згодом було встановлено, що на момент учинення відповідного суспільно небезпечного діяння вона перебувала у стані неосудності? На його думку, найкращим варіантом відповіді на це запитання є позиція М. С. Таганцева, який вважав, що зазначені дії повинні розглядатися як дії опосередкованого «виконавця» [11, с. 109–110].

П. Ф. Тельнов наводить такі аргументи з приводу того, що співучасть у злочині неможлива при одному суб'єкті. По-перше, під особами, про які згадується в будь-яких статтях Особливої частини КК, слід розуміти осудних осіб, які досягли мінімального для кримінальної відповідальності віку. По-друге, співучасть утворюється із діянь не менше двох суб'єктів злочину. По-третє, у діяннях одного суб'єкта, вчинюваних спільно з мало-

літніми або неосудними, немає узгодженого винного посягання двох або більше осіб на охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, а тому немає необхідних об'єктивних і суб'єктивних ознак, які обумовлюють підвищення суспільної безпеки та караності групових злочинів. Хоча при цьому вчений відмічає, що діяння винного, що досягає злочинної мети руками малолітніх чи неосудних, можуть інколи спричинити об'єктивно більш тяжку шкоду, чим зусилля однієї особи [12, с. 24–25].

Не випадково Р. Л. Чорний стверджує, що у випадку, коли до банди входять неосудні особи, що не здатні усвідомлювати фактичний характер своїх дій або керувати ними, неможливо говорити про їх попередню зорганізованість, єдність намірів та найголовніше – спільність у вчиненні злочинів, так як людина не усвідомлює того, що разом з іншими особами вчиняє дії, спрямовані на досягнення єдиного суспільно небезпечного результату, котрий охоплюється умислом усіх членів банди [13, с. 133–134].

Таким чином, підтримуючи позицію вчених щодо неможливості співучасті у злочині у разі вчинення його декількома особами, з яких лише одна особа відповідає ознакам суб'єкта злочину, можна зробити висновок, що злочин не можна визнати таким, що вчинений у складі того чи іншого злочинного об'єднання, якщо до його мінімального кількісного складу входять особи, які не визнаються суб'єктами злочину.

Отже, на підставі аналізу положень про суб'єкта злочину встановлено, що ним може бути не лише осудна, але й обмежено осудна особа. Однак у визначенні суб'єкта злочину, яке передбачене ч. 1 ст. 18 КК України, відсутня вказівка на обмежену осудність. З огляду на це, запропоновано декілька варіантів вирішення проблеми: 1) терміном «осудність» позначати такі її види, як повна та часткова (обмежена); 2) уточнити визначення суб'єкта злочину у ч. 1 ст. 18 КК України вказівкою не лише на його осудність, але й на обмежену осудність; 3) осудність як ознаку суб'єкта злочину в ч. 1 ст. 18 КК України тлумачити розширено і розглядати її в широкому розумінні як таку категорію, що включає і обмежену осудність.

Осудність суб'єктів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України, полягає у тому, що вони повною мірою чи частково усвідомлювали свої суспільно небезпечні дії, передбачені вказаними статтями, та керували ними на момент учинення злочину.

При цьому змістом усвідомлення має охоплюватись факт існування певного злочинного об'єднання та вчинення певного діяння, пов'язаного з ним, яке визнається злочином – створення злочинного об'єднання, керівництво ним, участь у ньому, сприяння йому тощо.

Підтримуючи позицію вчених щодо неможливості співучасті у злочині у разі вчинення його декількома особами, з яких лише одна особа відповідає ознакам суб'єкта злочину, зроблено висновок, що злочин не можна визнати таким, що вчинений у складі того чи іншого злочинного об'єднання, якщо до його мінімального кількісного складу входять особи, які не визнаються суб'єктами злочину.

Список використаних джерел

1. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / П. С. Матишевський. — К. : А.С.К., 2001. — 352 с.
2. Орловська Н. А. Осудність та її види (Порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.08) / Орловська Н. А. ; Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2001. — 20 с.
3. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Зайцев Олексій Володимирович. — Х., 2006. — 207 с.
4. Приходько Т. М. Проблема обмеженої осудності в кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Приходько Тетяна Миколаївна. — К., 2001. — 216 с.

5. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Робак Володимир Анатолійович. — К., 2008. — 259 с.
6. Шапкін І. С. Кримінальна відповідальність за створення стійких злочинних об'єднань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. С. Шапкін. — З., 2013. — 247 с.
7. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 « Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. П. Альошин. — Х., 2003. — 19 с.
8. Гуторова Н. О. Вчинення злочину організованою групою осіб (кримінально-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 « Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Гуторова. — Х., 1996. — 23 с.
9. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. П. Жаровська. — К., 2004. — 19 с.
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. — К., 2007. — 557 с.
11. Баулін Ю. В. Деякі принципові новели Загальної частини КК України та проблеми їх застосування / Ю. В. Баулін // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. — 2002. — № 3 (9). — С. 105–111.
12. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / Тельнов П. Ф. — М. : Юрид. лит., 1974. — 208 с.
13. Чорний Р. Л. Бандитизм за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чорний Руслан Леонтіївич. — К., 2005. — 236 с.

Вознюк Андрей Андреевич,
кандидат юридических наук, доцент
(Национальная академия внутренних дел)

ВМЕНЯЕМОСТЬ КАК ПРИЗНАК СУБЪЕКТОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПРЕДУСМОТРЕННЫХ СТ. 255, 257, 2583, 260 УК УКРАИНЫ

В статье раскрыто содержание вменяемости как признака субъектов преступлений, предусмотренных ст. 255, 257, 2583, 260 УК Украины. Установлено, что в определении субъекта преступления, которое предусмотрено ч. 1 ст. 18 УК Украины, отсутствует указание на ограниченную вменяемость. Учитывая это, предложено несколько вариантов решения проблемы.

Ключевые слова: вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, преступное объединение, субъект преступления.

Voznyuk Andrey Andreevich,
candidate of law sciences, associate professor
(National Academy of the Interior Affairs)

JURISDICTION AS AN INDICATION OF THE PERPETRATOR UNDER ART. 255, 257, 2583, 260 CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article reveals the content of sanity as the features of the subjects of the crimes provided for by article 255, 257, 2583, 260 of the criminal code. It is established that in the definition of the subject of the crime provided part 1 of article 18 of the criminal code of Ukraine, there is no indication of limited sanity. Given this, proposed several solutions to the problem.

Key words: sanity, insanity, limited sanity, criminal Association, the perpetrator.

Надійшла до редколегії 25.04.2017

УДК 343.123.7

Войтюк Роман Віталійович,
аспірант наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПІДСЛІДНОСТІ ДЕТЕКТИВІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, проаналізовано її переваги та недоліки. Доведено обґрунтованість віднесення до підслідності детективів НАБУ кримінальних корупційних правопорушень, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Ключові слова: детектив, Національне антикорупційне бюро України, підслідність, корупція, кримінальна процесуальна діяльність, досудове розслідування.

Розв'язання проблеми корупції є одним із найбільш пріоритетних завдань на шляху розбудови України як правової держави європейського зразка.

За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. Згідно з результатами дослідження «Барометра Світової Корупції» (Global Corruption Barometer), проведеного міжнародною організацією Transparency International у 2013 році, 36 % українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції. За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року дослідження громадської думки, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47 % громадян. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 роках держава займала 144 місце із 176 країн, у яких проводилися дослідження [1]. У 2014 р. вона посіла 142 місце [2], у 2015 р. — 130 місце [3], а у 2016 р. — 131 місце [4].

Саме з метою вирішення цих проблем було створено Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) – державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [5].

Актуальні питання діяльності детективів НАБУ досліджували С. С. Аскеров, О. В. Баганець, Ю. М. Бардачов, Р. В. Гречанюк, О. В. Головкін, О. А. Клименко, І. І. Коротич, І. П. Лопушинський, В. Б. Пасічник, Я. Ю. Пилип, А. В. Савченко, А. В. Самодін, Г. І. Сисоєнко, Є. Д. Скулиш, О. Ю. Татаров, В. І. Цимбалюк, В. І. Чечерський, Н. В. Шинкаренко, О. М. Юрченко, Ю. П. Янович та інші. Водночас низка проблемних питань, що стосуються діяльності цього правоохоронного органу, залишилися актуальними, у зв'язку з чим потребують свого вирішення. До них можна віднести і проблемні питання підслідності цих суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

Отже, метою цієї статті є дослідження актуальних теоретичних і практичних проблем підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, що виникли після набрання чинності КПК України 2012 р. та прийняття Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р.

Підслідність справ Національного бюро визначено, виходячи з необхідності обмеження кількості справ, якими займатиметься новий орган, і зосередження його уваги на високопосадовій корупції та корупційних правопорушеннях, що завдають особливо велику шкоду захищеним законом інтересам. Це передбачає виключення зі сфери уваги нового спеціалізованого органу менш серйозних справ про корупцію та адміністративних корупційних правопорушень [6]. Це означає, що у справі протидії корупції будуть задіяні й інші правоохоронні органи, а тому НАБУ є не єдиним органом, до підслідності якого належать корупційні кримінальні правопорушення.

Підслідність детективів Національного антикорупційного бюро України має складну структуру. У її межах можна виокремити декілька складових елементів.

До кримінальних правопорушень, які підслідні НАБУ, належать насамперед ті, що визначені у абз. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України. Це злочини, передбачені статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України.

Фактично це злочини, які кримінальним процесуальним законодавством віднесено до категорії корупційних. Однак незрозумілим є той факт, що вони лише частково співпадають із корупційними злочинами, перелік яких надано у законі про кримінальну відповідальність. Адже, відповідно до примітки до ст. 45 КК, корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України.

На цю проблему звертав увагу Р. Гречанюк, зазначаючи, що підслідність НАБУ не охоплює всіх корупційних злочинів, визначених у примітці до ст. 45 КК України, а також обмежується суб'єктом і розміром предмета злочину [7].

Тому й не дивно, що ще на етапі прийняття законопроекту висловлювали низку пропозицій із цього приводу, зокрема віднесення до них злочинів, передбачених ст. 190, ст. 221-1, ст. 222, ст. 233, ст. 256, ч. 2, 3 ст. 262, ч. 2, 3 ст. 312, ч. 2, 3 ст. 313, ч. 2 ст. 320, ч. 1, 2 ст. 357, ст. 388 КК України [8]. А в подальшому первісний варіант указанного переліку був доповнений, зокрема ст. 366-1, яка передбачає відповідальність за декларування недостовірної інформації чиновниками [9].

Незрозумілою та дещо нелогічною, на погляд представників Головного науково-експертного управління, виглядає пропозиція законопроекту щодо віднесення до корупційних злочинів діянь, передбачених ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» та ін.

Крім того, така пропозиція законопроекту не узгоджується із поняттям «корупція», яке надається у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», під яким розуміється використання особою, зазначеною в ч. 1 ст. 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди, або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у

частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу – іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

У свою чергу, наприклад, такий злочин, як викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів, або заволодіння ними шляхом шахрайства, або зловживання службовим становищем може вчинятися не з метою отримання неправомірної вигоди, а з мотивів особистої помсти [10].

Визначені в абз. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України злочини підслідні детективам НАБУ лише у разі дотримання однієї з умов їх учинення, які пов'язані з категорією суб'єктів, розміром предмета злочину або завданої ним шкоди.

Слід відмітити, що за категорією суб'єктів злочинів підслідність НАБУ частково співпадає з підслідністю слідчих органів державного бюро розслідувань. У зв'язку з цим не випадково у п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК України, яка визначає підслідність слідчих органів державного бюро розслідувань, наголошено, що ці слідчі здійснюють досудове розслідування злочинів, учинених указаними суб'єктами, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності НАБУ, згідно з ч. 5 ст. 216 КПК України. У зв'язку з цим можуть виникати проблеми (у) визначенні підслідності ДБР і НАБУ.

Окрім зазначених в абз. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України злочинів, які умовно можна назвати «головними», детективам НАБУ підслідні й інші злочини. На це вказує декілька положень КПК України.

По-перше, відповідно до абз. 2 ч. 5 ст. 216 КПК України прокурор, який здійснює нагляд за досудовими розслідуваннями, які проводяться детективами Національного антикорупційного бюро України, своєю постановою може віднести кримінальне провадження у злочинах, передбачених абзацом першим цієї частини, до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, якщо відповідним злочином було заподіяно або могло бути заподіяно тяжкі наслідки охоронюваним законом свободам та інтересам фізичної або юридичної особи, а також державним чи суспільним інтересам. Під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння шкоди життєво важливим інтересам суспільства та держави, зокрема державному суверенітету, територіальній цілісності України, реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків трьох і більше осіб.

По-друге, відповідно до абз. 3 ч. 5 ст. 216 КПК України детективи Національного антикорупційного бюро України з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які віднесені цією статтею до його підслідності, за рішенням директора Національного антикорупційного бюро України та за погодженням із прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури можуть також розслідувати злочини, які віднесені до підслідності слідчих інших органів.

О. Баганець, критикуючи це положення, зазначає, що на практиці виходить, що НАБУ при такій невизначеній мотивації може прийняти до свого провадження будь-яку кримінальну справу, наприклад, про кишенькові чи квартирні крадіжки або зґвалтування, підслідні органам поліції, до речі, за якими наглядає інший прокурор, без будь-якої його згоди. При цьому дослідник звертає увагу на те, що зміна підслідності кримінальних проваджень та їх передача від одного органу досудового розслідування до іншого є складовою саме прокурорського нагляду, що прямо передбачено КПК України, а не складовою повноважень НАБУ, а тому має здійснюватися виключно за рішенням вищестоящего прокурора, але аж ніяк не директора НАБУ, тобто керівника одного із правоохоронних органів, який, вибачте, навіть не є стороною в кримінальному процесі [11].

По-третє, відповідно до абз. 4 ч. 5 ст. 216 КПК України, у разі встановлення підрозділом внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України злочинів, передбачених статтями 354, 364-370 Кримінального кодексу України, які були вчинені службо-

вою особою Національного антикорупційного бюро України (крім директора НАБУ, його першого заступника та заступника), такі злочини розслідуються детективами зазначеного підрозділу. Водночас, якщо ці злочини вчинені директором НАБУ, його першим заступником та заступником – їх розслідують слідчі ДБР. Із цього приводу Л. М. Лобойко висловлює важливі рекомендації. Учений зазначає, що кримінальні правопорушення, учинені директорами територіальних управлінь та їхніми заступниками, є підслідними детективів підрозділів внутрішнього контролю НАБУ. Для забезпечення неупередженості з'ясування обставин кримінального правопорушення, учиненого директором територіального управління або його заступником, досудове розслідування в цих провадженнях доцільно доручати детективам центрального управління НАБУ [12, с. 418–420].

Водночас це законодавче положення, на думку О. Баганця, фактично свідчить про законодавче закріплення так званої «кругової поруки» в цьому відомстві, породжує ті ж корупційні ризики і створює умови для уникнення працівниками НАБУ кримінальної відповідальності [11].

Окрім цього, слід відмітити, що це законодавче положення, передбачене абз. 4 ч. 5 ст. 216 КПК України, обмежене лише злочинами, передбаченими ст. 354, 364–370 КК України, що дає підстави стверджувати, що інші протиправні діяння, учинені детективами НАБУ, підслідні іншим правоохоронним органам.

По-четверте, відповідно до ч. 6 ст. 216 КПК України у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтями 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, до підслідності якого відноситься злочин, у зв'язку з яким почато досудове розслідування.

По-п'яте, відповідно до ч. 8 ст. 216 КПК України у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтями 209 і 209-1 КК України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, крім випадків, коли ці злочини віднесено згідно із цією статтею до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Тут, очевидно, ідеться про альтернативну підслідність. У зв'язку з цим слід погодитись із Л. М. Лобойко, який вважає, що «паралельне» здійснення досудового розслідування кількома органами за одним і тим же фактом корупційного кримінального правопорушення не виключає обов'язку слідчого, прокурора на початку розслідування перевірити наявність уже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 218 КПК України) [12, с. 418].

Зазначена підслідність НАБУ викликає серйозну критику як з боку вчених, так і працівників правоохоронних органів.

Генпрокурор України Ю. Луценко хоче врегулювати суперечки щодо підслідності між силовими структурами, позбавивши цих повноважень НАБУ [13]. Він вважає, що у країні настільки багато злочинності, що віддавати виключне право (боротися) з високопоставленою злочинністю одному невеликому правоохоронному органу неефективно [14].

Натомість представники НАБУ заявляють, що ідея надання Генеральному Прокурору права визначати підслідність знизить ефективність боротьби з корупцією і може зашкодити іміджу України. Відмова від цього чіткого правила на користь декларованої ідеї дозволить оперативним підрозділам усіх правоохоронних органів направляти матеріали злочинів, розслідування яких належить до компетенції НАБУ, на свій розсуд, залежно від взаємовідносин із певними слідчими підрозділами, нехтуючи вимогами підслідності. Це призведе до того, що правоохоронні органи замість того, щоб робити свою справу, будуть займатися тим, що активно реєструватимуть кримінальні провадження щодо міністрів і

губернаторів (що є підслідністю НАБУ) задля піару. Такий підхід підриває базові принципи функціонування НАБУ, одним із яких є його незалежність [15].

Причому така позиція знайшла підтримку і серед учених [16, с. 205–206; 17, с. 33–34].

У зв'язку з цим у НАБУ слухно наполягають на нормуванні випадків, коли в ході розслідування злочинів встановлюються обставини, які вказують на те, що справа є підслідною іншому правоохоронному органу. З цією метою пропонується доповнити ст. 218 КПК положенням такого змісту: «Якщо в ході розслідування кримінального провадження слідчим або прокурором буде встановлено, що злочини, які розслідуються в зазначеному кримінальному провадженні, підслідні іншим слідчим підрозділам, прокурор забезпечує проведення невідкладних слідчих дій, після чого негайно приймає рішення про направлення кримінального провадження за підслідністю» [13].

Дійсно, питання про підслідність має бути максимально унормовано, оскільки це може призвести до визнання доказів недопустимими, про що зазначають учені [18, с. 237–241].

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що питання про підслідність детективів НАБУ є досить складним та дискусійним. Детективи НАБУ спеціалізуються на кримінальних корупційних правопорушеннях, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці. При цьому, з одного боку, вони розслідують не всі злочини, які вважаються корупційними, а з другого боку, не всі злочини з тих, які вони розслідують, належать до корупційних.

Надання детективам НАБУ виключних повноважень щодо розслідування так званої «елітної корупції», на наш погляд, є цілком виправданим. На це вказує декілька фактів. По-перше, НАБУ зарекомендувало себе як правоохоронний орган із мінімальним рівнем корупції серед своїх працівників. На це зорієнтовані закладені при його створенні механізми виключення корупціогенних чинників. По-друге, НАБУ є найбільш незалежним серед правоохоронних органів. По-третє, ми маємо серйозні результати у виявленні та розслідуванні кримінальних корупційних правопорушень високопосадовцями. До цього такі факти були вкрай рідкісними. І це лише перші роки роботи. Інші правоохоронні органи тривалий час мали повноваження щодо боротьби з корупцією серед високопосадовців, однак, навіть усі разом узяті, не мали таких результатів, які мають детективи НАБУ. Надання повноважень щодо розслідування такої категорії злочинів іншим правоохоронним органами, на наш погляд, сприятиме уникненню винними кримінальної відповідальності. Поряд з цим порушення правил про підслідність може призвести до визнання доказів недопустимими.

Список використаних джерел

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна Стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
2. Corruption perceptions index 2014 [Electronic resource]. — Access mode : <https://www.transparency.org/cpi2014/results>.
3. Corruption perceptions index 2015 [Electronic resource]. — Access mode : <https://www.transparency.org/cpi2015/>.
4. Corruption perceptions index 2016 [Electronic resource]. — Access mode : https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1698-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print1464154462040811>.

6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» № 5085 від 16 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52186.

7. Гречанюк Р. Функції і повноваження спеціальних антикорупційних органів України, Польщі та Молдови: порівняльний аналіз / Р. Гречанюк // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2015. — № 2. — С. 41–48 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/6-2015/grechanuk.pdf>.

8. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» № 5085 від 16 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52186.

9. Рада налаштована розширити повноваження детективів Антикорупційного бюро. 04.06.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/news/51632-rada-nalashtovana-rozshyryty-povnovajennya-detektyviv-antikorupciynogo-buro>.

10. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» від 16 вересня 2014 р. № 5085 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52186.

11. Баганець О. Як для НАБУ створюють «недоторканий» простір / О. Баганець // Резонанс. — 16 серпня 2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://resonance.in.ua/oleksij-baganets-yak-dlya-nabu-stvoryuyut-nedotorkannij-prostir/>.

12. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / За ред. М. І. Хавронюка – К. : ВД «Дакор», 2016. — 496 с.

13. НАБУ вимагає внести до КПК положення, яке унеможливить маніпуляції з підслідністю. — 4 жовтня 2016. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/nabu-vymahaie-vnesty-v-kpk-polozhennia-iake-unemozhlyvyt-manipuliatsii-z-pidslidnistiu-343437.html>.

14. В НАБУ заявляють про відсутність підстав для перегляду підслідності злочинів. — 30 вересня 2016 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1549621-v-nabu-zayavlyayut-pro-vidsutnist-pidstav-dlya-pereglyadu-pidslidnosti-zlochyniv.html>.

15. Идея Луценко о подследственности приведет к хаосу – НАБУ. — 30.09.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/12911023-ideya_lutsenko_o_podsledstvennosti_privedet_k_khaosu_nabu.htm.

16. Жолнович І. Деякі питання формування методики розслідування корупційних злочинів / І. Жолнович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХХІІІ звітної наук.-пр. конф. (7–8 лютого 2017 р.) : у 2 ч. — Ч. 2. — Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. — С. 205–206.

17. Головкін О. В. Основні положення антикорупційного законодавства України / О. В. Головкін // Профілактика корупційних правопорушень: науково-практична конференція, 7 квітня 2015 р., м. Харків : Збірник тез доповідей. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — С. 28–34, 33–34.

18. Павлишин А. Допустимість доказів, одержаних з порушенням правил підслідності / А. Павлишин // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ХХІІІ звітної науково-практичної конференції (7–8 лютого 2017 р.) : у 2 ч. — Ч. 2. — Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. — С. 237–241.

Войтюк Роман Витальевич,
аспирант лабораторії по проблемам досудебного расследования
(Национальная академия внутренних дел)

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОДСЛЕДСТВЕННОСТИ ДЕТЕКТИВОВ НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИКОРРУПЦИОННОГО БЮРО УКРАИНЫ

В статье исследованы особенности подследственности детективов Национального антикоррупционного бюро Украины, проанализированы ее преимущества и недостатки. Доказана обоснованность отнесения к подследственности детективов НАБУ уголовных коррупционных преступлений, которые совершены высшими должностными лицами, уполномоченными на выполнение функций государства или местного самоуправления, и представляют угрозу национальной безопасности.

Ключевые слова: детектив, Национальное антикоррупционное бюро Украины, подследственность, коррупция, уголовная процессуальная деятельность, досудебное расследование.

Voytyuk Roman Vitalyevich,
graduate student research laboratory pretrial investigation issues
(National Academy of Internal Affairs)

CURRENT ISSUES JURISDICTION DETECTIVE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU UKRAINE

The article examines the specifics of the investigation detectives of the National anti-corruption Bureau of Ukraine, and analyzed its advantages and disadvantages. Proved the validity of the assignment to the investigative jurisdiction of the detectives NAB the criminal corruption crimes committed by senior officials authorized to perform state functions or local self-government and constitute a threat to national security.

Key words: detective, the National anti-corruption Bureau of Ukraine, jurisdiction, corruption, criminal procedural activities, the pre-trial investigation.

Надійшла до редколегії 09.04.2017

УДК 343.341.1

Конончук Артур Олегович,
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 260 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено родовий, безпосередній основний і безпосередній додатковий об'єкти злочину, передбаченого ст. 260 КК України. Обґрунтовано доцільність визнання громадської безпеки родовим об'єктом цього злочину. У межах концепції об'єкта злочину як суспільних відносин сформульовано визначення безпосереднього основного об'єкта злочину, передбаченого ст. 260 КК України, а також доведено, що цей злочин має додатковий факультативний об'єкт злочину.

Ключові слова: об'єкт злочину, не передбачене законом воєнізоване формування, не передбачене законом збройне формування, громадська безпека, злочинне об'єднання.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. На сьогодні особливе місце у реалізації цього обов'язку держави належить захисту людей від суспільно небезпечних діянь з огляду на збільшення кількості окремих видів злочинів. Серйозну тривогу викликає приріст злочинів, пов'язаних із функціонуванням злочинних об'єднань та тероризмом. До цієї категорії злочинів належить і створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь у них. Якщо у 2013 р. не виявлено жодного такого злочину, то у 2014 р. — 457, у 2015 р. — 543, а у 2016 р. — 536 злочинів.

У слідчій та судовій практиці виникає чимало труднощів, пов'язаних із застосуванням ст. 260 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь у них.

Окремі проблемні питання кримінально-правової характеристики цього злочину розглянуто у працях М. А. Акімова, Ю. В. Бауліна, А. А. Вознюка, З. А. Загинеї, М. Й. Коржанського, В. О. Навроцького, В. А. Робака, В. П. Тихого, М. І. Хавронюка, Р. Л. Чорного, П. В. Хряпінського, І. С. Шапкіна та інших науковців. Водночас серед зарубіжних учених цією проблемою займалися В. А. Абдухамітов, А. Д. Аджиев, Д. А. Бадужева, Б. Ш. Бейбулатов, А. В. Дмитренко, Т. М.-С. Магомедов, А. В. Павлінова, І. О. Смірнов, А. Ч. Сигинбаєва, Ф. А. Узбеков та інші дослідники. Незважаючи на значні досягнення вчених у розробці зазначеної проблематики, чимало проблем залишилося невирішеними. Це впливає на ефективність застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 260 КК України, та обумовлює необхідність формулювання пропозицій щодо її удосконалення. З цією метою необхідно проаналізувати ознаки складу злочину, передбаченого вказаною статтею. Дослідження будь-якого складу злочину варто розпочати з об'єкта. Отже, метою статті є дослідження об'єкта створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них.

Як слушно зауважує В. Я. Тацій, учення про об'єкт і предмет злочину є однією з найважливіших проблем у науці кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне розв'язання багатьох питань кримінально-правового регулювання. Виступаючи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину та встановити його суспільно небезпечні наслідки. Крім того, як справедливо зазначають науковці, об'єкт злочину надає можливість виробити підстави й критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони і засобів їх захисту, а також оптимальні правила побудови законодавства про кримінальну відповідальність та кваліфікації злочинів [1, с. 5].

Родовим об'єктом злочину, що міститься у ст. 260 КК України, визнано громадську безпеку. Це пояснюється розміщенням указанного суспільно небезпечного діяння у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України.

Аналогічним чином визначено місце вказаного злочину і в КК окремих зарубіжних держав. У законодавстві більшості вивчених зарубіжних країн (у республіках Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизія, Таджикистан, Російській Федерації), як і в КК України, суспільно небезпечні діяння, пов'язані зі створенням та функціонуванням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, відносять до злочинів проти громадської безпеки. У КК Грузії, республіках Казахстан, Молдова, Туркменістан вони розміщені серед злочинів проти громадської безпеки та громадського порядку.

Водночас у КК Австрії, Франції ці злочини відносять до злочинних діянь проти громадського спокою, у КК Аргентини, Федеративної Республіки Німеччина – до злочинів проти громадського порядку, у КК Данії – до злочинів проти Конституції і вищих органів держави, у КК Швеції – до злочинів, пов'язаних з образою монарха, у КК Швейцарії – до злочинів проти держави і оборони країни, у КК Іспанії – до злочинів, учинених з приводу здійснення основних прав і публічних свобод, гарантованих конституцією, у КК Норвегії – до злочинів проти конституційного устрою Норвегії і голови держави.

Таким чином, родовий об'єкт цих злочинів у кримінальному законодавстві зарубіжних країн визначається по-різному. Частково це обумовлено особливостями побудови структури кримінального законодавства різних країн. У кожній країні закон про кримінальну відповідальність характеризується оригінальною системою розділів, підрозділів, глав та інших структурних частин. До того ж у деяких країнах навіть немає розділу, що має назву «Злочини проти громадської безпеки». Однак, незважаючи на це, серед вивчених зарубіжних країн домінує позиція про віднесення досліджуваних суспільно небезпечних діянь до злочинів проти громадської безпеки. Переважно це держави – члени СНД чи вихідці з колишнього СРСР. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що розміщення статті, що передбачає кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, у КК України саме серед злочинів проти громадської безпеки відповідає тенденціям розвитку кримінального законодавства тих зарубіжних країн, які мають з Україною спільне історичне минуле та відносно подібну систему кримінально-правових норм.

Більшість українських учених визначає безпосередній основний об'єкт створення не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування та участі в ньому в межах родового об'єкта – громадської безпеки.

Причому не можна погодитись із думкою науковців, які визначають безпосередній основний об'єкт цього злочину як громадську безпеку, не конкретизуючи вид загрози [2, с. 14–15; 3, с. 456; 4, с. 56–57], оскільки в такому випадку складається враження, що цей об'єкт повністю співпадає з родовим. Однак насправді це не так. У разі вчинення цього злочину заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди від конкретного джерела небезпеки – не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування.

У зв'язку з цим більш точним є визначення безпосереднього об'єкта кризь призму загрози саме від цих злочинних об'єднань.

Так, І. С. Шапкін наголошує, що безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК, є суспільні відносини громадської безпеки у сфері гарантування безпеки невизначеного кола осіб та держави в цілому відносно створення та діяльності стійких злочинних об'єднань [5, с. 93].

На думку В. А. Робака, безпосереднім основним об'єктом злочину, передбаченого ст. 260 КК України, є суспільні відносини громадської безпеки з приводу гарантування стану захищеності невизначеного кола осіб від діяльності не передбачених законом воєнізованих і збройних формувань та дотримання, встановленого з метою забезпечення громадської безпеки, порядку створення воєнізованих формувань в Україні [6, с. 90–91].

В. О. Навроцький вважає, що об'єктом цього злочину є громадська безпека від діяльності непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань [7, с. 800].

О. В. Смаглюк, Т. М. Приходько називають основним безпосереднім об'єктом цього злочину громадську безпеку в частині захищеності громадян, юридичних осіб, суспільства та держави в цілому від функціонування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань [8, с. 596].

Б. Ш. Бейбулатов визначає його як сукупність суспільних відносин, які забезпечують стан захисту особи, суспільства та держави від різних за змістом загроз від не передбаченого законодавством збройного формування, створення та функціонування якого породжує обстановку не контрольованих державою дій значного числа озброєних осіб [9, с. 7–8]. Аналогічне визначення об'єкта цього злочину пропонує А. Ч. Сигинбаєва [10, с. 6].

Водночас існують й інші визначення безпосереднього основного об'єкта цих злочинів поза межами громадської безпеки. Приміром, Т. М.-С. Магомедов безпосередній основний об'єкт організації незаконного збройного формування або участі в ньому визначає як сукупність суспільних відносин у сфері створення і функціонування в державі збройних формувань або структур на легітимній основі [11, с. 32]. Схоже визначення, однак у більш деталізованій формі, пропонує Ф. А. Узбеков, який зазначає, що, виходячи з характеру спрямованості посягання, а також характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, передбаченого статтею 208 КК РФ, основним безпосереднім об'єктом є не громадська безпека, а сукупність суспільних відносин щодо реалізації конституційної заборони на створення збройних формувань, нормального функціонування органів державної влади, закріпленої в Конституції Російської Федерації балансу компетенцій і можливостей між різними гілками та рівнями влади, безпеки держави [12, с. 9]. Недоліком цих визначень, на наш погляд, є відсутність у них прив'язки до родового об'єкта – громадської безпеки. Відтак Ф. А. Узбеков, очевидно, намагається пов'язати безпосередній об'єкт цього злочину з таким об'єктом кримінально-правової охорони як основи конституційного устрою і безпеки держави. Водночас, на наш погляд, такі формування загрозу безпеці держави створюють лише в окремих випадках – в умовах масового поширення цих злочинів та залучення до таких об'єднань великої кількості суб'єктів злочинів. Водночас громадській безпеці від створення та функціонування вказаних формувань загроза існує завжди.

З цих же міркувань не можна погодитись і з І. О. Смірновим, який визначає безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 208 КК РФ, як частину національної безпеки у вигляді стану загальної захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх загроз, що виходять від діючих на території Росії незаконних збройних формувань, а також зовнішніх загроз, які походять від незаконних збройних формувань, що діють на те-

риторії іноземних держав з метою, що суперечить інтересам Російської Федерації [13, с. 65].

Тому найбільш прийнятним вважаємо визначення безпосереднього основного об'єкта злочину, передбаченого ст. 260 КК України, крізь призму громадської безпеки.

На підставі вищезазначеного пропонуємо такий об'єкт визначити як суспільні відносини громадської безпеки, пов'язані із забезпеченням безпеки суспільства від загрози створення та функціонування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, на які посягають учасники цих злочинних об'єднань, заподіюючи їм шкоди чи створюючи загрозу її заподіяння.

Здебільшого злочини, передбачені Особливою частиною КК України, посягають на один безпосередній об'єкт. Однак мають місце випадки, коли вони посягають на два і більше об'єкти, тобто є двооб'єктними – мають безпосередній основний та безпосередній додатковий об'єкти. Безпосередній додатковий об'єкт поділяється на обов'язковий та факультативний.

Питання про те, який об'єкт є основним, а який додатковим, залежить не стільки від цінності суспільних відносин, поставлених під кримінально-правову норму, скільки від його зв'язку з родовим об'єктом.

Чи не найбільш складним питанням є розмежування додаткового обов'язкового та додаткового факультативного об'єктів. Усе залежить від того, як його визначати. Якщо його визначати по відношенню до певного злочину, який охоплює декілька складів, то один склад, пов'язаний із певним діянням, може мати додатковий об'єкт, а інший – ні. Отже, для цього складу цей об'єкт обов'язковий, а для злочину в цілому може бути факультативний.

Що ж до наявності чи відсутності додаткових об'єктів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них, то в теорії кримінального права відсутня єдність у поглядах учених. Одні вчені вважають ці злочини однооб'єктними, а інші – дотримуються протилежної думки, називаючи додатковий об'єкт цих злочинів.

На думку І. О. Смірнова, злочини, передбачені ст. 208 КК РФ, є однооб'єктними, оскільки вони посягають на загальну безпеку, що забезпечує нормальне функціонування (стан захищеності) інших об'єктів кримінально-правової охорони [13, с. 9]. З такою позицією доцільно не погодитись, принаймні з огляду на те, що вона обумовлена неправильним визначенням родового та безпосереднього основного об'єкта цих злочинів, про що ми вже зазначали вище.

Водночас більшість дослідників відносять ці злочини до таких, що мають додатковий об'єкт. Однак при цьому погляди вчених різняться. Окремі з них визначають додатковий об'єкт цього злочину, але не конкретизують його. Так, на думку Ю. А. Кармазіна, додатковими об'єктами можуть бути нормальна діяльність підприємств, установ, організацій, а також життя і здоров'я громадян [3, с. 456]. А. Д. Аджієв стверджує, що додатковими об'єктами незаконного збройного формування є життя і здоров'я громадян, їхні права і свободи, основи державного управління, діяльність підприємств і транспорту [2, с. 20]. А. Ч. Сигинбаєва в якості додаткових об'єктів при вчиненні не передбаченим законодавством збройним формуванням протиправних діянь називає такі суспільні відносини або групи взаємопов'язаних відносин, як недоторканність особи, недоторканність власності, нормальна діяльність організації, громадський порядок, життя і здоров'я людей [10, с. 10]. А тому досить важко сказати: такий додатковий об'єкт учені відносять до обов'язкових чи факультативних. Частково це пояснюється невирішеною дискусією щодо класифікації додаткових об'єктів. Із цього приводу слушними будуть твердження А. А. Вознюка про те, що у сучасній теорії українського кримінального права застосову-

ють дві класифікації безпосереднього об'єкта злочину: перша передбачає його поділ на безпосередній основний (головний), безпосередній додатковий і безпосередній факультативний; друга – на безпосередній основний (головний), безпосередній додатковий обов'язковий та безпосередній додатковий факультативний. Водночас більш ґрунтовним є другий підхід, відповідно до якого в межах безпосереднього об'єкта злочину виділяють безпосередній основний та додатковий. Водночас безпосередній додатковий класифікують на необхідний (обов'язковий) і факультативний (необов'язковий) [14, с. 21–30].

Неоднозначною є відповідь на це питання і в теорії кримінального права, оскільки одні вчені вважають цей об'єкт обов'язковим, а інші – факультативним. Наприклад, О. В. Смаглюк, Т. М. Приходько зазначають, що додатковим факультативним об'єктом цього злочину можуть виступати життя та здоров'я громадян, власність і нормальне функціонування підприємств, установ, організацій [8, с. 596]. Т. М.-С. Магомедов в якості факультативного об'єкта, передбаченого ст. 208 КК РФ, пропонує розглядати життя, здоров'я і свободу особистості, різні форми власності, основи конституційного ладу і безпеки держави [11, с. 33]. На думку Б. Ш. Бейбулатова, шкода при вчиненні злочину, передбаченого ст. 208 КК РФ, може заподіюватись життю і здоров'ю громадян, їхнім правам та свободам, основам державного управління, діяльності підприємств і транспорту (факультативний безпосередній об'єкт) [9, с. 17].

Водночас В. А. Робак займає протилежну позицію, а тому стверджує, що у злочині, передбаченому ч. 5 ст. 260 КК України, має місце додатковий обов'язковий об'єкт: стосовно загибелі людей – це життя, стосовно інших тяжких наслідків – ним можуть бути суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, власності тощо. Тобто ті суспільні відносини, спричинення шкоди яким може бути оцінено, в кожному конкретному випадку, як «тяжкі наслідки» [6, с. 92]. Такої ж позиції дотримується і І. С. Шапкін, який дійшов висновку, що злочин, передбачений ч. 5 ст. 260 КК України, є багатооб'єктним завжди, тобто має основний безпосередній об'єкт та додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт, оскільки обов'язковою ознакою цього складу є настання певних наслідків – «загибель людей або інші тяжкі наслідки». Тобто відносно загибелі людей додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є життя, відносно тяжких наслідків – національна безпека, здоров'я, власність тощо [5, с. 94].

Поряд із цим мають місце випадки, коли погляди вчених є неконкретизованими у плані визначення різновиду додаткового об'єкта злочину. Так, на думку Ф. А. Узбекова, на законодавчому рівні додатковими (і факультативними водночас), що зазнають шкоди залежно від того, якими діями були виражені організація та участь у незаконних збройних формуваннях, виступають наступні об'єкти: суспільні відносини у сфері забезпечення встановленого порядку комплектування Збройних сил Російської Федерації, урегульовані Законом Російської Федерації «Про військовий обов'язок і військову службу» (при комплектуванні незаконних збройних формувань особами, що підлягають призову, тощо); нормальний розвиток і виховання неповнолітніх, їхнє здоров'я, громадська безпека і громадський порядок (коли учасниками незаконних збройних формувань є неповнолітні); суспільні відносини у сфері законної підприємницької, банківської та фінансової діяльності (наприклад, при фінансуванні та матеріальному забезпеченні незаконних збройних формувань); авторитет, інтереси і законна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших організацій, де за контрактом або трудовим договором служить винний (наприклад, при організації і керівництві незаконним збройним формуванням особою з використанням свого службового становища) [12, с. 9–10].

На наш погляд, додатковим об'єктом злочину, відповідно до ст. 260 КК України, може бути життя, здоров'я, власність. Це впливає із логічного тлумачення ч. 4 цієї статті, яка встановлює кримінальну відповідальність за участь у складі не передбачених зако-

ном воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян, а також наслідків, передбачених ч. 5 цієї статті, у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Для складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 260 КК України, ці наслідки є обов'язковими, однак у цілому для злочину, передбаченого цією статтею – вони факультативні. Адже шкода іншим об'єктам кримінально-правової охорони, окрім громадської безпеки, у результаті створення не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування спричиняється не завжди. Зазначене підтверджують і випадки із судової практики. Так, у період з травня по червень 2014 року на блокпості в м. Часів Яр Донецької області ОСОБА_2 у камуфльованому одязі та зі зброєю виконувала відведені їй функції учасника не передбаченого законом збройного формування так званої «Донецької народної республіки», а саме: зупиняв проїжджаючі транспортні засоби, перевіряв документи водіїв та пасажирів, вантаж автомобілів, здійснював охорону рубежів указанного блокпоста; крім того, здійснював охорону штабу непередбаченого законом збройного формування так званої «Донецької народної республіки» у 4-му цеху комбінату ПАТ «Часовоярський вогнетривкий комбінат», а потім – у піонерському таборі «Мир», що розташований у м. Часів Яр Донецької області, після чого, за наказом невстановленої органом досудового розслідування особи, що являлась командиром незаконного збройного формування, здав зброю, набої та припинив виконувати відведені йому функції учасника не передбаченого законом збройного формування так званої «Донецької народної республіки» [15]. Тож у результаті вчинення ОСОБОЮ_2 злочину, передбаченого ст. 260 КК України, відбулося посягання лише на такий об'єкт кримінально-правової охорони, як громадська безпека. При цьому будь-яким іншим додатковим об'єктам не було заподіяно шкоди чи створено загрозу її заподіяння.

Про факультативність додаткового об'єкта вказує і відсутність обов'язкової мети вчинення будь-яких злочинів при створенні цих формувань. Тому можна зробити висновок, що безпосередній додатковий об'єкт цього злочину, передбаченого ст. 260 КК України, є факультативним.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна сформулювати висновки щодо об'єктів злочинів, передбачених ст. 260 КК України.

По-перше, родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 260 КК України, ґрунтовно визнають громадську безпеку. Водночас розміщення статті, що передбачає кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, у КК України саме серед злочинів проти громадської безпеки відповідає тенденціям розвитку кримінального законодавства тих зарубіжних країн, які мають з Україною спільне історичне минуле та відносно подібну систему кримінально-правових норм.

По-друге, безпосереднім основним об'єктом цього злочину є суспільні відносини громадської безпеки, пов'язані із забезпеченням безпеки суспільства від загрози створення та функціонування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, на які посягають учасники цих злочинних об'єднань, заподіюючи їм шкоди чи створюючи загрозу її заподіяння.

По-третє, у злочині, передбаченому ст. 260 КК України, є додатковий факультативний об'єкт – це життя, здоров'я, власність тощо.

Список використаних джерел

1. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В. Я. Тацій. — Х. : Право, 2016. — 256 с.
2. Аджиев Арсенали Дагирович. Организация незаконного вооруженного формирования или участие в нем: уголовно-правовые аспекты противодействия : автореф. дис.

... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно исполнительное право» / Аджиев Арсенали Дагирович. — Краснодар, 2009. — 26 с.

3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Алієва О. М., Бабій А. П., Гаврильченко Л. К. та ін.] ; відп. ред. Є. Л. Стрельцов. — [5-те вид., переробл. та доповн.]. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. — 800 с.

4. Раскрытие и расследование преступлений террористического характера : пособие / Под ред. канд. юрид. наук, заслуженного юриста России В. Г. Гриба. — М. : ВНИИ МВД России, 2000 – 72 с.

5. Шапкін І. С. Кримінальна відповідальність за створення стійких злочинних об'єднань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. С. Шапкін. — З., 2013. — 247 с.

6. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Робак. — К., 2008. — 259 с.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — [9-те вид., переробл. та доповн.]. — К. : Юридична думка, 2012. — 1316 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 1064 с.

9. Бейбулатов Б. Ш. Уголовно-правовые и криминологические аспекты организации и участия в незаконных вооруженных формированиях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Б. Ш. Бейбулатов. — Ставрополь, 2001. — 190 с.

10. Сыгынбаева Аида Чоюнбековна. Уголовная ответственность за организацию незаконного вооруженного формирования или участие в нем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно исполнительное право» / Сыгынбаева Аида Чоюнбековна. — Бишкек, 2011. — 25 с.

11. Магомедов Т. М.-С. Уголовно-правовые и криминологические проблемы незаконных вооруженных формирований : по материалам Республики Дагестан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Магомедов Темирлан Магомед-Саидович. — Махачкала, 2004. — 197 с.

12. Узбеков Ф. А. Уголовно-правовые аспекты ответственности за организацию незаконного вооруженного формирования или участие в нем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ф. А. Узбеков. — Саратов, 2005. — 229 с.

13. Смирнов И. О. Уголовно-правовая характеристика организации незаконного вооруженного формирования или участия в нем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Смирнов Илья Олегович. — Екатеринбург, 2015. — 176 с.

14. Вознюк А. А. Додатковий об'єкт злочину, передбаченого ст. 255 Кримінального кодексу України / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2015. — № 4 (97). — С. 21–32.

15. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 9 серпня 2016 р. Справа № 219/7484/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59577723>. — Назва з екрана.

Конончук Артур Олегович,

соискатель научной лаборатории по проблемам досудебного расследования
(Национальная академия внутренних дел)

ОБЪЕКТЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 260 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

В статье исследуются родовый, непосредственный основной и дополнительный непосредственный объекты преступления, предусмотренного ст. 260 УК Украины. Обоснована целесообразность признания общественной безопасности родовым объектом этого преступления. В рамках концепции объекта преступления как общественных отношений сформулировано определение основного непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 260 УК Украины, а также доказано, что это преступление имеет дополнительный факультативный объект преступления.

Ключевые слова: объект преступления, не предусмотренное законом военизированное формирование, не предусмотренное законом вооруженное формирование, общественная безопасность, преступное объединение.

Kononchuk Arthur Olegovich,

researcher science laboratory on the problems of pre-trial investigation
(National Academy of Internal Affairs)

OBJECTS CRIMES UNDER ART. 260 CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article examines the generic, direct main and additional direct object of a crime under article 260 of the criminal code. The expediency of the recognition of public security of the generic object of the crime. In the framework of the concept of object of crime as a public relations definition of the main direct object of the crime provided by the article 260 of the criminal code of Ukraine, and also proved that this crime has an additional optional object of the crime.

Key words: object of crime, not provided for by law, a paramilitary formation that is not a statutory armed groups, public security, criminal Association.

Надійшла до редколегії 28.04.2017

УДК 343.915

Назимко Єгор Сергійович,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Лосич Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДЕЛЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті визначено функціонально-цільові риси, притаманні міжнародним системам правосуддя по відношенню до неповнолітніх, при цьому враховано досвід англійських, європейських, латиноамериканських, скандинавських країн. Підтримується ідея впровадження різноманітних альтернативних заходів, які мінімізують, а подекуди й цілком заперечують відповідну каральну доцільність «класичних» видів покарань. Наголошується, що система правосуддя у справах неповнолітніх вимагає специфічної, компромісної та гнучкої системи права, що могла б актуалізувати цілу низку видів реагувань на правопорушення з боку неповнолітніх, які б спиралися на надання допомоги та освіти.

Ключові слова: регіональні (міжнародні) системи правосуддя, філософсько-правові протиріччя, системи ювенального правосуддя (соціально-правова, кримінально-правова і змішана), принцип «захисту суспільства», альтернативні заходи.

Цільовим загальноприйнятим орієнтиром або призначенням сучасної філософії та системи покарання неповнолітніх визнається, як це впливає із відповідних джерел міжнародного права, скоріша та найповніша соціальна реінтеграція (реабілітація) неповнолітніх, ефективне попередження рецидивних злочинних проявів у їхній подальшій поведінці, а також найкраще забезпечення їхніх основних інтересів та прав [4]. Дана нормативно-правова та соціально-правова філософія передбачає активне і водночас виважене застосування, з одного боку, у мінімальних обсягах суто каральних санкцій, а з іншого – альтернативних, цілком некаральних заходів впливу.

Джанет Ейнсворт (Janet E. Ainsworth) підкреслює дві базові історико-філософські складові, які формували сучасні підходи (зокрема міжнародні) до покарання неповнолітніх: «В історичному ракурсі системи судів у справах неповнолітніх спиралися на наступні два фундаментальних переконання щодо молодих людей, які порушували закон. Першим переконанням було те, що для віку молодих людей притаманна як розумова, так і моральна нерозвиненість, тому не слід покладати на них всю відповідальність за вчинені ними правопорушення. Друге переконання походило з того, що молоді правопорушники є частково схильними до покірності, і тому є піддатливими до дії моральної та соціальної реабілітації. Таким чином, завданням суду у справах неповнолітніх було завершення процесу

соціальної реабілітації неповнолітнього правопорушника і попередження рецидиву його злочинної поведінки в майбутньому» [8].

Міжнародне співтовариство закликає докладати всіх можливих зусиль задля практичної реалізації положень цієї нормативно-правової та соціально-правової філософії на національному і міжнародному рівні, яка протягом останніх десятиліть набула статусу норм відповідної галузі міжнародного права.

Так, у п. 2 Заключної декларації Всесвітнього конгресу з питань правосуддя по відношенню до неповнолітніх, який проходив у Женеві (Швейцарія) 30 січня 2015 р., говориться: «Учасники Всесвітнього конгресу визнали, що головним викликом є ефективне практичне впровадження існуючих міжнародних норм та стандартів у сфері управління правосуддям по відношенню до неповнолітніх на національному рівні, включаючи мобілізацію адекватних ресурсів та створення нових можливостей. Всі учасники рівною мірою визнали важливість забезпечення повноцінної політики у сфері правосуддя по відношенню до неповнолітніх, яка була б здатна попереджувати злочинність серед неповнолітніх та відповідним чином реагувати на неї, забезпечуючи поряд з цим захист дітей, які знаходяться у конфлікті із законом, дітей-жертв та дітей-свідків, та яка б носила недискримінаційний характер, а також урахувала б забезпечення вищих інтересів дітей та поважала б право дитини на життя, виживання та розвиток, а також його або її гідність» [14].

Однак разом із цим норми міжнародного права визнають існування певної та очевидної складності, притаманної цій нормативно-правовій та соціально-правовій філософії. Ця складність полягає в наявності певних протиріч між класичними юридичними цілями та результатами застосування покарання за вчинення того чи іншого позазаконного діяння.

Міжнародні стандарти застосування покарання до неповнолітніх не можуть остаточно поставити «найвищі інтереси» неповнолітнього правопорушника вище інтересів суспільства («інтереси справедливості»). Інтереси, права, життєві потреби неповнолітнього, тяжкість учиненого злочину та інтереси суспільства є взаємопов'язаними складовими, які зумовлюють винесення того чи іншого вироку неповнолітньому правопорушникові. Англійський правник Ніл Хейзел визначає принцип «захисту суспільства» як один з наріжних каменів певних (регіональних та національних) систем правосуддя по відношенню до неповнолітнього: «Одним із ключових принципів (*правосуддя по відношенню до неповнолітніх*. — *Є. Н., С. Л.*) у країнах, чії відповідні моделі правосуддя асоціюються із «контролем за злочинністю» та «неокорекційними» моделями, є захист суспільства. Це призводить до посилення застосування ув'язнення до молодих людей, коли вважається можливим довести, що такі молоді люди спричиняють ризик для громадськості. Реформи в Канаді 2003 р. підтвердили першочерговість принципу захисту суспільства. Так само цей принцип було запроваджено до системи ювенального правосуддя Західної Австралії в якості першочергового принципу у 1994 році» [11].

Американські вчені-правники Теодор Фаллон та Доун Доусон підтверджують актуальність проблеми захисту суспільства в межах систем та філософії покарання неповнолітніх: «Із самого початку заклади та працівники системи правосуддя по відношенню до неповнолітніх були залежні від двох протилежних сил: потреби суспільства бути захищеним від тих, хто не може жити за законом, та потреби надавати допомогу дітям, які виростають, не дотримуючись мінімальних умов, створених суспільством. Ці дві сили створили комплекс стримувань і противаг разом із конфліктами та невдачами, що іноді призводило до дій, які виявлялися неефективними у допомозі молодим людям, їхнім сім'ям та громаді» [13].

Однак ми, у свою чергу, маємо зазначити, що сам факт закріплення та кодифікації у визнаних джерелах міжнародного права заборони на застосування до неповнолітніх

правопорушників певних найсуворіших видів покарань (смертної кари, довічного ув'язнення без можливості звільнення, тілесних покарань) свідчить про наявність певного, якщо не остаточного, то, безумовно, етапного вирішення філософсько-правових протиріч.

Міжнародний документ-доповідь «Схеми винесення вироків неповнолітнім» («Juvenile Sentencing Schemes») зазначає: «Заборона використання цього заходу (*смертної кари по відношенню до неповнолітніх*. — *Є. Н., С. Л.*) стала загальноприйнятою, вона є нормою, універсально визнаною в міжнародному співтоваристві. Ця заборона є нормою *ius cogens*, якою жодна країна не має права нехтувати. Лише деякі національні закони і тепер дозволяють застосування смертної кари за злочини, учинені неповнолітніми. Серед таких країн можна назвати Іран, Саудівську Аравію, Судан, Тонга, Об'єднані Арабські Емірати та, можливо, Індійський автономний округ Джамма і Кашмір (Індія)» [9].

Таким чином, правова практика протягом всього ХХ та початку ХХІ століть поступово, спочатку, як відомо, у межах джерел національного, а згодом і міжнародного права, формувала соціально-обумовлений, системно-стандартизований нормативно-правовий підхід до розгляду цілої низки питань, пов'язаних із правовим реагуванням на правопорушення (злочини), які вчиняються неповнолітніми.

Зміст сучасних міжнародних стандартів покарання неповнолітніх відтворює існування у світовій правничій теорії та практиці поводження із неповнолітніми правопорушниками трьох загальних моделей. Першу з таких моделей можна умовно назвати *соціально-правовою моделлю*, або «моделлю, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх правопорушників» («welfare model»), другу — *кримінально-судовою* («justice model»), третю — *змішаною* («hybrid model»).

Ніл Хейзел наводить характерні риси перших двох моделей, відповідно до визначень Алдера (С. Alder) та Вандерзітца (J. Wundersitz): «Модель, яка базується на забезпеченні благополуччя, асоціюється із патерналістською та протекціоністською політикою, у межах якої певне поводження, а не покарання, є основною метою. Виходячи з цього, діти через їхню незрілість не можуть вважатися суб'єктами, які здатні раціонально мислити та самостійно визначатися, вони скоріш підпорядковуються оточенню, у якому проживають, та є його продуктом. Тому будь-яке злочинне діяння з їхнього боку може бути похідним від елементів розладу в такому оточенні. Завданням системи юстиції, таким чином, є встановлення, розгляд та усунення основних соціальних причин, які спричинили вчинення правопорушення, а не призначення покарання за саме правопорушення» [11]. «Кримінально-правова модель передбачає, що всі індивідууми є мислячими суб'єктами, які несуть повну відповідальність за свої вчинки і, таким чином, мають нести відповідальність перед законом. У межах цієї моделі завданням системи юстиції є оцінка ступеня вини правопорушника та розумне призначення покарання відповідно до тяжкості правопорушення» [11].

У документі під назвою «Огляд ефективної діяльності правосуддя по відношенню до неповнолітніх. Доповідь для міністра юстиції у справах неповнолітніх» визначаються певні характерні та відмінні функціонально-цільові риси, притаманні різним регіональним (міжнародним) системам правосуддя по відношенню до неповнолітніх: «Існують значні відмінності між різними міжнародними системами ювенального правосуддя. У більшості англomовних країн діє відповідна модель правосуддя, яка зосереджується саме на відповідальності молодих людей за їхні вчинки та застосуванні до них каральних заходів через здійснення відповідного судочинства (*кримінально-правова модель*. — *Є. Н., С. Л.*). Низка інших країн, переважно європейських, демонструє тенденцію до більшого застосування такої моделі правосуддя, яка орієнтується на забезпечення благополуччя неповнолітніх та характеризується неофіційним характером відповідного судочинства та відпові-

дних втручань (*соціально-правова модель*. — *Є. Н., С. Л.*), які мають на меті забезпечення найвищих інтересів молоді людини. Однак спостерігається також зростаюча тенденція до створення та функціонування *змішаних систем ювенального правосуддя* (*курсив наш.* — *Є. Н., С. Л.*), які б включали в себе, рівною мірою, і елементи офіційної юстиції, і елементи моделей, орієнтованих на забезпечення благополуччя» [12].

Марк Ліпсей (Mark W. Lipsey), Джеймс Хауелл (James C. Howell), Маріон Келлі (Marion R. Kelly), Габріель Чапмен (Gabrielle Chapman) та Дарін Карвер (Darin Carver) визначають історичний перехід ювенального пенального законодавства певних американських штатів від «реабілітаційної моделі» (інша назва – «моделі, орієнтованої на забезпечення благополуччя») до моделі, яка зосереджується на мірі відповідальності неповнолітнього правопорушника та правопорушенні, яке він вчинив. Протягом майже всього двадцятого століття політика щодо винесення вироків у штатах була, насамперед, орієнтованою на потреби правопорушника та являла собою реабілітаційну модель, яка зосереджувалася на індивідуалізації винесення вироків. З початку 1960-х років рівень злочинності в країні різко підвищився. У той же самий час оцінки заходів із реабілітації стали вважатися такими, використання яких «є безрезультатним»; ці твердження кидали тінь на терапевтичні заходи, які використовувалися у кримінальній юстиції, а також політиці та практиці правосуддя по відношенню до неповнолітніх. У світлі такої трансформації федеральний уряд та багато штатів здійснили поворот до підходів із винесення вироків, орієнтованих на факт правопорушення, та вдалися до використання заходів, які більшою мірою передбачали застосування покарання. Думка про те, що поведження, яке зосереджується саме на реабілітації, є неефективним, міцно трималася протягом 1970-х та 1980-х років, до того часу, коли вчені використали більш прогресивні аналітичні засоби для детальнішого розгляду питання. Отримані результати довели, що програми з реабілітації, у разі їхнього ефективного застосування, можуть суттєво скоротити рівень рецидивних проявів [10].

Результатом наявності двох, у певній мірі, протилежних систем та підходів до поведження із неповнолітніми правопорушниками стало вироблення змішаної «карально-реабілітаційної нормативної моделі»: «Тому не видається дивним, що, відкидаючи суто каральну модель правосуддя по відношенню до неповнолітніх, виникла протилежна їй модель, яка спиралася на положенні про поєднання покарання та реабілітації в якості основоположних принципів (Butts and Mears, 2001; Mears, 2002)» [10].

Емпіричні дослідження, які проводилися в Австралії, США, Новій Зеландії та Європі, ясно вказують на те, що такі традиційні каральні та «жорсткі» методи зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх, як ув'язнення неповнолітніх, надто суворе законодавство про взяття на поруки, розгляд справ неповнолітніх у судах для дорослих, «заходи із прямого залякування» тощо є неефективним. Традиційні каральні або «жорсткі» підходи виявляються неефективними через те, що вони призводять до дії ефекту стигматизації й таврування молодих правопорушників, посилення протизаконної поведінки правопорушників, яка стає результатом колективного (*зокрема із дорослими правопорушниками.* — *Є. Н., С. Л.*) перебування у режимі «ув'язнення», браку соціально орієнтованих заходів впливу та неспроможності зрозуміти основоположні фактори, які обумовили протизаконну поведінку. Ці заходи не лише демонструють свою неефективність у справі скорочення рецидивних проявів у поведінці молодих людей, вони також виявляються одними з найдорожчих заходів із вирішення справ, пов'язаних зі злочинністю серед неповнолітніх через високі термінові витрати та наступні тривалі довготермінові витрати на систему правосуддя для неповнолітніх, які обумовлюються тривалими в часі контактами із системою кримінальної юстиції. Ефективні програми ювенального правосуддя зосереджуються на розгляді основоположних чинників, які спричиняють протиправну поведінку неповнолітніх. Ці програми в цілому підкреслюють потребу у відверненні молодих людей від системи ювенальної юстиції. Ефективні дії, які застосовуються у відповідь на

молодіжну злочинність, часто включають програми, які залучають сім'ю, школу або терапевтичні заходи і служби, пов'язані із залученням місцевих громад [12].

Наприклад, Канада є гарним прикладом ефективного застосування правосуддя для неповнолітніх. Норми її законодавства було успішно застосовано для *скорочення кількості ув'язнених молодих людей, завдяки розумінню того, що застосування програм, які передбачають участь місцевих громад, є більш ефективним, ніж ув'язнення молодих правопорушників (курсів наш. — Є. Н., С. Л.)*» [12]. Не менш успішним видається, на думку авторів цього ж документа, і аналогічний досвід цілої низки скандинавських країн (Ісландії, Данії, Норвегії, Швеції та Фінляндії): «Системи правосуддя скандинавських країн по відношенню до неповнолітніх базуються на забезпеченні благополуччя неповнолітніх, демонструючи високу ефективність у багатьох напрямках та характеризуючись дуже низькими рівнем застосування до неповнолітніх такого заходу, як тюремне ув'язнення. Країни Скандинавії зосереджують свою увагу на діях із попередження злочинності серед молоді через багатосторонню взаємодію в межах громад між різними органами влади і службами на місцевому рівні. Третинні заходи у відповідь зосереджуються на відверненні *(мається на увазі відвернення від використання тюремного ув'язнення по відношенню до неповнолітніх правопорушників. — Є. Н., С. Л.)* та поєднанні судового провадження із заходами з терапії *(мається на увазі психологічна, моральна та виховна терапія. — Є. Н., С. Л.)*» [12].

Види та сама природа різноманітних альтернативних заходів, які так чи інакше прийнято вважати найбільш адекватними та бажаними заходами реагування на правопорушення з боку неповнолітніх, на нашу думку, мінімізують, розмивають та подекуди цілком заперечують, у свою чергу, відповідну каральну доцільність «класичних» видів покарань.

Правова філософія та практика судового вирішення справ, у яких неповнолітні фігурують в якості порушників усталених та передбачених законом норм поведінки в соціальному суспільстві, спирається таким чином на бажаний або очікуваний соціально-профілактичний, виховний, попереджувальний, освітній та інші подібні ефекти або результати від дії таких видів альтернативних некаральних (некримінальних) заходів, як адекватні заборони або обмеження на ті чи інші дії неповнолітнього правопорушника, профілактичні заходи, виховні заходи, заходи соціального (громадського) впливу, освітні заходи, попередження, вибачення, морально-психологічна реабілітація, компенсація, нагляд, лікування, праця на благо громадськості, пробація, багатостороння соціальна реінтеграція тощо.

Наприклад, заходи, які передбачають виконання неповнолітнім правопорушником праці на благо громадськості, здійснюють водночас виховний, соціально-дисциплінарний, наглядовий та морально-профілактичний ефекти. Вибачення та компенсація сприяють перевихованню та освіті неповнолітнього правопорушника, завдяки яким він починає розуміти та усвідомлювати принцип недоторканності особистості, прав та свобод інших людей, а також неминучості юридичних наслідків порушення цього принципу. Дотримання заборон на певні дії виховують у неповнолітнього розуміння необхідності дотримуватися певних приписів та правил поведінки. Отже, неповнолітній правопорушник при застосуванні до нього того чи іншого подібного заходу відбуває не стільки покарання, скільки виховується, набуває навичок позитивної та відповідальної громадянської та заклонослухняної поведінки.

Передбачені міжнародним законодавством заходи, які застосовуються по відношенню до неповнолітніх за вчинення ними тих чи інших позазаконних діянь, відповідають (або принаймні мають відповідати), випливаючи із вищезазначеної нами фізичної, психоемоційної та соціальної вразливості неповнолітнього, такій життєво важливій і для самого неповнолітнього правопорушника, і для всього суспільства вимозі, як здатність неповноліт-

нього перебувати під дією того чи іншого, призначеного (винесеного, наприклад, у якості вироку) йому заходу (або виконувати певні вимоги, які можуть впливати із такого заходу).

Так, Каролін Гамільтон посилається з цього приводу на відповідний нормативно-правовий досвід деяких латиноамериканських країн: «Бразильський закон про дітей та підлітків, прийнятий у 1990 році, містить широкий спектр потенційних варіантів заходів впливу на дітей і підлітків. До підлітків (осіб у віці від 12 до 18 років) можуть бути застосовані «соціально-освітні заходи» (включаючи попередження, відшкодування шкоди, громадські роботи, нагляд і затримання). Згідно із ч. 1 ст. 112 *заходи повинні застосовуватися «з належним урахуванням здатності [неповнолітнього] їх виконувати (курсив наш. — Є. Н., С. Л.), обставин і ступеня тяжкості порушення»* [1].

До альтернативних заходів некарального характеру, при застосуванні яких необхідно враховувати здатність неповнолітнього перебувати під їхньою дією (або виконувати їх), можна, на нашу думку, відповідно до положення ст. 53 Типового закону про правосуддя по відношенню до неповнолітніх, віднести: відвідання консультацій, постанову про суспільно корисні роботи, позбавлення певних прав, заборона на певні дії, тимчасове поміщення до прийомної сім'ї, розпорядження суду про визначення місця проживання.

Такі заходи, наприклад, як «відвідання консультацій», «тимчасове поміщення до прийомної сім'ї», «розпорядження суду про визначення місця проживання» повинні враховувати різноманітні життєві обставини, потреби та інтереси неповнолітнього, включаючи його фактичне місце проживання, отримання неповнолітнім освіти, а також права його батьків та родичів тощо. «Постанова про суспільно корисні роботи» повинна враховувати не лише відповідність таких робіт стану здоров'я неповнолітнього, а й передбачену міжнародним правом сувору заборону на використання примусової праці, а також праці дітей і неповнолітніх взагалі. Застосування «заборони на певні дії» та «позбавлення певних прав» повинні чітко відповідати положенням Конвенції про права дитини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, захищаючи дитячі основоположні права та гідність, притаманні будь-якій людині.

Альтернативні некаральні заходи правового реагування на правопорушення з боку неповнолітніх мають бути спрямовані на якнайшвидшу соціальну реінтеграцію неповнолітнього правопорушника.

Ця вимога відповідає такій складовій міжнародних стандартів застосування покарання до неповнолітніх, як «якнайкраще забезпечення інтересів дитини».

Альтернативними некаральними (некримінальними) заходами, які відповідають цій також життєво важливій вимозі, відповідно до положення ст. 53 Типового закону про правосуддя по відношенню до неповнолітніх, на нашу думку, є: «...участь у громадських програмах, які сприяють усвідомленню дитиною його або її протиправної поведінки», «проходження неповнолітнім проміжного або іншого лікування (наприклад, від алкогольної або наркотичної залежності)», «пробація», «реституційні заходи», «обов'язкове навчання (зокрема професійне)», «заборона залишати домівку у певний час», «перебування під тим чи іншим (суворим) видом нагляду», «перебування під опікою». Ці заходи не можуть вважатися такими, які порушують права та потреби дитини або неповнолітнього.

Застосування перерахованих заходів зумовлено широкою відповідальністю держави, суспільства та окремих дорослих людей (батьків, інших родичів, опікунів) за соціальну реінтеграцію неповнолітнього правопорушника, отримання ним освіти і відповідних соціальних навичок, опанування ним статусу, ролі, прав та обов'язків, які є невід'ємними рисами корисного та законослухняного громадянина та члена суспільства.

Таким чином, нормативна філософія та практика системи міжнародних стандартів покарання неповнолітніх у цілому характеризується як рекомендаційними, так і обов'язковими нормами, спрямованими на максимально можливе уникнення застосуван-

ня по відношенню до неповнолітніх правопорушників кримінальних покарань, остаточно не скасовуючи можливості їхнього застосування у певних крайніх випадках.

Через певну цільову складність власних норм ця система характеризується певною різноманітністю існуючих у її межах моделей відповідного правосуддя та досі знаходиться на стадії перманентного розвитку та етапного реформування.

На загальноєвропейському та національному рівнях зараз відбувається рецепція відповідних міжнародних стандартів покарання неповнолітніх. Так, у матеріалах європейського семінару з дуже характерною назвою, яка відображає головну нормативну та соціальну складову сучасних міжнародних стандартів застосування покарання до неповнолітніх, «Фактори компліментарності та синергії між системою правосуддя у справах неповнолітніх та сектором соціальних служб» («Complementarities and synergies between juvenile justice and social services sector»), який відбувся 19 квітня 2012 р. у Флоренції (Італія) зазначається: «Імплементацию не може бути плавно здійснено лише через те, що певні критичні питання покарання неповнолітніх сформульовані у міжнародних стандартах. Система правосуддя у справах неповнолітніх вимагає специфічної, компромісної та гнучкої системи права, яка могла б актуалізувати цілу низку видів реагувань *(на правопорушення з боку неповнолітніх. — Є. Н., С. Л.)*, які б спиралися на надання допомоги та освіти. Розвиток застосування пробації та дострокового звільнення може також вважатися успіхом досвіду певних держав. Рівні проявів рецидивізму та випадки скасування *(пробації та дострокового звільнення. — Є. Н., С. Л.)* є суттєво пониженими завдяки застосуванню більш конструктивних та реабілітаційних заходів, які передбачають участь громад. Основною новою міжнародною тенденцією *(як взагалі у світі, так і в межах європейського співтовариства. — Є. Н., С. Л.)* є пошук альтернатив позбавленню волі» [5].

Визнання та прийняття європейським співтовариством світової гуманістичної нормативно-правової і соціально-правової філософії застосування покарання до неповнолітніх зумовлюють взаємну нормативно-правову та ціннісно-смыслову відповідність між універсальними міжнародними (оонівськими) і європейськими «регіональними» правовими стандартами. Одним із кодифікаційних проявів цієї відповідності є певні Рекомендації Ради Європи. Даний прояв взаємної відповідності робить досить умовним, а подекуди і неправильним, розрізнення цих ніби окремих одна від одної систем стандартів. У даному випадку (Рекомендації Ради Європи) європейська законодавча база та правова практика в галузі покарання неповнолітніх правопорушників відтворюють відповідні універсальні міжнародні стандарти в житті неповнолітніх громадян європейських країн, які вдаються до того чи іншого виду правопорушення.

Авторитетніший австрійський та загальноєвропейський правник-теоретик та практик, фахівець із сімейного права, системи правосуддя у справах неповнолітніх, правосуддя у справах жінок та дитячої праці Рената Вінтер (Renate Winter) у своїй доповіді «Дотримання прав дітей у системі правосуддя у справах неповнолітніх: роль соціальних служб» («The fulfillment of children's rights in the juvenile justice framework: the role of social services») зазначає найважливішу цільову рису, яка є спільною як для *універсальних міжнародних*, так і *європейських «регіональних»* стандартів: «Статті 27 та 40 Конвенції про права дитини, коментар № 10 Комітету з прав дитини та Європейські керівні принципи щодо судочинства, дружнього дітям *(таким чином, обопільно. — Є. Н., С. Л.)* охоплюють найбільш важливі питання для системи правосуддя у справах неповнолітніх: обов'язок держав-членів щодо *максимально можливого використання принципу відвернення і застосування альтернативних заходів, а також подальшої допомоги дитині (курсив наш. — Є. Н., С. Л.)* на всіх етапах процедур кримінального, а також цивільного характеру» [5].

Усе вищезазначене, на нашу думку, у певній мірі нівелює ідентифікацію відповідних європейських стандартів як суто регіональних і, таким чином, «окремих». Така думка

знаходить своє підтвердження в доповіді французького правника Седрика Фуссара (Cédric Foussard) «Порівняльний Європейський аналіз національного досвіду держав з реінтеграційної практики» («A comparative European analysis of national experiences on practices of reintegration»): «Протягом останніх двадцяти п'яти років міжнародні (таким чином, єдині, спільні. — *Є. Н., С. Л.*) стандарти правосуддя у справах неповнолітніх розвиваються Організацією Об'єднаних Націй на міжнародному рівні (курсив наш. — *Є. Н., С. Л.*) та Радою Європи на регіональному рівні (курсив наш. — *Є. Н., С. Л.*)» [5].

Таким чином, європейські правові стандарти, зафіксовані у відповідних джерелах європейського права (Рекомендації Ради Європи), за своїм змістовним наповненням є не «регіональними», а повноцінними міжнародними стандартами, які впроваджуються на європейському регіональному рівні.

Однак надзвичайно важливо зазначити, що європейські правові стандарти в цілому є також відтворенням певних варіативних західноєвропейських моделей правосуддя у справах неповнолітніх. Ця варіативність відтворює три вже згадані відповідні моделі. Ними є соціально-правова модель, або «модель, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх правопорушників» («welfare model»), кримінально-судова («justice model») та змішана або подвійна («hybrid, dual model») модель.

Наявність цієї варіативності зумовлена, на нашу думку, тим, що відповідні європейські стандарти, якщо останніми вважати правові норми, що містяться в загальних джерелах права Ради Європи, носять, як і деякі універсальні міжнародні стандарти ООН, рекомендаційний (non-binding), а не обов'язковий (binding) характер.

Так, Інеке Пруін у науковій монографії «Оцінка виконання міжнародних стандартів в європейських системах правосуддя у справах неповнолітніх» («The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems») зазначає: ««Правила» або «Керівні принципи», прийняті ООН, а також «Рекомендації» Ради Європи повинні, відповідно до положень міжнародного права, розглядатися в якості «м'якого права». Загальний коментар щодо прав дітей у системі правосуддя у справах неповнолітніх відіграє особливу роль в цьому сенсі, оскільки він був прийнятий не Генеральною Асамблеєю ООН, а Комітетом ООН з прав дитини. Разом з тим він також має статус «м'якого права» тому, що він є прийнятим спеціалізованою організацією ООН. Як і ERJOSSM (англійською скорочено *Рекомендація № R (2008) 11 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про Європейські правила по відношенню до неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарань та заходів кримінально-правового характеру» від 5 листопада 2008 року. — Є. Н., С. Л.*) на європейському рівні, Загальний коментар № 10 (на міжнародному рівні. — *Є. Н., С. Л.*) є вкрай всеохоплюючою міжнародною декларацією з питань правосуддя у справах неповнолітніх (він охоплює не лише Конвенцію про права дитини, а й усі наведені вище документи ООН з правосуддя у справах неповнолітніх); він сам по собі зазначає детальні принципи та рекомендації, у той час як Конвенція про права дитини демонструє, зокрема, брак чітких положень, наприклад щодо застосування тюремного ув'язнення в якості крайнього заходу або мінімального віку початку несення кримінальної відповідальності» [7].

Отже, лише у межах національних, так би мовити, «суверенних» галузей права окремих європейських держав певні положення Рекомендацій Ради Європи стають обов'язковими правовими нормами та формують відповідні західноєвропейські моделі, які не у всьому співпадають із нормами джерел права ООН та Ради Європи.

Протягом останніх двадцяти років системи правосуддя у справах неповнолітніх зазнали значних змін, зокрема в колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Однак відмінні та подекуди протилежні одне до одного види політики в галузі правосуддя у справах неповнолітніх виникли також і в Західній Європі. Так звані неоліберальні тенденції спостерігаються, зокрема, в Англії та Уельсі, а також у Франції та Нідерландах. В

інших країнах, таких як Німеччина та Швейцарія, і понині діє поміркована система, яка передбачає мінімальне судове втручання та зосереджується на відверненні та застосуванні освітніх заходів. У багатьох країнах практикується застосування елементів відновного правосуддя (Франція, Нідерланди, Бельгія тощо) [5; 6].

На думку Фрідера Дункеля та Інеке Пруін, деякі варіативні системи правосуддя у справах неповнолітніх, які відносяться до моделей, що є зосередженими на покаранні правопорушника та які також мають назву «моделей, які базуються на відповідальності» («responsibilisation model»), також, хоча і більш помірковано і стримано, намагаються через сприяння усвідомленню неповнолітнім правопорушником своєї відповідальності за протиправне діяння відтворювати гуманістичну нормативно-правову та соціально-правову філософію покарання неповнолітніх правопорушників, ставлячи, однак, на перше місце покарання та результат його застосування. Ці ж самі німецькі правники зазначають з цього приводу: «Позитивний вплив сприяння визнанню молодими правопорушниками відповідальності за свої діяння полягає в тому, що це сприяє розширенню застосування примирення між правопорушником та постраждалою особою, медіації та відшкодуванню» [5].

У деяких англomовних країнах Європи застосовується найбільш репресивний варіант «каральної» моделі («penal model», «punitive model» «responsibilisation model», «justice model»).

Однак зараз має вагомі переваги «модель, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх правопорушників». Слід підкреслити, що в більшості країн континентальної Європи не спостерігається повернення до класичних каральних цілей та підходів, які мали місце у 18 та 19 століттях. Взагалі спостерігається всезростаюча прихильність до головного принципу, який передбачає застосування освітніх заходів або заходів спеціального попередження, навіть попри те, що елементи «юстиції» також було посилено. Напруга між застосуванням освітніх заходів та застосуванням покарання залишається і досі. Закони із реформування, які було прийнято в *Німеччині* у 1990 році, у *Нідерландах* у 1995 році, в *Іспанії* у 2000 та 2006 році, у *Португалії* у 2001 році, у *Франції* та *Північній Ірландії* у 2002 році, а також у *Литві* у 2001 році, *Чеській Республіці* у 2003 році або в *Сербії* у 2006 році є прикладами цього подвійного підходу [5].

Отже, основним чинником, який обумовлює ступінь тотожності або протилежності європейських правових стандартів міжнародним стандартам ООН, є їхнє або цілком позитивне, або помірковане (подвійний або змішаний підхід), або більш негативне («треба не відвертати від покарання, а карати») ставлення до провідного принципу новітніх підходів до застосування покарання до неповнолітніх — принципу відвернення. Одна європейська модель, реагуючи на правопорушення з боку неповнолітніх, відвертає їх від знайомства із системою правосуддя, інша ж — не відвертає молодого правопорушника від проходження усіх етапів правосуддя, включно із відбуванням неповнолітнім класичного кримінального покарання. Розгляд зазначених різних європейських моделей правосуддя у справах неповнолітніх дозволяє нам дійти висновку про те, що розрізнення двох зазначених нами підходів до визначення інституціонально-організаційного та змістовного виміру поняття європейських правових стандартів може бути умовним лише в тому випадку, коли мова йде про норми відповідної галузі права окремих, але в даному випадку переважної більшості, європейських держав, де функціонує «модель, яка передбачає захист». Норми та принципи даної моделі є похідними не лише від загальних правових норм, закріплених у джерелах права Ради Європи, а й універсальних стандартів джерел права ООН.

Таким чином, принцип відвернення та все, що пов'язано з цим принципом (освітні, виховні заходи замість покарання), є наріжним каменем європейських правових стандартів, які відтворюються в «моделі, яка передбачає захист» і загальних правових нормах,

закріплених у джерелах права Ради Європи. Цей принцип формує, таким чином, спільні та єдині європейські правові стандарти незалежно від того, чи мова йде про норми відповідної галузі права окремих європейських держав, чи про загальні правові норми, закріплені у джерелах права Ради Європи.

У цілому ж європейський «регіональний» варіант світової нормативно-правової і соціально-правової філософії застосування покарання до неповнолітніх разом із відповідною правовою практикою отримав таку загальновідому та розповсюджену в європейському правознавстві назву, як «правосуддя, дружнє до дитини». Невипадковим видається, на нашу думку, наступне ґрунтовне визначення поняття «система правосуддя у справах неповнолітніх», яке міститься у розділі «Визначення» Рекомендації № R (2003) 20: «Система правосуддя по делам несовершеннолетних» і «определяется как формальный компонент более широкого подхода («широкий підхід» є, на нашу думку, не чим іншим, як філософією, положення якої набули рис системної нормативності. — *Є. Н., С. Л.*), который должен способствовать преодолению преступности в среде несовершеннолетних. В дополнение к судам по делам несовершеннолетних, она включает официальные органы и агентства, такие как полиция, прокуратура, юридические службы, служба пробации и карательные учреждения. Система тесно сотрудничает с такими агентствами, как службы здравоохранения, образования, социальные и благотворительные службы (*це, так би мовити, «інституції, дружні до дитини»*. — *Є. Н., С. Л.*), а также неправительственные организации, такие как служба защиты жертв и свидетелей» [2].

Головними принципами європейського «правосуддя, дружнього до дитини», яке, як ми встановили, почало розвиватися паралельно із загальними світовими стандартами застосування покарання до неповнолітніх з кінця 80-х років ХХ ст., є соціальне попередження злочинності серед неповнолітніх, відвернення, соціальна реінтеграція неповнолітніх правопорушників, утримання (але не остаточне скасування) від позбавлення волі по відношенню до неповнолітніх правопорушників, призначення неповнолітнім правопорушникам некримінальних заходів впливу.

Так, у Преамбулі Рекомендації № R (87) 20 говориться: «Комітет міністрів, відповідно до пункту b статті 15 Статуту Ради Європи, упевнений у тому, що карна система стосовно неповнолітніх і надалі має бути спрямована на їхню освітню і соціальну інтеграцію, та, наскільки це можливо, запобігати позбавленню неповнолітніх волі; вважаючи, що заходи стосовно неповнолітніх мають вживатися переважно у звичному для них оточенні та із залученням громадськості, зокрема на місцевому рівні (*некаральні заходи впливу, проходження яких відбувається поза системою юстиції*. — *Є. Н., С. Л.*)» [3].

Аналогічна цільова установка європейської системи правосуддя по відношенню до неповнолітніх зазначається і в ч. 1 ст. 20 Рекомендації № R (2003) [2]. Пункт 2 Рекомендації № R (87) 20 зосереджує увагу на важливості широкого застосування принципу відвернення: «сприяти розвиткові процесу посередництва на рівні органу, що притягає до відповідальності (відмова від порушення кримінальної справи), або на рівні поліції — у країнах, де поліція здійснює функції обвинувачення, — для того, щоб запобігти притягненню неповнолітніх до відповідальності за системою кримінального судочинства з відповідними наслідками; залучати до цієї справи служби або комісії у справах захисту дітей» [2].

Європейська практика застосування покарання до неповнолітніх та відповідні європейські правові моделі протягом п'ятнадцяти років демонструють все більшу прихильність до двох таких міжнародних стандартів, як «застосування обмеження або позбавлення волі по відношенню до неповнолітнього лише в якості крайнього заходу та на якомога мінімальний термін часу» та «необхідність якомога ширшого застосування саме виховних, трудових, наглядних, освітніх, соціально-орієнтованих, профілактичних некримінальних заходів».

Європейські правові стандарти, відповідно до «моделі, яка передбачає захист» та положень відповідних Рекомендацій Ради Європи, наголошують, що необхідність «застосування обмеження або позбавлення волі по відношенню до неповнолітнього лише в якості крайнього заходу та на якомога мінімальний термін часу» є сучасним етапним завданням як світової, так і європейської практики покарання неповнолітніх правопорушників. Це завдання має бути виконано так само, як і колись було досягнуто скасування практики винесення смертних вироків, довічного ув'язнення та тілесних покарань по відношенню до неповнолітніх правопорушників [2].

Таким чином, принцип відвернення є наріжним каменем міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх, які відтворюються в «моделі, яка базується на забезпеченні благополуччя неповнолітніх» і загальних правових нормах, закріплених у міжнародних та загальноєвропейських джерелах права. Цей принцип формує спільні та єдині правові стандарти подальшого розвитку ювенального кримінального права у всьому світі й на даний час проявляється у необхідності мінімального застосування до неповнолітніх тюремного ув'язнення з перспективою остаточної відмови від нього в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Гамільтон Каролін. Руководство по законодательной реформе правосудия в отношении несовершеннолетних, Детский правовой центр и Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ), Секция защиты ребенка, Нью-Йорк, 2011 г. [Електронний ресурс] / К. Гамільтон. — Режим доступу : http://www.unicef.org/ceecis/Juvenile_justice_16052011_RUS_-_finalformatted.pdf. — Назва з екрана.
2. Рекомендация Rec (2003) 20 Комитета министров государствам-членам касательно новых способов работы с преступностью несовершеннолетних и роли правосудия по делам несовершеннолетних // Відновне правосуддя в Україні. — 2005. — № 3 (2) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/03/04-Zakonodavchi_zasady/030402.pdf. — Назва з екрана.
3. Рекомендация № R (87) 20 Комитета министров державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_266. — Назва з екрана.
4. Ashley Cannon, Richard Aborn, John Bennett, Advisor: Judge Philip C. Segal (ret.). Guide to Juvenile Justice in New York City, May 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nycrimcommission.org/pdfs/GuideToJuvenileJusticeInNYC.pdf>. — Назва з екрана.
5. Complementarities and synergies between juvenile justice and social services sector. The proceedings of the ChildONEurope Seminar on Juvenile Justice (Florence, Istituto degli Innocenti, 19 April 2012) // ChildONEurope Series 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.childoneurope.org/issues/publications/coe%206_web.pdf. — Назва з екрана.
6. From Legislation to Action? Trends in Juvenile Justice Systems Across 15 Countries // Defense for Children International, Geneva 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2010/04/DCI-JJ-Report-2007-FINAL-VERSION-with-cover.pdf>. — Назва з екрана.
7. Ineke Pruin. The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems // IJJO Green Paper on Child-Friendly Justice [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.oijj.org/doc/inf/Green_Paper_Administration_Section.pdf. — Назва з екрана.
8. Janet E. Ainsworth. The Court's Effectiveness in Protecting the Rights of Juveniles in Delinquency Cases // The Future of Children The Juvenile Court Vol. 6, No. 3 — Winter 1996

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://futureofchildren.org/publications/docs/06_03_04.pdf. — Назва з екрана.

9. Juvenile Sentencing Schemes [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.humanrightsadvocates.org/wpcontent/uploads/2010/05/Juvenile-Sentencing-Schemes.pdf>. — Назва з екрана.

10. Mark W. Lipsey, James C. Howell, Marion R. Kelly, Gabrielle Chapman, Darin Carver. Improving the Effectiveness of Juvenile Justice Programs, December 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cjjr.georgetown.edu/pdfs/ebp/ebppaper.pdf>. — Назва з екрана.

11. Neal Hazel. Cross-national comparison of youth justice // YJB 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dera.ioe.ac.uk/7996/1/Cross_national_final.pdf. — Назва з екрана.

12. Review of Effective Practice in Juvenile Justice. Report for the Minister for Juvenile Justice [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.juvenile.justice.nsw.gov.au/Documents/Juvenile%20Justice%20Effective%20Practice%20Review%20FINAL.pdf>. — Назва з екрана.

13. Theodore Fallon, Jr., Dawn Dawson. Juvenile Justice: Yesterday and Today // Recommendations for Juvenile Justice Reform, American Academy of Child and Adolescent Psychiatry Task Force on Juvenile Justice Reform October 1999 — October 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.aacap.org/App_Themes/AACAP/docs/Advocacy/policy_resources/JJmonograph1005.pdf. — Назва з екрана.

14. World Congress on Juvenile Justice Final Declaration, Geneva, Switzerland, 30 January 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.news.admin.ch/NSBSubscriber/message/attachments/38168.pdf>. — Назва з екрана.

Назымко Егор Сергеевич,

доктор юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Лосич Сергей Васильевич,

кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ И ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МОДЕЛИ УГОЛОВНОГО ПРАВОСУДИЯ ДЛЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье определены функционально-целевые черты, присущие международным системам правосудия в отношении несовершеннолетних, при этом учтен опыт англоязычных, европейских, латиноамериканских, скандинавских стран. Поддерживается идея внедрения различных альтернативных мер, которые минимизируют, а иногда и полностью отрицают соответствующую карательную целесообразность «классических» видов наказаний. Отмечается, что система правосудия по делам несовершеннолетних требует специфической, компромиссной и гибкой системы права, которая могла бы актуализировать целый ряд видов реагирования на правонарушения со стороны несовершеннолетних, которые опирались бы на оказание помощи и образования.

Ключевые слова: региональные (международные) системы правосудия, философско-правовые противоречия, системы ювенального правосудия (социально-правовая, уголовно-правовая и смешанная), принцип «защиты общества», альтернативные меры.

Nazymko Egor Sergeevich,

doctor of laws, senior research fellow

(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Losych Sergey Vasilevich,

candidat of law sciences

(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

**INFLUENCE OF THE INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS OF
PUNISHMENT OF MINORS IN THE FUNCTIONING OF THE MODEL OF CRIMINAL
JUSTICE FOR MINORS**

The article defines the functional-purpose features inherent in international juvenile justice systems, taking into account the experience of English-speaking, European, Latin American, Scandinavian countries. The idea of implementing various alternative measures that minimize and sometimes completely deny the corresponding punitive advisability of «classical» types of punishment is supported. It is noted that the juvenile justice system requires a specific, compromise and flexible legal system that could update a range of responses to offenses committed by minors that rely on assistance and education.

Key words: *regional (international) justice systems, philosophical and legal contradictions, juvenile justice systems (social, legal, criminally-legal and mixed), the principle of «protection of society», alternative measures.*

Надійшла до редколегії 10.04.2017

УДК 343.123.66

Пилипенко Дмитрий Алексеевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Самко Андрей Викторович,
магистр права, подполковник милиции
(Академия МВД Республики Беларусь)

К ВОПРОСУ О ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕСЛЕДОВАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ ЛИЦ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ В УГОЛОВНО- ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В статье рассмотрены правовые особенности осуществления преследования отдельной категории лиц по уголовным делам частного обвинения в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Беларусь. Проанализировано правовые критерии реализации принципа диспозитивности в уголовных делах частного обвинения, а также его соотношение с принципом публичности. Сосредоточено внимание на существующих положениях законодательства Республики Беларусь относительно уголовного преследования лиц, наделенных законом процессуальным иммунитетом по уголовным делам частного обвинения. Приведены авторские точки зрения относительно расширения сферы использования принципа диспозитивности в указанной категории уголовных дел.

Ключевые слова: *отдельная категория лиц, процессуальный иммунитет, уголовные дела частного обвинения, принцип диспозитивности, принцип публичности.*

Введение. Производство по уголовным делам частного обвинения является одним из наиболее дискуссионных институтов уголовного процесса. Ученые-процессуалисты высказывают многочисленные предложения по его совершенствованию, а отдельные исследователи предлагают и вовсе отказаться от указанного порядка преследования. Обусловлено это наличием большого количества проблемных аспектов, связанных с определенным несовершенством законодательной регламентации указанного вида уголовно-процессуальной деятельности, вызывающих затруднения у правоприменителя и требующих научного осмысления. Одним из таких вопросов, не урегулированных действующим уголовно-процессуальным законодательством, является возможность преследования в частном порядке отдельных категорий лиц, перечисленных в ст. 468¹ УПК Республики Беларусь.

Основная часть. Глава 44 Уголовно-процессуального кодекса Республики Беларусь (далее – УПК РБ), определяющая порядок производства по уголовным делам частного обвинения, оставляет открытым вопрос о возможности уголовного преследования в указанном порядке отдельных категорий лиц. Пленум Верховного Суда Республики Беларусь № 1 от 31.03.2010 года «О практике применения судами норм Уголовно-процессуального кодекса, регулирующих производство по делам частного обвинения»

также оставляет указанный аспект за скобками, что, на наш взгляд, можно объяснить тем обстоятельством, что подобные факты малочисленны в правоприменительной практике. Вместе с тем, подобные ситуации возможны. Например, от совершения преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 317 УПК РБ, характеризующегося неосторожной формой вины, не застрахован любой участник дорожного движения, вне зависимости от занимаемого им должностного положения. Указанные обстоятельства детерминируют необходимость более детального исследования рассматриваемого вопроса с целью выработки научно-обоснованных предложений по совершенствованию его законодательного регулирования.

Отечественная судебная практика не выработала однозначного подхода по данному вопросу, однако изучение уголовных дел частного обвинения свидетельствует о том, что судьи придерживаются в данном вопросе позиции о необходимости производства по правилам главы 49 УПК РБ «Производство по уголовным делам в отношении отдельных категорий лиц». Так, судом Московского района было принято заявление по обвинению Ч-са в совершении преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 317 УК Республики Беларусь. В ходе судебного разбирательства Ч-с заявил, что на него оформлялись документы на утверждение народным заседателем суда Московского района. Указанное заявление послужило основанием для отложения судьей судебного разбирательства и обращения с запросом в Главное управление юстиции Минского горисполкома с просьбой предоставить сведения о включении последнего в список народных заседателей. И лишь после получения ответа о том, что Ч-с в указанный список не включался, суд возобновил разбирательство дела [17].

Как представляется, несмотря на тот факт, что п. 5 ч. 1 ст. 468¹ УПК РБ предусматривает особый порядок производства в отношении народного заседателя лишь в период исполнения им своих обязанностей в суде, подобные действия судьи свидетельствуют о том, что судом всерьез рассматривался вопрос о дальнейшем порядке производства по указанному уголовному делу.

Стоит отметить, что и в науке уголовного процесса указанная проблематика не получила должного осмысления. Так, ни в одном из изученных нами литературных источников, посвященных производству по уголовным делам частного обвинения, обозначенный проблемный аспект не затронут. Обошли его вниманием и авторы «Научно-практического комментария к УПК РБ» [10].

В российской уголовно-процессуальной доктрине вопрос исследован несколько более полно, причем точки зрения ученых характеризуются высокой степенью полярности.

Так, Р. Лукманов полагает, что возбуждение уголовного преследования в отношении отдельных категорий лиц по рассматриваемой категории дел должно осуществляться в порядке частного обвинения, мотивируя свою позицию диспозитивным характером указанного производства. По мнению ученого, обязанность государственных органов осуществлять уголовное преследование по каждому факту преступления в полной мере распространяется лишь на дела публичного и частно-публичного обвинения, «порядок же возбуждения уголовных дел частного обвинения обусловлен в определенном смысле их уникальным характером, выраженном во внесении законодателем диспозитивного начала в процедуру их регулирования» [7, с. 35]. В качестве дополнительного аргумента своей позиции ученым приводится законодательное установление об обязательном производстве предварительного расследования лишь по делам, возбужденным прокурором в том случае, когда лицо самостоятельно не может защитить свои права и охраняемые законом интересы. «Иных подобных специальных оговорок по делам частного обвинения УПК ... не содержит» – пишет Р. Лукманов [7, с. 36].

Данная позиция представляется заслуживающей внимания, однако не бесспорной, так как ограничивается лишь анализом норм, регулирующих производство по делам час-

тного обвинения и ссылкой на его диспозитивное начало, в связи с чем она подвергается критике в специальной литературе [4, с. 101].

Противоположной точки зрения по рассматриваемой проблематике придерживается К. Муравьев, по мнению которого возбуждение уголовных дел частного обвинения в отношении лиц, наделенных процессуальными иммунитетам, должно осуществляться по заявлению пострадавшего (его законного представителя) по правилам производства в отношении отдельных категорий лиц [9, с. 32]. Ученый обосновывает свою позицию тем обстоятельством, что, во-первых, данное производство строится на началах диспозитивности, а во-вторых – у пострадавшего лица имеется альтернатива в вопросе возбуждения уголовного преследования, т.е. по его мнению, «пострадавший вправе прибегнуть к помощи компетентного правоохранительного органа, который обязан принять и проверить сообщение о любом совершенном или готовящемся преступлении, в том числе о правонарушении рассматриваемой категории, и как нам представляется, при наличии основания в пределах компетенции возбудить уголовное дело» [9, с. 33]. К указанному выводу исследователь приходит исходя из анализа постановления Конституционного Суда Российской Федерации [11], которым были признаны не соответствующими Конституции Российской Федерации ряд норм УПК Российской Федерации (далее – УПК РФ) в той части, в которой они не обязывали прокурора, следователя, орган дознания по заявлению лица, пострадавшего от преступного деяния рассматриваемой категории, принять меры, направленные, «в числе прочего, на привлечение виновного лица к уголовной ответственности в установленном законом порядке» [9, с. 33].

Вместе с тем, анализ названного решения Конституционного Суда Российской Федерации позволяет сделать вывод о том, что оно было направлено на недопущение ущемления прав пострадавших в тех случаях, когда преступление совершалось в их отношении неустановленными лицами, что влекло, с одной стороны, отказ суда от принятия подобных заявлений, а с другой – не обязывало прокурора возбуждать уголовные дела в этой ситуации. Вопрос процессуальных иммунитетов в нем не поднимался. Вывод автора о том, что пострадавшее лицо имеет возможность выбора альтернативного варианта преследования по делам частного обвинения, на наш взгляд, является весьма дискуссионным и, совершенно очевидно, не согласуется с отечественным уголовно-процессуальным законодательством.

Например, в правоприменительной практике Российской Федерации рассматриваемый вопрос всегда решался в пользу особого порядка преследования. Так, Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда России указала в определении № 6-Д04-12 по делу М., что на дела частного обвинения распространяется особый порядок производства в отношении отдельных категорий лиц [16]. В последующем подобная позиция была реализована законодательно (п. 2 ч. 1 ст. 147 УПК Российской Федерации).

Думается, что производство в отношении отдельных категорий лиц, перечень которых приведен в ч. 1 ст. 468¹ УПК РФ в связи с совершением ими уголовно-наказуемых деяний, преследуемых в частном порядке, должно осуществляться по правилам гл. 44 УПК РФ «Производство по уголовным делам частного обвинения». Причины выбора подобного варианта регулирования видятся в следующем.

Во-первых, авторами абсолютно правильно подчеркивается господство в рассматриваемом нами порядке преследования диспозитивного начала. Часть 1 ст. 426 УПК РФ постулирует, что уголовное дело частного обвинения возбуждается **лицом**, пострадавшим от преступления (его представителем, представителем юридического лица) путем подачи в районный (городской) суд заявления о совершении в его отношении преступления. Во-вторых, уголовно-процессуальный закон предоставляет ему большое количество дополнительных полномочий, связанных с возможностью прекратить уголовное пресле-

дование виновного, примирившись с ним либо отказавшись от обвинения в одностороннем порядке. Таким образом, частное обвинение является наиболее ярким выражением проявления диспозитивности в уголовном процессе. С этим тезисом соглашается большинство ученых-процессуалистов, исследовавших указанную проблематику [3, с. 87; 5, с. 51; 1, с. 33]. Следует отметить, что в науке уголовного процесса по сей день не снижается градус дискуссии о сущности данной правовой категории, ее месте и степени воздействия на регулирование уголовно-процессуальных правоотношений. Мнения исследователей в этой связи различаются с диаметральной противоположностью: если одни процессуалисты склонны придавать диспозитивности даже статус принципа уголовного процесса, то другие и вовсе отрицают необходимость существования данного начала в уголовном процессе, в котором превалирует принцип публичности [1, с. 34; 13, с. 44, 45]. Не вдаваясь в обозначенную, требующую проведения самостоятельного исследования проблему, отметим, что основным ее проявлением в интересующей нас сфере уголовно-процессуальной деятельности, является то обстоятельство, что пострадавшее от уголовно-наказуемого деяния лицо, по меткому замечанию И. Я. Фойницкого, становится «повелителем процесса» [14, с. 60], т.е. в полном объеме распоряжается его предметом: возбуждает уголовное преследование, выдвигает обвинение, поддерживает его в ходе судебного заседания и т.д. То есть, уголовное дело частного обвинения возбуждает именно пострадавшее лицо подачей заявления в суд, судья же лишь фиксирует указанное обстоятельство, вынося постановление о его принятии. Не случайно в образцах заявлений, предложенных судьями Верховного Суда, отдельно отмечена необходимость отражения этого момента и выражения просьбы заявителя о привлечении виновного к уголовной ответственности [12, с. 20].

Однако сама сущность подобного порядка производства в отношении лиц, названных в ч. 1 ст. 468¹ УПК РБ утрачивается в связи с тем, что включение в него определенных контрольных механизмов, предусмотренных уголовно-процессуальным законом (ст. 468² УПК РБ), лишает пострадавшего «права распоряжения уголовным иском: он уже не решает, возбуждать или не возбуждать уголовное дело – оно будет возбуждено только в том случае, если соответствующий государственный орган или должностное лицо ... придут к выводу о наличии оснований для принятия такого решения» [4, с. 102]. Подобные «барьеры» должны существовать для органов уголовного преследования, представляющих государство, а не для лица, пострадавшего от совершения преступления.

Конечно, когда речь идет о преступных деяниях субъектами которых выступают лица, перечисленные в ч. 1 ст. 468¹ УПК РБ, напрашивается вывод о необходимости производства преследования в публичном порядке. Это обусловлено тем обстоятельством, что они занимают важные государственные посты, в некотором роде олицетворяют собой государственную власть. С другой стороны, можно иначе взглянуть на указанную ситуацию. Государство, наделило своих служащих определенными властно-распорядительными полномочиями, объем которых различается в зависимости от занимаемой должности, установило определенный «усложненный» порядок их уголовного преследования для того, чтобы на них не оказывалось какого-либо давления при исполнении своих обязанностей. Однако, так как эти лица являются государственными служащими, то указанный порядок должен распространяться именно на их преследование со стороны государственных органов, т.е. государство гарантирует своим служащим определенный иммунитет от государственных органов уголовного преследования.

Представляется, что сама сущность института частного обвинения, его диспозитивный характер, причинение уголовно-наказуемых деяний, преследуемых в порядке указанного производства, вреда в большей степени самим пострадавшим, нежели общественным интересам, говорит о значимости позиции последних для решения вопроса о пре-

ступности деяния и его доказывании, что не позволяет не учитывать их мнения о необходимости инициирования уголовного преследования.

В этой связи, с учетом изложенного выше, видится целесообразным осуществление уголовного преследования в отношении отдельных категорий лиц, при совершении последними преступных деяний, предусмотренных ч. 2 и 3 ст. 26 УПК РБ, по правилам производства по уголовным делам частного обвинения, предполагающего зависимость возбуждения уголовного дела от волеизъявления пострадавшего, позволяющего последнему распоряжаться предметом уголовного процесса (в любой момент отказаться от обвинения, примириться с виновным лицом). Как представляется, подобный вариант регулирования указанных уголовно-процессуальных правоотношений позволит соблюсти баланс диспозитивного начала производства по уголовным делам частного обвинения и обоснованного вмешательства в него со стороны публичных органов. Ведь, как справедливо отмечает И. В. Данько, «в основе преобразований уголовно-процессуального законодательства должны лежать ... разумное сочетание интересов личности и государства, общества» [2, с. 28].

В рамках данной статьи мы считаем целесообразным также рассмотреть и иные аспекты производства по уголовным делам частного обвинения отдельной категории лиц. В соответствии с ч. 5 ст. 26 УПК РБ, прокурор вправе возбудить уголовное дело частного либо частно-публичного обвинения, если они затрагивают существенные интересы государства ... В этом случае дело, возбужденное прокурором, направляется для производства дознания или предварительного следствия. Также в соответствии с ч. 6 ст. 26 УПК РБ прокурор вправе в любой момент вступить в судебное разбирательство по уголовным делам частного обвинения и поддерживать обвинение в суде, если этого требует защита прав граждан, государственных или общественных интересов.

Указанные положения ст. 26 УПК РБ отображают определенный процессуальный порядок действия прокурора при возбуждении уголовных дел частного обвинения, а также во время проведения судебного разбирательства по этой категории уголовных дел. На наш взгляд, процессуальная цель в виде защиты интересов общества и государства, которая преследуется прокурором при принятии самостоятельного решения о возбуждении уголовных дел частного обвинения или вступлении в судопроизводство по такой категории дел, имеет прямое отношение к лицам, перечень которых отображен в ст. 468¹ УПК РБ. И хотя законодатель Республики Беларусь об этом не упоминает, исходя из сущности повода к возбуждению прокурором уголовных дел частного обвинения и вступления в уголовное судопроизводство частного обвинения в виде преследуемой общественно и государственно важной цели, указанной нами ранее, по нашему мнению, эти уголовно-процессуальные явления имеют непосредственную связь между собой. Проводимое судебное разбирательство по уголовному делу любой категории, включая дела частного обвинения, в отношении категории лиц, упомянутых в ст. 468¹ УПК РБ, практически всегда будет иметь общественный резонанс, и в зависимости от занимаемой обвиняемым лицом должности и сущности совершенного преступления, этот резонанс будет иметь либо локальное распространение, в рамках отдельных территориальных единиц государства, либо иметь общегосударственное значение.

Аналогичной точки зрения придерживается И. С. Дикарев, который утверждает, что вопрос об уголовной ответственности специальных субъектов (ст. 447 УПК РФ (Категории лиц, в отношении которых применяется особый порядок производства по уголовным делам)), имеет важное публично-правовое значение, а потому процессуальный порядок, при котором судьбой уголовного дела распоряжается по своему личному усмотрению потерпевший, состоит в глубоком противоречии общества и государства [19, с. 104]. Автор в своих утверждениях использует оценочную категорию «важное публично-

правовое значение» для обозначения существенности процессуальной ситуации в случае привлечения определенного круга субъектов к уголовной ответственности по делам частного обвинения. На наш взгляд, указанная оценочная категория по своему смысловому содержанию мало чем отличается от правовых критериев «интересы государства», «интересы общества», определенных в ст. 26 УПК РБ.

Используя указанные правовые конструкции в определении сущности производства по уголовным делам частного обвинения, законодатель Республики Беларусь не обременяет себя обязанностью по разъяснению упомянутых критериев вступления государственного обвинителя в уголовные дела категории частного обвинения. Стоит сказать, что в свое время и законодатель Украины, употребляя правовые критерии в виде «особенного общественного значения» уголовных дел частного обвинения или упоминая о цели вступления прокурора в дела частного обвинения – охрана государственных или общественных интересов (ч.ч. 3, 4 ст. 27 УПК Украины 1960 г.), также не удосуживался разъяснить сущность этих правовых положений. По нашему мнению, существование в законе подобных явлений порождает негативные последствия.

Так, существование подобных формулировок в законе приводит к тому, что их сущность будет восприниматься каждым из прокуроров, который принимает участие в уголовных делах частного обвинения, сквозь призму их субъективного восприятия. Не сложно смоделировать ситуацию, при которой в идентичных по своему содержанию уголовных делах частного обвинения разными прокурорами по-разному будет устанавливаться наличие или, наоборот, отсутствие критерия «общественной (государственной) значимости», а соответственно, и повода вступления в уголовные дела данной категории. Если при этом учесть, что в соответствии со ст. 11 УК Республики Беларусь (далее – УК РБ), любое преступление, независимо от степени тяжести, признается совершенным виновно общественно опасным деянием (действием или бездействием). Таким образом, критерий «общественная опасность» присущ и уголовным делам частного обвинения. Это, в свою очередь, означает, что прокурор, фактически, может самостоятельно возбудить любое уголовное дело частного обвинения или вступить в него, руководствуясь положением ст. 11 УК РБ.

Мы, в свою очередь, против использования в части закона, который определяет сущность уголовных дел частного обвинения, неопределенных, высокопарных категориев «существенные государственные интересы» или «общественные интересы». Полагаем, что преступления, относящиеся законодателем к уголовным делам частного обвинения, по своей сущности не несут угрозы государственным или общественным интересам. Эти противоправные деяния, по своей сути и с учетом их малозначительности, в большей мере касаются частных прав и интересов частных лиц, нежели посягают на интересы общества и государства. В контексте рассматриваемого вопроса мы всецело солидарны с украинским ведущим ученым-процессуалистом В. Т. Нором, который указывал, что вряд ли есть достаточно обоснованные причины ограничивать действия принципа диспозитивности в категории уголовных дел частного обвинения. Такое ограничение, по мнению ученого, зачастую основано не на волеизъявлении потерпевшего, которое является определяющим, а на аморфном, четко не определенном, оценочном положении «особенное общественное значение совершаемого преступления» [18]. Даже в случае, если «ответчиком» в делах частного обвинения выступает лицо, наделенное законодателем процессуальным иммунитетом, все равно по правовой конструкции и сущности эти деяния в большей мере касаются прав и интересов пострадавших лиц, нежели общества или государства в целом.

Оправдывая ограничение действия принципа диспозитивности в уголовных делах частного обвинения с участием должностных лиц, наделенных иммунитетом, И. С. Дика-

рев указывает, что должностное положение, являющееся основанием для предоставления дополнительных гарантий лицу, упомянутому в ч. 1 ст. 447 УПК РФ, является одновременно его преимуществом, вследствие которого частный обвинитель оказывается со своим процессуальным оппонентом в неравном положении. Принцип состязательности сторон *de facto* не реализуем, когда рядовому гражданину в судебном разбирательстве противостоит прокурор, руководитель следственного органа, депутат и т.д. В данном случае, по мнению автора, обвинение, которое потерпевший будет вынужден отстаивать в суде, становится для него тяжким бременем, вынести которое своими силами он не в состоянии. В подобных условиях, продолжает автор, только осуществление публичного уголовного преследования могло бы реально обеспечить права потерпевшего на доступ к правосудию и компенсацию причиненного ущерба [19, с. 102].

Описывая условия наличия у должностного лица дополнительных гарантий и, соответственно, процессуального преимущества над потерпевшим, И. С. Дикарев задается вопросом: соблюдается ли равноправие сторон обвинения и защиты перед судом в тех случаях, когда рядовой гражданин обвиняет лицо, пользующееся авторитетом и властным влиянием, и обладающее, как правило, обширными связями? [19, с. 101]. На наш взгляд, при такой постановке вопроса ответ очевиден – равноправие сторон в уголовном судопроизводстве соблюдаться не будет! Однако не в одном из уголовно-процессуальных законов современных государств нет и быть не может положения, предусматривающего отсутствие равноправия сторон по причине гипотетического наличия у представителя, как стороны обвинения, так и стороны защиты – процессуального преимущества вследствие, например, занимаемой высокопоставленной должности. Следовательно, очевидным является тот факт, что автор говорит о существующих дискриминационных явлениях современной уголовно-процессуальной действительности, которые не охватываются и, соответственно, не могут быть охвачены сферой регулирования уголовно-процессуального законодательства, поскольку никоим образом не представляют собой вид правовых отношений в современном понимании.

Исследуя подобную проблематику в уголовно-процессуальной действительности Украины, С. Л. Деревянкин приходит к выводу о преждевременности распространения сферы влияния принципа диспозитивности, в том числе в делах частного обвинения. Автор, обосновывая свою точку зрения, утверждает, что с учетом современного развития правовых механизмов защиты потерпевших в уголовном процессе (точнее, их полное отсутствие в правоприменительной практике) нельзя исключать возможности незаконного воздействия на потерпевших со стороны преступников (и даже недобросовестных представителей властных структур), чтобы заставить отказаться их от уголовного преследования [20, с. 66].

По поводу обозначенной выше проблематики, позиций и аргументаций ученых относительно ограничения влияния принципа диспозитивности на разрешение уголовных конфликтов частнопредправовой сферы, считаем необходимым высказать свою точку зрения. Относительно утверждений И. С. Дикарева, следует сказать, что указанная позиция автора заслуживает уважения, поскольку автор открыто освещает имеющуюся проблему в современной правоприменительной практике, которую правовыми механизмами разрешить невозможно. Справиться с подобной ситуацией возможно только при наличии существующей действенной политики государства и задействовании комплексного, общегосударственного механизма по ее реализации. Однако при этом мы не совсем согласны с утверждением автора относительно того, что публичное обвинение, реализуемое представителями правоохранительных органов в делах частного обвинения, является панацеей от всех проблем, которые могут преследовать потерпевшего в связи с занимаемой высокопоставленной должностью обвиняемого и, соответственно, его «обширными связями».

На наш взгляд, при описываемой И. С. Дикаревым проблеме, недобросовестный обвиняемый, который наделен властными полномочиями, используя административный ресурс и соответствующие рычаги влияния, в большей мере может воздействовать на принимаемые решения следователя и прокурора в уголовных делах частного обвинения, нежели каким-либо образом влиять на рядового гражданина, являющегося потерпевшим и реализующим функцию обвинения в указанной категории уголовных дел. Поэтому мы не можем согласиться с приведенной аргументацией ученого касательно перевода закрепленной в УПК категории уголовных дел частного обвинения в сферу частного-публичного обвинения.

Относительно позиции С. Л. Деревянкина необходимо сказать, что следует частично согласиться с его взглядами. Действительно, в современной правоприменительной практике отсутствуют действенные средства защиты прав потерпевших, однако, на наш взгляд, это не должно быть препятствием для приуменьшения частной роли потерпевшего в разрешении уголовных конфликтов частного-правового характера. Отсутствие подобного действенного механизма защиты прав потерпевших в уголовном процессе присуще не только частной форме обвинения.

Подобный недостаток существует и при обычном порядке преследования, где также потерпевший не избавлен от возможных негативных воздействий на него со стороны лица, совершившего преступление, его родственников или недобросовестных представителей правоохранительных органов, что, в свою очередь, также может приводить к негативным последствиям, указанным выше. Однако при этом утверждать о возможном ограничении участия потерпевшего в уголовных делах публичной формой обвинения было бы не совсем корректным, поскольку во многих случаях качественная реализация процесса уголовного преследования виновного лица связана именно с активной позицией потерпевшего.

По этому поводу И. Л. Петрухин справедливо замечал, что с точки зрения всесторонности, полноты и объективности производства по уголовному делу чрезвычайно важно, чтобы лица, которые отстаивают в уголовном процессе личный интерес (и потерпевший в частности), принимали активное участие в процессе доказывания. Уклоняясь от участия в процессе доказывания и создавая соответствующие сложности для органов государства, указанные участники в определенной степени создают опасность того, что обстоятельства преступления останутся не установленными или недостаточно выясненными [21, с. 25]. Таким образом, на наш взгляд, приуменьшать роль потерпевшего при разрешении уголовных конфликтов, относящихся к сфере частного обвинения, по причине несостоятельности института обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства и защиты их прав, было бы не совсем обоснованным шагом со стороны законодателя. В противном случае, с одной стороны, это будет свидетельствовать о неспособности государства обеспечить нормальное функционирование сферы уголовного судопроизводства, с другой – приведет к полной деградации сферы частного обвинения.

Рассматривая вопрос гипотетической доминанты принципа публичности над диспозитивностью в уголовных делах частного обвинения, в случае если обвиняемым является лицо, занимаемое высокопоставленное положение в обществе, следует привести достаточно распространенную точку зрения среди ученых-процессуалистов. Данный аргумент сводится к следующему: существенное положение обвиняемого в обществе, кроме всего прочего, непременно негативным образом может сказаться на соблюдении принципа состязательности сторон, приведет к ограничению доступа потерпевшего к правосудию, затруднению реализации конституционного права потерпевшего на компенсацию причиненного ущерба [19, с. 104].

Преследуя благие намерения в виде охраны законных прав и интересов потерпевших, находящихся в служебной или иной зависимости от обвиняемого либо по иным причинам не способных самостоятельно защищать свои права и законные интересы в уголовных делах частного обвинения, государство взваливает на себя бремя обвинения в отношении высокопоставленных лиц, совершивших преступление. Руководствуясь подобным поводом возбуждения или вступления в уголовное дело частного обвинения, прокурор как представитель государства отстаивает не только общественные интересы, а также способствует защите и восстановлению законных прав и интересов потерпевших лиц.

Совершая подобную, несомненно, благородную миссию, государство, на наш взгляд, должно быть последовательно в своей позиции. Перенимая у потерпевшего обвинительную инициативу, представители государства реализуют функцию обвинения, как на стадии предварительного расследования (досудебного расследования), так и на стадии судебного рассмотрения уголовного дела частного обвинения. Реализуя функцию обвинения, представители государственных, правоохранительных органов действуют самостоятельно, по своему внутреннему убеждению не только формулируют обвинительный тезис, но и отстаивают его. Однако в случае, если во время судебного разбирательства прокурор придет к выводу, что обвинение не нашло подтверждения, он может изменить обвинение, а также отказаться от обвинения (полностью или частично) (ч. 7 ст. 293 УПК РБ). При этом в соответствии с ч. 8 ст. 293 УПК РБ потерпевший может не согласиться с позицией прокурора и настаивать на продолжении судебного разбирательства в уголовном деле частного обвинения.

В таком случае потерпевший остается единственным представителем стороны обвинения. В случае если в уголовном деле в качестве обвиняемого выступает высокопоставленное должностное лицо, интересы которого представляет квалифицированный адвокат, у потерпевшего действительно возникнут сложности в квалифицированном отстаивании обвинительного тезиса. Предчувствуя подобную ситуацию, законодатель закрепил в ч. 8 ст. 293 УПК РБ положение, согласно которому потерпевшему по его ходатайству суд должен предоставить время для приглашения представителя. Такой шаг законодателя выглядит весьма логичным. Вступление в дело представителя потерпевшего, несомненно, позитивным образом скажется на качественном показателе реализации потерпевшим функции обвинения. Однако, несмотря на это, на наш взгляд, вышеуказанная позиция законодателя требует определенной корректировки. Следует сказать, что, в соответствии с ч. 8 ст. 293 УПК РБ, с согласия потерпевшего в уголовное дело вступает представитель. Однако лицо, вступившее в уголовное дело в качестве представителя потерпевшего, на наш взгляд, должно иметь время, чтобы ознакомиться с материалами уголовного дела, согласовать свою позицию с потерпевшим и подготовиться к дальнейшему судебному разбирательству по уголовному делу. В связи с этим позиция законодателя относительно предоставления потерпевшему времени только на приглашение представителя выглядит не совсем убедительной.

Вывод. Выказанные предложения обуславливают, на наш взгляд, необходимость внесения определенных изменений в нормы УПК РБ. Так, следует:

– изложить ч. 2 ст. 26 УПК РБ в следующей редакции: «Дела о преступлениях, предусмотренных статьями 153, 177, частью первой статьи 178, частью первой статьи 179, частью первой статьи 188, статьей 189, частью первой статьи 202, частью первой статьи 203, частью первой статьи 216, статьей 217, частью первой статьи 316 и частью первой статьи 317 Уголовного кодекса Республики Беларусь, *в том числе в случае их совершения лицами, перечисленными в ч. 1 ст. 468¹ настоящего Кодекса*, являются делами частного обвинения, возбуждаются лицом, пострадавшим от преступления, его

законным представителем или представителем юридического лица, и производство по ним подлежит прекращению в случае примирения его с обвиняемым»;

– изложить последнее предложение ч. 8 ст. 293 УПК РБ в следующей редакции: «Потерпевшему или гражданскому истцу по их ходатайству суд должен предоставить время для приглашения представителя *и подготовке к судебному разбирательству*».

Список использованной литературы

1. Александров А. С. Диспозитивность в уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / А. С. Александров. — Нижний Новгород, 1995. — 243 с.
2. Данько И. В. Нужны ли УПК такие реформы? / И. В. Данько // Юстиция Беларуси. — 2012. — № 11. — С. 28–30.
3. Дикарев И. С. Диспозитивность в уголовном процессе России : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / И. С. Дикарев. — Волгоград, 2004. — 208 с.
4. Дикарев И. С. Частное обвинение и процессуальные иммунитеты: проблемы совместимости / И. С. Дикарев // Журнал российского права. — 2009. — № 5. — С. 99–105.
5. Касаткина С. А. Публичность и диспозитивность в российском уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / С. А. Касаткина. — Москва, 2002. — 255 с.
6. Кукреш Л. И. Заявление по делам частного обвинения как гарантия доступа граждан к правосудию / Л. И. Кукреш // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для органов внутренних дел Республики Беларусь : тез. докл. Междунар. научн.-практич. конф. — Минск : Академия МВД, 2010. — С. 293–294.
7. Лукманов Р. Уголовное преследование по делам частного обвинения в отношении специальных субъектов / Р. Лукманов // Законность. — 2005. — № 10. — С. 35–36.
8. Лукошкина С. В. Иммунитеты в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.09 / С. В. Лукошкина. — Иркутск, 2004. — 223 с.
9. Муравьев К. Особый порядок возбуждения уголовных дел в отношении специальных субъектов / К. Муравьев // Законность. — 2006. — № 1. — С. 32–33.
10. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Беларусь / Н. И. Андрейчик и др. — Минск : Академия МВД, 2014. — 1230 с.
11. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 27.07.2005 г. № 7-П по делу о проверке конституционности положений частей второй и четвертой статьи 20, части шестой статьи 144, пункта 3 части первой статьи 145, части третьей статьи 318, частей первой и второй статьи 319 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами Законодательного Собрания Республики Карелия и Октябрьского районного суда города Мурманска. — [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision30252.pdf>. Дата доступа: 07.04.2015.
12. Ракитский В. О практике применения судами норм Уголовно-процессуального кодекса, регулирующих производство по делам частного обвинения (по материалам обзора) / В. Ракитский, Л. Дулько // Судовы веснік. — 2010. — № 2. — С. 15–29.
13. Рязановский В. А. Единство процесса. Пособие (переиздание 1920 г.). — М. : Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1996. — 74 с.
14. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х томах. Т. 1. — СПб. : Изд-во «Альфа», 1996. — 552 с.
15. Швед А. И. Легко ли пострадавшему стать частным обвинителем / А. И. Швед // Законность и правопорядок. — 2008. — № 3 (7). — С. 23–27.
16. Обзор судебной практики Верховного Суда Российской Федерации за 1 квартал 2005 года. — [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901953346>. Дата доступа: 07.05.2015.

17. Архив суда Московского района г. Минска. Уголовное дело № 1-236/13.
18. Нор В. Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України : суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=319>.
19. Дикарев И. С. Частное обвинение и процессуальные иммунитеты : проблемы совместимости / И. С. Дикарев // Журнал российского права. — М. : Норма. — 2009. — № 5 (149). — С. 99–105.
20. Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : монографія / С. Л. Деревянкін. — Одеса : ОДУВС, 2008. — 174 с.
21. Петрухин И. Л. Публичность и диспозитивность в уголовном процессе / И. Л. Петрухин // Российская юстиция. — 1999. — № 3. — С. 25.

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Самко Андрій Вікторович,
магістр права, підполковник міліції
(Академія МВС Республіки Білорусь)

ДО ПИТАННЯ ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

У статті розглянуто правові особливості здійснення переслідування окремої категорії осіб у кримінальних справах приватного обвинувачення кримінально-процесуального законодавства Республіки Білорусь. Проаналізовано правові критерії реалізації принципу диспозитивності в кримінальних справах приватного обвинувачення, а також його співвідношення з принципом публічності. Зосереджено увагу на чинних положеннях законодавства Республіки Білорусь щодо кримінального переслідування осіб, наділених законом процесуальним імунітетом у кримінальних справах приватного обвинувачення. Наведено авторські точки зору щодо розширення сфери використання принципу диспозитивності у зазначеній категорії кримінальних справ.

Ключові слова: окрема категорія осіб, процесуальний імунітет, кримінальні справи приватного обвинувачення, принцип диспозитивності, принцип публічності.

Pilipenko Dmitriy Alexeyevich,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

Samko Andrey Viktorovich,
master of laws
(Academy of the Interior Ministry of the Republic of Belarus)

TO THE QUESTION OF THE POSSIBILITY OF PERSECUTION OF SEPARATE CATEGORIES OF PERSONS ON CRIMINAL CASES OF PRIVATE ACCUSATION IN THE CRIMINAL-PROCEDURAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF BELARUS

The article examines the legal peculiarities of the criminal prosecution of a particular category of persons in criminal cases of private prosecution in the criminal procedural legislation of the Republic of Belarus. Legal criteria for the implementation of the principle of disposability in criminal cases of private prosecution, as well as its correlation with the principle of publicity, are analyzed. Attention is focused on the existing provisions of the legislation of the Republic of Belarus concerning the criminal prosecution of individuals charged with legal immunity in criminal matters for private prosecutions. Author's points of view concerning the expansion of the scope of using the principle of dispositiveness in this category of criminal cases are given.

Key words: separate category of persons, procedural immunity, criminal cases of private accusation, principle of disposability, principle of publicity.

Надійшла до редколегії 15.05.2017

УДК 343.346

Пилипенко Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ПОТЕРПІЛИЙ У СКЛАДІ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ (СТ. 135 КК УКРАЇНИ)

У статті розкрито поняття потерпілого від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, а також надано характеристику притаманних йому ознак (властивостей), зокрема наявності небезпечного для життя стану, відсутності можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу чи інший безпорадний стан, які у своїй сукупності виокремлюють потерпілого як елемента об'єктивних ознак залишення в небезпеці від інших потерпілих у злочинах проти життя та здоров'я особи.

Ключові слова: потерпілий, залишення в небезпеці, небезпечний для життя стан, безпорадний стан.

Постановка проблеми. Залишення в небезпеці як склад злочину, передбачений ст. 135 КК України, характеризується обов'язковою наявністю певних об'єктивних та суб'єктивних ознак, що у своїй сукупності й утворюють цілісну систему злочинного діяння.

Особливе місце в системі об'єктивних ознак залишення в небезпеці займає потерпілий, який безпосередньо вказаний у законодавчому формулюванні зазначеного складу злочину.

Так, кримінальна відповідальність за ст. 135 КК України настає у разі завідомого залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан (ч. 1), якщо такі дії вчинені матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини (ч. 2) чи спричинили смерть або інші тяжкі наслідки для потерпілого (ч. 3).

У зв'язку з цим виникає доречне питання з приводу того, хто саме може бути потерпілим від залишення в небезпеці та визнаватись таким з юридичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потерпілого як складову частину об'єктивної сторони залишення в небезпеці досліджували такі вчені, як В. В. Бабаніна, Ю. О. Власов, І. І. Горелік, О. С. Горелік, Я. О. Миц, П. І. Орлов, М. В. Сенаторов та інші.

Метою запропонованої статті є всебічне дослідження особи потерпілого та його властивостей у складі залишення в небезпеці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства потерпілий – це будь-яка фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [7].

Щодо визначення поняття «потерпілий від злочину» Л. Таубер стверджував, що ним є певний суб'єкт, якому належить порушене злочином суб'єктивне право [17, с. 71].

М. Таганцев уважав, що потерпілим від злочинного діяння є, насамперед, власник того правоохоронюваного інтересу, якому безпосередньо зашкодив або поставив у небезпеку злочинець [16, с. 21].

У свою чергу, Б. Никифоров визначав потерпілого від злочину як власника відповідних інтересів, забезпечених заборонаю або велінням кримінального закону [10, с. 49].

В. Батюкова розглядала потерпілого як фізичну або юридичну особу, чії права й охоронювані законом інтереси порушені або поставлені під загрозу в результаті вчинення злочину. Аналогічної думки дотримувався І. Фаргієв, який вважав, що потерпілим може бути як фізична, так і нефізична особа, яка є суб'єктом відносин, охоронюваних кримінальним законом, якій заподіяна фізична, майнова, моральна, а також інша, передбачена Кримінальним кодексом України, шкода, що складає злочинні наслідки діяння, учиненого винним [2, с. 34, 38; 18, с. 42].

Що стосується потерпілого від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, як одного з елементів об'єктивної сторони злочину, ним є особа, яка характеризується сукупністю двох ознак: а) перебуває в небезпечному для життя стані та б) позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану [6].

Поняття «*небезпечний для життя стан*» відіграє роль центральної ланки в конструкції ст. 135 КК. Воно виступає в якості властивостей потерпілого, що обумовлене його психофізіологічними характеристиками у випадках, коли потерпілий (малолітній, старий, хворий) знаходиться в небезпечному стані в силу свого внутрішнього стану.

Малолітнім визнається особа, яка не досягла 14-річного віку, *старим* – особа, яка досягла 75-річного віку (але на можливість усвідомлення винним цього вікового стану особи суттєво впливають не тільки фактичний вік останньої, а й зовнішній вигляд, ріст, стан здоров'я, наявність інвалідності та інші фактичні обставини), а *хворим* – інвалід, вагітна жінка, особа, яка отримала серйозні травми чи отруєна, особа, хворобливий стан якої встановлено відповідними документами (медичним висновком, рішенням суду про визнання особи недієздатною внаслідок душевної хвороби чи недоумства тощо), або особа, хворобливий стан якої через інші причини є явним для винного [8, с. 291].

Іншим безпорадним станом можуть бути визнані втрата особою свідомості, перебування її у стані важкого наркотичного, токсичного чи алкогольного сп'яніння, у шоковому стані, викликаному, скажімо, пожежею, іншою стихією чи загибеллю близької їй людини, або у стані, коли особа фізично не в змозі виправити ситуацію, у якій вона опинилась (наприклад, безбройна людина, яка знаходиться під охороною, опинилась наодинці з озброєним нападником).

Слід зазначити, що право потерпілого від залишення в небезпеці на піклування з боку інших осіб закріплюється нормами Цивільного (ст. 744 – 758, 1161 – 1165) [19], Сімейного (ст. 243 – 256) [15] кодексів України, нормативно-правовими актами, що регламентують встановлення певних обов'язків турботи в силу певного службового стану, а також договорами між двома сторонами, на одну з яких покладений обов'язок турботи. Наприклад, право дітей на піклування з боку батьків або батьків з боку дітей регламентується Сімейним кодексом України. Так, згідно зі ст. 150 СКУ батьки зобов'язані турбуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток.

Згідно з ст. 172 СКУ повнолітні діти зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу й надавати їм допомогу. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування [15].

Цивільно-правовими договорами регламентується право на піклування однієї особи іншою при довічному утриманні, наданні послуг особистої безпеки, туристичних послуг, перевезення тощо. Перелік наданих послуг встановлюється цивільно-правового договором окремо в кожному конкретному випадку, оскільки він визначається за домовленістю сторін.

Обов'язок, що не має відповідного правового оформлення, не може слугувати основою для визнання особи учасником цих суспільних відносин. Винятком із даної обставини, яка прямо вказана та закріплена в нормі, є встановлення однієї особи в небезпечний стан іншої особи, у результаті чого також виникають правовідносини, що створюють обов'язок надання допомоги. Різниця даних положень полягає в тому, що в першому випадку обов'язок турботи існує до настання обставин, що потребують активних дій особи по забезпеченню безпеки особи, та ґрунтується на положеннях нормативних актів країни. Подібний обов'язок турботи існує протягом дії законодавчого акту. У другому випадку обов'язок надання допомоги виникає за обставин, коли в результаті поведінки винної особи інша особа була поставлена в небезпечний стан. Тут обов'язок надання допомоги потерпілому будується на нормі кримінального закону, тобто стаття 135 КК України виступає як норма прямої дії. Обов'язок надання допомоги триває до моменту її здійснення третіми особами або до настання шкідливих наслідків для потерпілого. Таким чином, законодавець встановив, що порушення цілісності об'єкта статті 135 КК України виникає тільки в тому випадку, коли між людьми існують або виникають правовідносини, що покладають на одного з них обов'язок надання допомоги.

Взагалі, виявлення турботи про малолітнього чи особу похилого віку є природним обов'язком та охороняється нормами моралі. Однак законодавець вважав за необхідне ввести даний обов'язок у правовий статус. Само по собі малолітство чи старість не відносяться до достатніх критеріїв неможливості прийняття заходів до самозбереження, оскільки, знаходячись у вказаній віковій категорії, людина може бути здатною самостійно запобігти небезпечному стану або звернутися за допомогою до інших осіб. Отже, не можна вважати, що людина є безпорадною тому, що вона малолітня або стара, виходячи тільки із понять даних категорій [5, с. 4–5].

Одним із таких станів, що роблять людину нездатною застосовувати заходи до самозбереження, можна зазначити хворобу. Це може бути будь-яке захворювання, тимчасове або хронічне, фізіологічне або психічне. Треба необхідно зауважити, що наявність психічної хвороби не є підставою однозначно визнавати людину безпорадною, оскільки особи, що хворіють на психічні розлади, можуть мати велику фізичну силу та здоровий глузд для того, щоб урятувати себе у небезпечній для життя та здоров'я ситуації. Особу, що страждає фізіологічними або психічними захворюваннями, буде визнано позбавленою можливості вжити заходів до самозбереження тільки тоді, коли саме таке захворювання обумовлює нездатність діяти в небезпечному стані.

Іншим станом, що позбавляє людину можливості вжити заходів до самозбереження, є безпорадність, що слугує однією з характеристик потерпілого, залишеного в небезпеці. У кожному індивідуальному випадку існує більшість обставин, єдність яких і дозволяє встановити безпорадність. Важливо те, що особа, яка потрапила в небезпечний для себе стан, не може вжити заходів до самозбереження. Необхідно зазначити, що в широкому розумінні «безпорадності», незалежно від причин, що її обумовлюють, безпорадною може бути визнана будь-яка особа, яка не може вжити заходів до самозбереження, навіть у зв'язку з неосвіченістю. Безпорадність може наставати за будь-яких інших обставин: від фізичних вад, що не охоплюються поняттям хвороби, а також через відсутність у потерпілого відповідних знань та навичок (наприклад, невміння плавати). Знаходячись в одному із вказаних станів, на людину можуть вплинути негативні зовнішні фактори, що ставлять у небезпеку її життя. Саме наявність зовнішнього впливу, що позбавляє людину можливості вжити заходів до самозбереження, дає привід для визнання її безпорадною, що повинно призвести до виникнення у суб'єкта обов'язку діяти в напрямку ліквідування цієї небезпеки.

Безпорадність є категорією оціночною та визначається з урахуванням конкретної ситуації, визначених умов та відносно небезпеки, що існує для життя і здоров'я потерпілого. Вона завжди пов'язана з наявністю реальної загрози для життя та виражається в неможливості протидіяти їй. Як критерій, що визначає наявність безпорадності, виступає співвідношення розмірів, характеру небезпеки та сил потерпілого, оскільки при залишенні в небезпеці питання про безпорадність особи виникає лише за наявності небезпечного для життя стану, а останній має кримінально-правове значення лише при безпорадності потерпілого [11, с. 10].

Безпорадною людина може бути не тільки в результаті того чи іншого психофізичного стану, але й у силу обставин, що склалася, тобто зовнішнього фактору (нешасний випадок, стихійні лиха, техногенні катастрофи, легковажна поведінка самого потерпілого тощо). За цих обставин людина не має можливості вжити заходів до самозбереження та власними силами усунути небезпеку, що їй загрожує.

Таким чином, на основі аналізу ознак потерпілого, можна визначити ряд засад, що характеризують безпорадність при залишенні в небезпеці. До них відносяться: фізіологічні, медичні, зовнішні обставини, юридичні положення. Фізіологічні засади вказують на вік (малолітній, старий), а також фізичні недоліки, що позбавляють людину можливості вжити заходів до самозбереження в небезпечних умовах. Медичні засади пов'язані зі станом людини: фізіологічним або психічним захворюванням, яке може бути мінливим або хронічним. Кримінально-правове значення повинно враховувати ту обставину, що саме це захворювання об'єктивно позбавило можливості вжити заходів до самозбереження. Зовнішні обставини можуть не надати можливості потерпілому самотійно вирішити ситуацію, що загрожує життю, та робить безпорадною будь-яку людину, незалежно від її психофізіологічних даних. Зазначені вище обставини характеризують фактичну безпорадність людини. Але їх недостатньо для визнання людини безпорадною на юридичному рівні. Щоб розглядати безпорадність у кримінально-правовому аспекті, необхідна юридична засада – нездатність потерпілого вжити заходів до самозбереження. Без цієї ознаки не буде складу залишення в небезпеці: наприклад, людина в силу свого психофізіологічного стану потрапить у небезпеку, але при цьому може вжити заходів до врятування самотійно або звернутися за допомогою до інших осіб. Безпорадність потерпілого повинна бути в наявності від початку та до кінця залишення в небезпеці, бути явно виражена та усвідомлювана іншими людьми, оскільки саме її очевидність та однозначність сприйняття на момент залишення в небезпеці може тягнути відповідальність. За відсутністю цих обставин безпорадність утрачає кримінально-правове значення.

«Безпорадний стан» – це кримінально-правове поняття, що характеризує потерпілого при насильницьких злочинах проти людини, що слугує кваліфікуючою ознакою, яка свідчить про високий рівень суспільної небезпеки діяння. Він виступає властивістю потерпілого, цей стан обумовлений фізичними або психічними ознаками, що робить його нездатним надати протидію винній особі. Він не є результатом навмисних дій злочинця та існує в реальній дійсності до початку виконання об'єктивної сторони. Безпорадний стан відноситься до ознак, що складають біологічну сутність людини. Він також є властивістю потерпілого, але при залишенні в небезпеці виступає тією обставиною, що обумовлює правовий обов'язок особи щодо надання допомоги. Безпорадність існує в людині певний час та об'єктивно залишає можливості забезпечити свою безпеку або звернутися за належною допомогою. Вона визначається психофізіологічним станом особи або зовнішніми факторами. Безпорадність є одною з причин виникнення небезпечного для життя стану та свідчить про те, що людина не може вжити заходів до самозбереження.

Тому безпорадність – це властивість потерпілого, що існує певний час, а також визначається фізіологічним, психічним станом особи або загрозовим впливом зовнішніх

обставин, що усвідомлюються винною особою та не пов'язані з його навмисними діями [1, с. 10–15].

Ч. 2 ст. 135 КК України встановлює кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані. Разом із тим треба з'ясувати, хто визнається «новонародженою дитиною», оскільки саме вона є потерпілою від зазначеного складу злочину.

Так, поняття «новонароджений» міститься в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта, новонароджений – це живонароджена дитина, яка народилася або вилучена з організму матері після повного 22-го тижня вагітності (з 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) [4].

Аналізуючи зазначене в Інструкції визначення новонародженого, виникають доречні питання з приводу того, до якого саме строку життя живонароджена дитина визнається новонародженою? Чи визнаватиметься дитина новонародженою та через це потерпілою від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 або ч. 3 ст. 135 КК України, якщо злочин скоєний на другий, третій день життя дитини чи, наприклад, через тиждень від народження?

Слід зазначити, що в педіатрії новонародженим прийнято вважати немовля з моменту констатації живонародженості й до 28 днів життя; натомість в акушерстві початковий момент новонародженості конкретизується першим подихом і перерізанням пуповини, а продовжуваність періоду новонародженості дорівнює одному тижню; у судовій медицині період новонародженості обмежений однією добою. Щодо визначення терміна новонародженості нерідко виникають суперечки серед науковців, однак і в судово-медичній практиці немає єдиного критерію визначення тривалості періоду новонародженості.

У зв'язку з цим, задля усунення протиріч у визначенні строку новонародженості дитини, вважаємо за необхідне встановити його саме на законодавчому рівні. Також, узагальнюючи медичні критерії визначення періоду живонародженості, вважаємо та підтримуємо загальновизнану думку, що новонародженою слід визнавати дитину з моменту народження і до 28 днів життя, оскільки саме в цей період у дитини є наявною незрілість усіх органів та систем, особливо центральної нервової системи, а також цілий ряд функціональних, біохімічних і морфологічних змін, зумовлених переходом від внутрішньоутробного розвитку плода до фізичного життя дитини [3, с. 248; 13].

Ураховуючи, що потерпілою від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 або ч. 3 ст. 135 КК України, є новонароджена дитина, то вирішення питання про початок життя людини, з якого починається її кримінально-правова охорона, є особливо важливим.

Питання про початок людського життя було одвічно спірним. Так, ще на початку ХХ ст. російський юрист В. Набоков зазначав, що моментом народження слід вважати початок пологів, і при цьому не в розумінні фізіологічного початку (наприклад, виникнення болю), а при появі будь-якої частини тіла дитини назовні. З цього моменту, вважає він, поняття «плід» змінюється на поняття «людина» [9, с. 302]. Сучасні медичні критерії визначення початкового моменту життя людини зазначені в Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. Як зазначено у п. 1.2. цієї Інструкції, живонародження – це вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізна пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які ознаки життя: серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [4].

При визначенні живонародженості дитини слід також звертати увагу і на її життєздатність, оскільки цей критерій є важливою умовою, яка забезпечує можливість існування дитини поза зв'язком з організмом матері та може вплинути на стійкий опір дитини зовнішнім шкідливим умовам і тривалість (продовжуваність) життя новонародженої дитини. Щоб бути наділеною такою здатністю, дитина повинна досягти певного ступеня зрілості. Повна зрілість настає до кінця десятого чи дев'ятого календарного місяця утробного життя, і для її визначення керуються довжиною тіла, розмірами голівки, вагою. Однак практикою доведено, що життєздатність плоду може з'явитися і до настання зрілості, за умови, що дитина буде перебувати в особливих умовах догляду [20, с. 315–317].

Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 року № 2402-III кожна дитина має право на життя з моменту визнання її живонародженою і життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [14].

У кримінально-правовій літературі останніх років початковим моментом життя людини загальноприйнято вважати початок фізіологічних пологів. При цьому не має значення, що дитина, яка народжується, ще не почала самостійного позаутробного життя і навіть не відокремлена від черева матері. Це означає, що життя продукту зачаття в період вигнання (витягнення) його з організму породіллі вже знаходиться під кримінально-правовою охороною, і намір умертвити дитину під час пологів повинен визнаватися вбивством.

Висновок. Питання щодо визначення особи потерпілою від залишення в небезпеці є складним і таким, що потребує глибокого аналізу, оскільки потерпілим від злочину, передбаченого ст. 135 КК України, може бути не будь-яка особа, а лише та, що характеризується певними ознаками (властивостями), зокрема перебуває в небезпечному для життя стані та позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу, інший безпорадний стан (ч.ч. 1, 3 ст. 135 КК України) або бути новонародженою дитиною (ч.ч. 2, 3 ст. 135 КК України).

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Александров. — К. : Юридична думка, 2004. — 656 с.
2. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве: дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Е. Батюкова. — М. : Юридический институт МВД РФ, 1995. — 212 с.
3. Журавлева М. П. Российское уголовное право. Особенная часть / М. П. Журавлева. — М. : Спарк, 1998. — 595 с.
4. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 року № 179 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 15. — Ст. 1150.
5. Кондрашева Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой неприкосновенности / Т. В. Кондрашева. — Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2000. — 348 с.
6. Кримінальний кодекс України : закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10. — Ст. 88.
8. Мельник М. І. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / М. І. Мельник, В. А. Клименко. — К. : Атіка, 2008. — 376 с.

9. Набоков В. Д. Особенная часть российского уголовного права / В. Д. Набоков. — М. : Юридическая литература, 1983. — 565 с.
10. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. — М. : Госюриздат, 1960. — 228 с.
11. Орлов П. І. Кримінальна відповідальність за залишення в небезпеці потерпілого / П. І. Орлов. — Х. : Юрист, 1982. — 90 с.
12. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. А. Остапенко. — К., 2003. — 214 с.
13. Поняття новонародженого [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>. — Назва з екрану.
14. Про охорону дитинства : закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142.
15. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. — 2002. — № 7. — Ст. 273.
16. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Том 2. / Н. С. Таганцев. — М.: Наука, 1994. — 380 с.
17. Таубер Л. Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных / Л. Я. Таубер. — Харьков : Тип. и лит. М. Зильберберг и с-вья, 1909. — 413 с.
18. Фаргиев И. А. Уголовно-правовое значение личности и поведения потерпевшего: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. А. Фаргиев. — М., 1997. — 173 с.
19. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
20. Яценко С. С. Научно-практический комментарий к Криминальному кодексу Украины / С. С. Яценко. — К. : А.С.К., 2004. — 1096 с.

Пилипенко Евгения Алексеевна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПОТЕРПЕВШИЙ В СОСТАВЕ ОСТАВЛЕНИЯ В ОПАСНОСТИ (СТ. 135 УК УКРАИНЫ)

В статье раскрыто понятие потерпевшего от преступления, предусмотренного ст. 135 УК Украины, а также уделено внимание изучению присущих ему особенностей (признаков), например наличием небезопасного для жизни состояния, отсутствию возможности принять меры к самосохранению по малолетству, старости, болезни или иного беспомощного состояния, которые в своей совокупности ограничивают потерпевшего как элемента объективных признаков оставления в опасности от других потерпевших в составах преступления против жизни и здоровья человека.

Ключевые слова: потерпевший, оставление в опасности, небезопасное для жизни состояние, беспомощное состояние.

Pilipenko Evheniia Alexeyevna,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

VICTIM IN ABANDONMENT IN DANGER (ART. 135 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article discloses the concept of a victim of a crime, provided for in Art. 135 of the Criminal Code of Ukraine, and also was paid attention to the study of its inherent characteristics (signs), for example, the existence of an insecure condition, the lack of possibility to take measures for self-preservation because juvenile, old, a sick, or are located other helpless condition, which in their totality delineate the victim as an element of objective Signs of abandonment in danger from other victims in the composition of crimes against life and health people.

Key words: victim, abandonment in danger, unsafe for life condition, helpless condition.

Надійшла до редколегії 14.05.2017

УДК: 351.743

Тітуніна Катерина Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(Міністерство внутрішніх справ України),

Кіріленко Федір Олександрович,
кандидат юридичних наук
(Міністерство внутрішніх справ України)

БОРОТЬБА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

У статті досліджено стан боротьби з корупцією в Україні в період розвитку 1960–2016 років на підставі наявних статистичних показників адміністративної та кримінологічної складової.

Розглянуто можливі причини зміцнення та укорінення цього небезпечного соціального явища. Обґрунтовано проблематику корупції, яка в Україні є вкрай гострою, істотно впливає на майбутнє держави та її розвиток, є однією з серйозних перешкод на шляху інтеграції України у світове співтовариство.

При дослідженні питання протидії корупції виокремлено органи Національної поліції України, адже корупція є постійною загрозою чесності поліції та її нормальному функціонуванню в межах верховенства права. Доведено, що Національна поліція як спеціально уповноважений суб'єкт протидії корупції, з метою забезпечення охорони прав і свобод людини, спрямовує свої зусилля на протидію цьому явищу як у внутрішньо організаційній діяльності центральних органів управління Національної поліції, у територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери її управління, так і за межами цієї сфери.

Ключові слова: корупція, органи Національної поліції, статистичні дані, корупційні злочини, адміністративна та кримінальна відповідальність.

Актуальність теми дослідження зумовлюється багатьма чинниками, серед яких – курс на євроінтеграцію, що на сьогодні є необхідною умовою розвитку держави.

Вибір теми дослідження обумовлений загостренням проблеми поширення корупції в Україні, збільшенням різноманітності форм її проявів на сучасному етапі процесу становлення і розвитку як економічної, так і політичної системи України, її впливом на економіку держави та соціальну сферу, а також необхідністю посилення боротьби з цим протиправним явищем та наслідками, які воно викликає. Це стало одним із основних завдань роботи Президента України та його Уряду.

Крім того, різні політичні сили використовують тему корупції та нездатності правоохоронних органів боротися з нею, як спосіб створення негативного іміджу чинної влади. З іншого боку, багато політиків будують свій піар на активній боротьбі з нею. Виходячи з цього, нами проведено детальний аналіз скоєних корупційних злочинів і з'ясовано, що Національна поліція займає чільне місце в боротьбі з нею.

Враховуючи багатоаспектний характер взаємодії в галузі протидії корупції та її значення для мінімізації впливу цього явища на суспільні процеси, зазначена проблема є однією з найскладніших та найактуальніших для діяльності суб'єктів боротьби з корупцією.

Підґрунтям проведеного дослідження є аналіз стану корупції з урахуванням показників діяльності новостворених антикорупційних органів та принципово нового підходу до цього явища вже існуючих органів, які покликані боротися з корупцією.

Серед наукових робіт, присвячених проблемі протидії корупції, доцільно відзначити праці вітчизняних учених: С. М. Алфьорова, О. М. Бандурки, І. А. Дьоміна, Д. Г. Заброди, М. І. Мельника, Є. В. Невмержицького, О. М. Охотнікова, М. І. Хавронюка, В. О. Шамрая, В. М. Шванкова та ін.

Проведене дослідження зазначеної проблематики не втратило своєї актуальності, навпаки, з огляду на вимоги сьогодення, потребує більш прискіпливого вивчення сучасного стану злочинності з метою вироблення пропозицій щодо її запобігання із застосуванням інноваційних підходів і нестандартних стратегій.

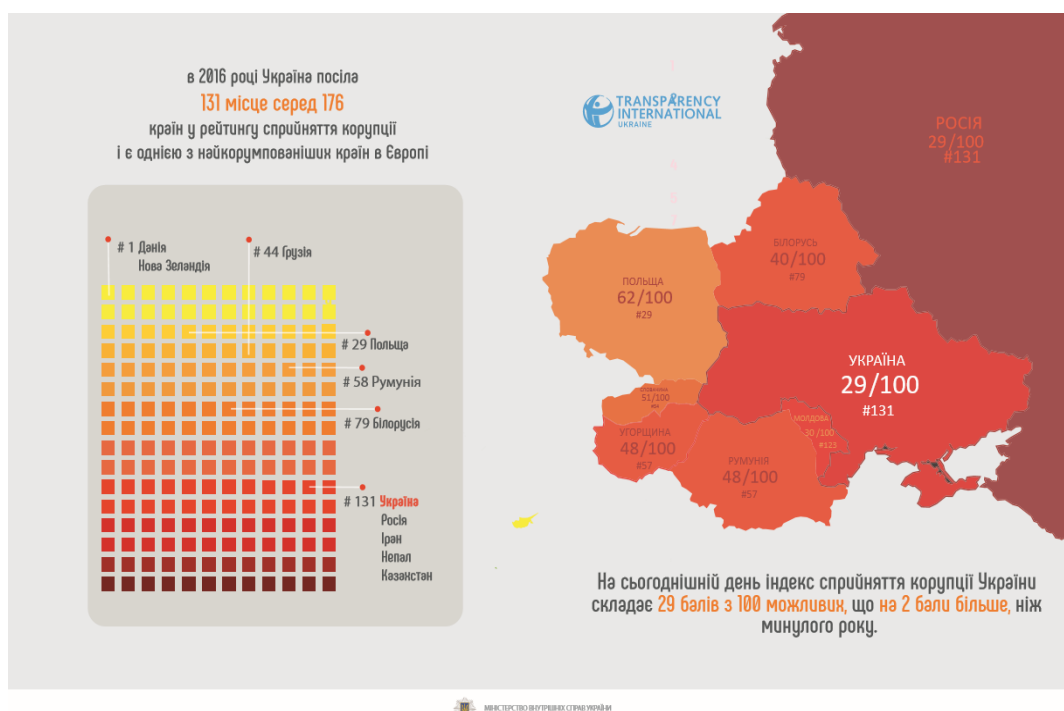
Отже, **метою статті** є дослідження стану корупції, місця та завдань Національної поліції України у боротьбі з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Корупція – найбільша соціальна загроза для розвитку демократії у XXI столітті. На політичній мапі світу, мабуть, не знайдеться жодної країни, яка не була б уражена корупцією. Україна – не виняток. Корупція, тобто зловживання посадовою особою своїм службовим становищем, спричиняє безумовну шкоду інтересам суспільства і держави в цілому.

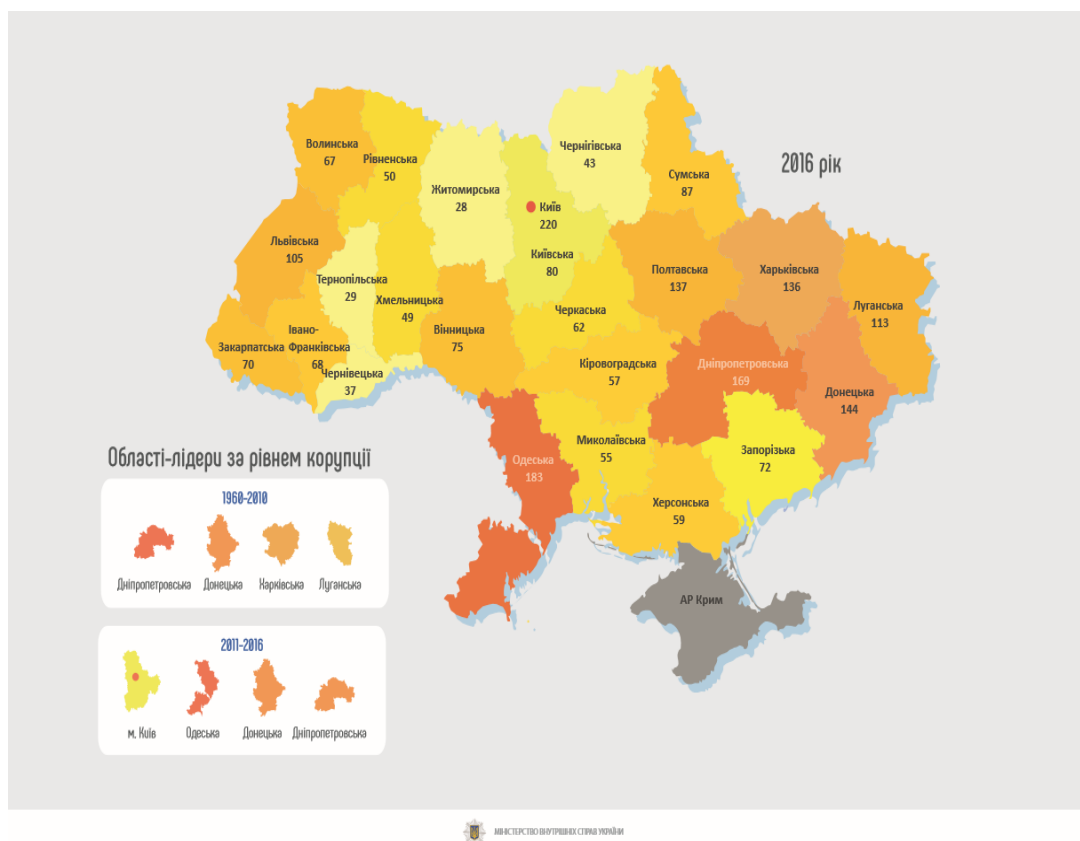

Мал. 1

Як повідомляє «Transparency International – Україна», у 2016 році Україна посіла 131 місце серед 176 країн у світовому Індексі сприйняття корупції (CPI), це на 2 бали більше, ніж минулого року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. Цю сходинку із показником 29 балів із 100 можливих разом з нами зайняли Казахстан, Іран, Росія та Непал (мал. 2).

Мал. 2

Мал. 3

Покращенню нашої позиції у світовому рейтинзі сприяло просування антикорупційної реформи, проте відсутність дієвої судової системи та фактична безкарність діянь

корупціонерів не дає Україні зробити потужний ривок уперед і подолати 30-бальний бар'єр, що зветься «ганьбою для нації».

Подане дослідження базується на статистичних даних, що містяться у звіті про стан протидії корупції, затвердженому спільним наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України.

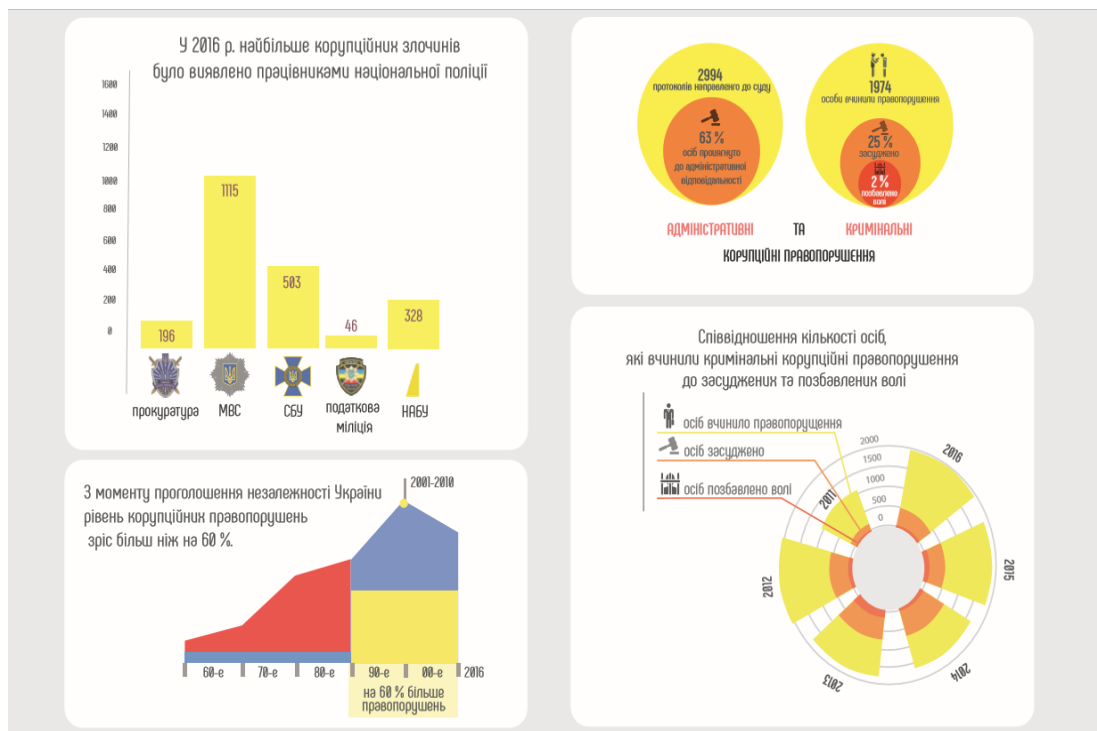
Крім того, у роботі нами окремо вивчено статистичну звітність новостворених органів, завданням яких є боротьба з корупцією, зокрема Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції.

З мал. 3 можна зробити висновок про те, як змінилися дані про регіони України, які є найбільш корумпованими. Як бачимо, у 2016 році найбільш корумпованими в Україні є місто Київ (220), Одеська (183), Дніпропетровська (169), Донецька (144), Полтавська (137), Харківська (136), Луганська (113) області.

Досить стрімке зростання виявлених корупційних правопорушень спостерігається з 1981 року у Дніпропетровській (133) та Донецькій (220) областях, тоді як в місті Києві виявлено 81 злочин, а в Одеській та Луганській областях 78 та 73 відповідно.

Цікавим є і той факт, що на фоні загального збільшення виявлених корупційних правопорушень по державі деякі адміністративно-територіальні центри протягом майже 55 років залишаються лідерами за їхньою кількістю (м. Київ – 403, області: Одеська – 371, Донецька – 347, Дніпропетровська – 321, Харківська – 261). При цьому упродовж 1960 – 2016 рр. найбільш корумпованими залишаються Дніпропетровська та Донецька області.

Дослідження діяльності органів, які існували до проведення антикорупційної реформи, свідчить, що в період 2011 – 2016 рр. найбільше корупційних злочинів виявлено працівниками органів внутрішніх справ (у середньому 1463 злочини за вказаний період), у той же час прокуратурою виявлено – 297 злочинів, Службою безпеки – 337, податковою міліцією – 25 (мал. 4).

Мал. 4

Аналогічна динаміка спостерігається і в 2016 році: працівниками Національної поліції України виявлено 1115 корупційних злочинів, Службою безпеки України – 503, Національним антикорупційним агентством України – 328, прокуратурою України – 196, податковою міліцією України – 46 (мал. 4).

Із зазначеного можна зробити висновок, що пік зростання виявлених кримінальних порушень припадає на 2001 – 2010 роки (2815), тоді як в період з 2010 р. по жовтень 2016 р. спостерігаємо деякий спад щодо їх виявлення – 2250 злочинів. Як видно з мал. 3, усього з часу проголошення незалежності України рівень корупційних діянь зріс більше ніж на 60 %. Отже, наявні опосередковані дані свідчать про збільшення кількості виявлених корупційних діянь за обраний нами відрізок часу.

На зазначену тенденцію вказують два показники: негативний – збільшення кількості бажаючих дати або отримати хабар, позитивний – активізація діяльності правоохоронців у напрямку виявлення корупційних схем.

Рівень виявлених корупційних діянь, за які передбачена адміністративна відповідальність, завжди залишався досить стабільним. Разом із цим у разі збільшилася кількість кримінальних справ, і вже з 2011 року фіксувалося щороку близько 2000 таких злочинів.

На даному етапі слід урахувати, що з 2011 року, після внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального Кодексу України, значна частина корупційних правопорушень стала кримінальними та підпадали під дію Кримінального Кодексу України.

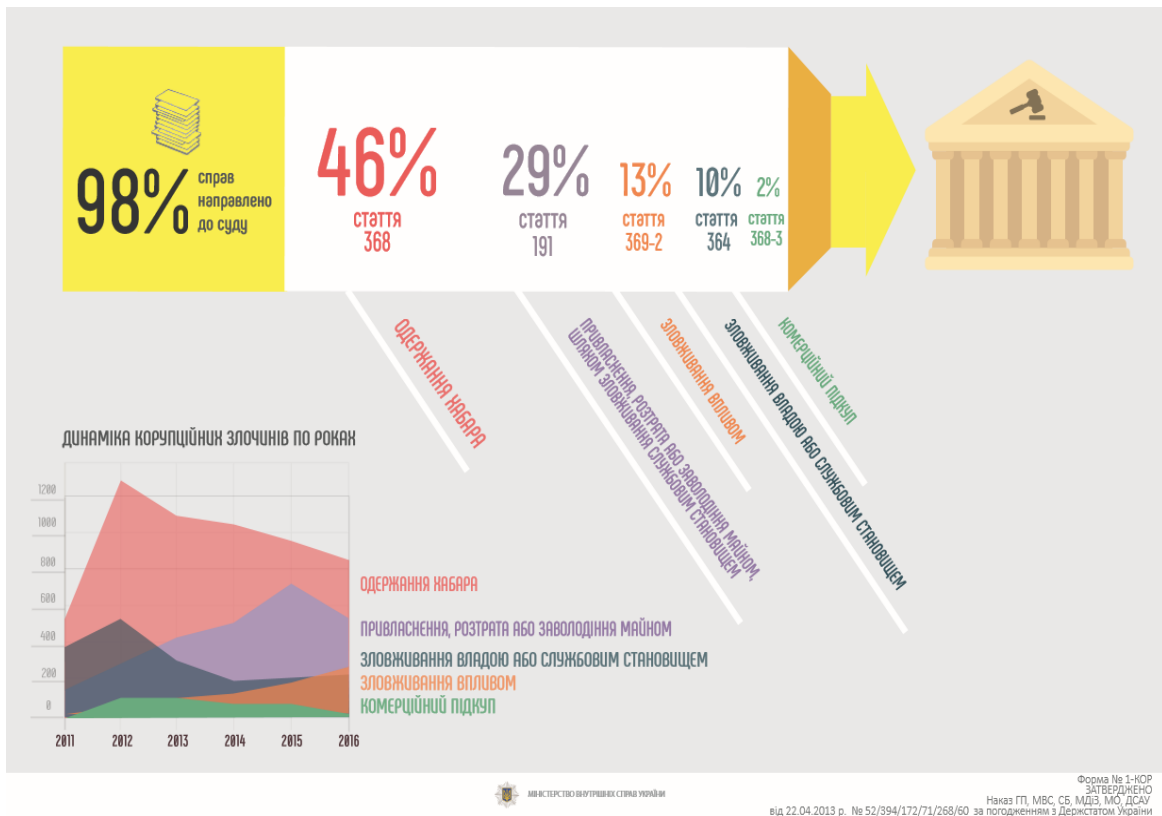
При цьому склалася досить негативна тенденція як за доказовою базою, так і взагалі по засуджених за корупційні кримінальні злочини, де до позбавлення волі засуджено лише 2% від усіх виявлених злочинців (мал. 4).

Схожа тенденція спостерігається і щодо адміністративних правопорушень, коли кількість притягнутих до відповідальності осіб із року в рік зменшується.

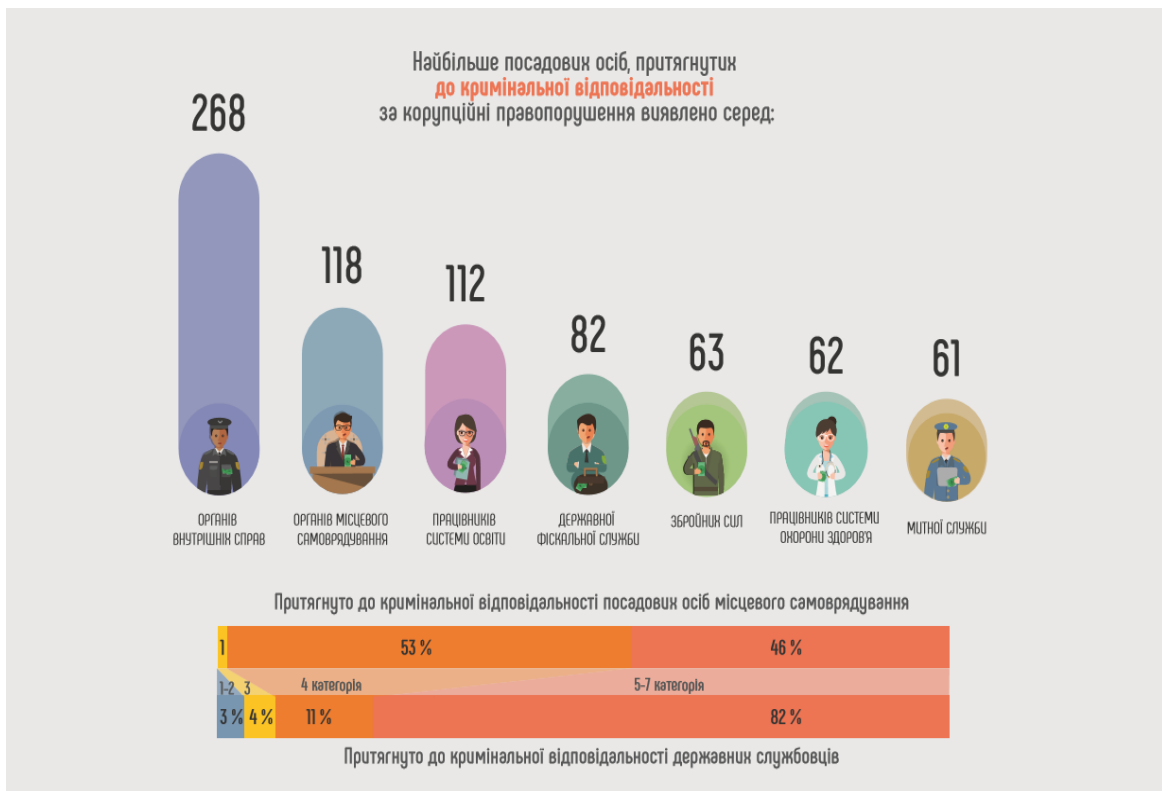
З 2004 по 2011 рік до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення в середньому було притягнуто лише 30% осіб, а з 2011 по 2015 рік цей показник знизився до 7% від загальної кількості адміністративних матеріалів. Однак з 2016 року спостерігається тенденція до збільшення кількості службових осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності та направлених до суду протоколів про корупційні діяння. Аналіз відомостей про статті, за якими фіксуються кримінальні корупційні правопорушення, свідчить, що у 2016 році в Україні, як і раніше, учиняється більше злочинів, пов'язаних з одержанням хабара (46%), спостерігається зростання злочинів за ст. 191 КК (привласнення, розтрата майна або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем – 29 %), на спаді також злочини, пов'язані зі зловживання владою чи службовим становищем (10%) та комерційним підкупом (2%) (мал. 5).

Так, протягом 2016 року 41 % з опитаних українців зіткнулися з тим або іншим проявом корупції. Про це свідчать дані опитування, проведеного навесні компанією «TNS-Україна» («Інтерфакс-Україна»). Найбільш корумпованими сферами виявилися: медична (61%), сфера освіти (34%), силові структури (24%), дозвільні контролюючі органи (19%), місцеві органи влади (18%).

З мал. 6 видно, що у 2016 році серед посадових осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, найбільше працівників органів місцевого самоврядування (537), Збройних сил України (49), Державної фіскальної служби (26), працівників поліції (15).

Мал. 5

Мал. 6

Окремо слід указати на негативні тенденції в правоохоронних органах, де працівники органів внутрішніх справ скоюють найбільше корупційних злочинів. Так, у 2016 році до відповідальності притягнуто 268 осіб (мал. 6), тоді як у 2015 році – 203 особи, а за весь 2014 рік – 157 осіб.

Кількість виявлених працівників поліції, які вчинили корупційні кримінальні злочини, знаходяться на одному рівні із загальною кількістю державних службовців та осіб місцевого самоврядування, а по деяких роках – перевищує рівень корумпованості.

Така тенденція пояснюється тим, що під час реформування системи МВС була поставлена задача із викорінення працівників, які не готові працювати за новими правилами, тому спостерігається зростання виявлених корупціонерів у рядах Національної поліції. У цілому по Україні у 2016 році ситуація щодо державних службовців, які вчинили корупційні кримінальні злочини, виглядає так (мал. 7):

Мал. 7

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити загальний висновок, що рівень корупції в Україні залишається на високому рівні, а кількість злочинів, виявлених у сфері корупційних діянь, зростає.

При цьому слід зауважити, що зростання кількості виявлених корупційних діянь збільшилася також за рахунок новостворених органів та інтенсифікації боротьби з ними з боку правоохоронних органів України.

До того ж із внесенням змін до основних законів, нормами яких врегульовано відповідальність за корупційні діяння та проведення антикорупційної реформи, таку тенденцію можна вважати позитивною, адже ми бачимо принципово нове ставлення суспільства до проблеми корупції та активізацію роботи правоохоронних органів щодо виявлення корупційних діянь.

На сьогодні стабільне та ефективне функціонування Національної поліції України, як одного зі спеціальних уповноважених суб'єктів протидії корупції, є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина, а від ефективності діяльності поліції значною мірою залежить успішність реалізації національних інтересів та стабільність суспільного розвитку.

Безумовно, усі заходи, проведені державою в межах антикорупційної реформи, є великим кроком уперед, а просування антикорупційної реформи сприяло деякому покращенню позиції України у світовому рейтинзі СРІ, однак відсутність дієвої судової системи та фактична безкарність діянь корупціонерів не дає зробити потужний ривок і подолати цю «ганьбу для нації». Безкарність та недієве правосуддя тримають Україну на корупційному дні.

Адже, як свідчить світова практика, для вирішення проблеми корупції в Україні необхідно створити ефективну та дієву систему антикорупційних судів, забезпечити прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, залучити громадськість до контролю за діяльністю державних органів при прийнятті політично важливих рішень та застосуванням міжнародних стандартів у роботу всіх державних органів.

Список використаних джерел

1. <https://www.google.com.ua/search?q=Transparency+International&oq>.
2. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>.
3. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки».
4. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18>.
5. Антикорупційна програма МВС України на 2017 рік, затверджена наказом МВС від 28.02.2017 № 169.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – червень 2016 року, затверджений наказом ГПУ від 23.10.2012 № 100.
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, затверджений наказом ГПУ від 23.10.2012 № 101.
8. Статистичні дані Держслужби статистики України від 23.08.2016 № 10.2-15/154-16. — К. : Держслужба, 2016.

Тигунина Катерина Вікторівна,
кандидат юридических наук
(Министерство внутренних дел Украины),

Кириленко Федор Александрович,
кандидат юридических наук
(Министерство внутренних дел Украины)

БОРЬБА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ С КОРРУПЦИЕЙ В УКРАИНЕ

В статье исследовано состояние борьбы с коррупцией в Украине в период её развития 1960–2016 годов на основании имеющихся статистических показателей административной и криминологической составляющей.

Исследованы вопросы противодействия коррупции, и особое внимание уделено органам Национальной полиции Украины, ведь коррупция является постоянной угрозой честности полиции и ее нормального функционирования в пределах верховенства права.

Ключевые слова: коррупция, органы Национальной полиции, статистические данные, коррупционные преступления, административная и уголовная ответственность.

Titunina Ekaterina Victorovna,
candidat of law sciences
(*The Ministry of Internal Affairs of Ukraine*),

Kirilenko Fyodor Aleksandrovich,
candidat of law sciences
(*The Ministry of Internal Affairs of Ukraine*)

NATIONAL POLICE COMBATING CORRUPTION IN UKRAINE

This article explores the fight against corruption in Ukraine for the period of 1960 – 2016 years Ukraine on the basis of available statistical indicators and administrative criminological component.

The possible reasons for strengthening and rooting this dangerous social phenomenon. Grounded problems of corruption, which in Ukraine is extremely severe, significantly affect the future of the state and its development is one of the major obstacles to the integration of Ukraine into the world community.

The issue of combating corruption, among them the National Police authorities singled out Ukraine, because corruption is a constant threat to the integrity of the police and its proper functioning within the rule of law. Proved that the National Police as specifically authorized an anti-corruption to ensure the protection of human rights aims to counteract this phenomenon as the internal organizational activities of central administration of the National Police, the local authorities, enterprises, institutions and organizations which are under its control, and outside this sphere.

The detailed analysis of corruption committed crimes in which National Police has been prominent in the fight against it.

Key words: *corruption, national police authorities, statistical data corruption offenses, administrative and criminal liability.*

Надійшла до редколегії 29.04.2017

Розділ V КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.341.1

Жидков Валерій Леонідович,
аспірант наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(*Національна академія внутрішніх справ*)

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Досліджено питання створення інституту детектива Національного антикорупційного бюро України та невирішені проблемні питання цього інституту у кримінально-процесуальному законодавстві України.

Ключові слова: *Національне антикорупційне бюро України; детектив Національного бюро, Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінальне провадження.*

Дієвим кроком на шляху подолання проблемних питань під час виявлення корупційних правопорушень та притягнення винних до відповідальності є виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо запровадження антикорупційних стандартів, у тому числі й у сфері кримінального судочинства.

Першочерговим заходом у цьому напрямку стало ухвалення у 2014 році Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», який визначив Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки та створив основу для подальшого проведення реформи у цій сфері. З цією метою вказаним Законом передбачалось утворення спеціально уповноваженого органу з питань виявлення та розслідування корупційних злочинів на таких засадах: спеціалізація органу на корупційних злочинах, учинених посадовими особами вищого рівня, суддями, прокурорами, іншими особами за умови, що корупційний злочин становить високу суспільну небезпеку; введення посад спеціалізованих антикорупційних прокурорів, які відряджаються для роботи до спеціально уповноваженого органу з питань виявлення та розслідування корупційних злочинів [1].

Новим подальшим стратегічним кроком, який визначив практичні першочергові заходи із запобігання та протидії корупції, стало ухвалення у 2014 році Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», а також внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Зокрема, до складу органів досудового розслідування було включено підрозділи детективів та підрозділи внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – Національне бюро), визначено їхню підслідність та особливий кримінальний процесуальний статус, у зв'язку з чим частину 1 статті 38 КПК України було доповнено пунктом 2 [2].

Так, уперше в історії сучасного кримінального процесу з'явився новий учасник кримінального провадження зі сторони обвинувачення – детектив.

Окремі аспекти створення та процесуальної діяльності Національного бюро досліджували Л. Д. Удалова, Л. М. Лобойко, А. В. Форостяний, В. Т. Маляренко, О. В. Баулін, Є. Д. Скулиш, Є. В. Невмержицький, В. М. Тертишник, О. М. Юрченко, Г. І. Сисоєнко, А. В. Самодін, Т. М. Барабаш та інші. Однак, незважаючи на значний внесок учених, значна частина проблемних питань інституту детектива у кримінальному процесуальному законодавстві залишається невирішеною.

Отже, метою даної статті є дослідження особливостей становлення інституту детективів Національного бюро у кримінально-процесуальному законодавстві.

Відповідно до ч. 1 п. 17 ст. 3 КПК України слідчим є службова особа, у тому числі підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Слідчий підрозділ детективів Національного антикорупційного бюро України законодавчо включено до кола учасників кримінального процесу з боку сторони обвинувачення, що визначено у § 2 глави 3 КПК України.

Слід зазначити, що також уперше законодавчо було об'єднано співробітника оперативного підрозділу та слідчого підрозділу, оскільки, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 38 КПК України, до органів досудового розслідування відносяться підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного бюро, яких, відповідно до ст. 41 КПК України, також віднесено до оперативних підрозділів.

На думку Л. Д. Удалової, законодавець не врахував зауваження фахівців Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до законопроекту № 1660 від 27 грудня 2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» щодо надання детективам Національного бюро повноваження здійснювати як оперативно-розшукові заходи, так і досудове розслідування [3].

Науковець вважає, що наділення детективів Національного бюро повноваженням зі здійснення як оперативно-розшукових заходів, так і досудового розслідування не відповідає концепції порядку проведення цього розслідування, оскільки виконання обох цих функцій одними і тими ж посадовими особами неминуче призведе до зменшення якості в роботі детективів, зокрема для тих, хто прийшов до Національного бюро із оперативних підрозділів – у частині проведення слідчих (розшукових) дій, складання документів досудового розслідування, обґрунтування прийняття процесуальних рішень, охорони прав і свобод учасників кримінального провадження [4, с. 154–160.]. З одного боку, вказана точка зору відзначає певні особливості та відмінності в діяльності слідчих та оперативних підрозділів, у зв'язку з чим, дійсно, детективи, які працювали в оперативних підрозділах, мають менший досвід роботи в частині прийняття та обґрунтування процесуальних рішень (клопотань, постанов, повідомлень про підозру тощо), здійснюючи здебільшого слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії на виконання доручень слідчих на певних етапах досудового розслідування, що може ускладнювати виконання ними ролі слідчих. Проте такі співробітники мають більший досвід роботи із оперативною інформацією, проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, що на-

дає їм у цьому плані перевагу перед слідчими, які такого досвіду не мають. З іншого боку, слідчий, наділений повноваженнями здійснювати оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, володіє більш повним об'ємом інформації від початку до кінця досудового розслідування, що надає йому кращі можливості отримувати (збирати) докази або здійснювати перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Належна взаємодія таких співробітників, які працюють в одній слідчій групі під час розслідування конкретного кримінального провадження, забезпечить виконання завдань кримінального провадження.

Підслідність корупційних злочинів, досудове розслідування, які здійснюють детективи Національного бюро, визначено ч. 5 ст. 216 КПК України, а у разі встановлення підрозділом внутрішнього контролю Національного бюро злочинів, передбачених ст.ст. 354, 364–370 КК України, які були вчинені службовою особою Національного бюро (крім Директора Національного антикорупційного бюро України, його першого заступника та заступника), такі злочини розслідуються детективами зазначеного підрозділу.

Національне бюро є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, а його завданням є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці (ч. 1, ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України») [5].

Науковець Л. М. Лобойко зазначає, що детективам Національного бюро підслідні корупційні злочини, які можна поділити на такі види: корупційні; квазі-корупційні; пов'язані з корупцією; досудове розслідування, у яких здійснюють підрозділи внутрішнього контролю Національного бюро, якщо злочин учинено службовою особою Національного бюро (крім Директора, його першого заступника і заступників) і якщо злочини виявили ці підрозділи [6].

На нашу думку, підслідні Національному бюро злочини можна поділити на декілька великих груп: економічної спрямованості; у сфері службової діяльності; за фактами одержання або надання неправомірної вигоди службовою особою; інші злочини; злочини підслідні підрозділу внутрішнього контролю Національного бюро.

Як зазначає А. В. Форостяний, під час досудового розслідування вказаних злочинів детективи Національного бюро, детективи підрозділу внутрішнього контролю цього бюро зобов'язані, виконуючи вимоги п. 5 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», здійснювати інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють їх учиненню. Однак він також указує, що КПК України, яким повинні керуватися детективи Національного бюро під час проведення досудового розслідування, не містить положень про їх обов'язок встановлювати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності цього бюро. Законодавець також не покладає цей обов'язок на слідчого та прокурора при розслідуванні інших кримінальних правопорушень, на що звертають увагу науковці [7, с. 193]. Означене питання дійсно не врегульовано КПК України, у зв'язку з відсутністю у ньому статті, що визначає такий обов'язок слідчого, а відповідно до вимог п. 5 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» це є обов'язком Національного бюро. Тому вважаємо, що під час розслідування вказаних кримінальних проваджень детективами Національного бюро може здійснюватися така інформаційно-аналітична робота, незважаючи на відсутність такого обов'язку у КПК України.

Відповідно до абзацу 3 ч. 5 ст. 216 КПК України, прокурор, який здійснює нагляд за досудовими розслідуваннями, які проводяться детективами Національного бюро, сво-

єю постановою може віднести кримінальне провадження у злочинах, передбачених абзацом першим цієї частини, тобто злочинів, передбачених ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України, до підслідності детективів Національного бюро, якщо відповідним злочином було заподіяно або могло бути заподіяно тяжкі наслідки охоронюваним законом свободам та інтересам фізичної або юридичної особи, а також державним чи суспільним інтересам. Під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння шкоди життєво важливим інтересам суспільства та держави, зокрема державному суверенітету, територіальній цілісності України, реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків трьох і більше осіб.

Цілком виправданим, на нашу думку, є підхід Л. М. Лобойко, згідно з яким провадження досудового розслідування не тим органом, до підслідності якого належить корупційне кримінальне правопорушення, тягне за собою юридичну нікчемність результатів, отриманих під час процесуальних дій. Винятком є випадки, коли здійснення процесуальних дій відбувається за фактом учинення кримінального правопорушення за відсутності даних про осіб, які його вчинили. Слідчий, встановивши, що розслідуване ним кримінальне правопорушення є корупційним, зобов'язаний повідомити прокурора з метою визначення останнім підслідності в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 218 КПК України [6]. На нашу думку, у таких випадках визначення підслідності та передача матеріалів кримінальних проваджень за підслідністю повинно відбуватись до повідомлення особи про підозру або до здійснення фактичного затримання особи уповноваженою особою.

Відмічаючи кримінально-процесуальні особливості, законодавчо визначені та притаманні лише детективам Національного бюро, слід зазначити наступне.

На думку Г. І. Сисоєнко та А. В. Самодіна, специфіка повноважень підрозділів Національного бюро у сфері кримінальних процесуальних відносин визначається з урахуванням таких положень, як: сфера повноважень, визначена на основі підслідності; виключність окремих повноважень, які обумовлені специфікою процесуальної діяльності; особливості реалізації прокурорського нагляду та судового контролю, а також взаємодії з окремими органами державної влади та правоохоронними органами; процесуальна форма притягнення до кримінальної відповідальності, а також гарантії процесуальної самостійності та незалежності слідчих при здійсненні повноважень [8, с. 120–126].

Слід відмітити, що вперше законодавчо визначено, що детектив Національного бюро є слідчим підрозділу детективів та співробітником оперативного підрозділу, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 38, ст. 41 КПК України. Із усіх оперативних підрозділів правоохоронних органів, лише співробітники оперативних підрозділів Національного бюро (підрозділу детективів та підрозділу внутрішнього контролю Національного бюро) мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 4 ст. 41 КПК України). Національному бюро та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків за рішенням Директора Національного бюро, погодженим з прокурором, надається право витребувати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро та інших кримінальних правопорушень, які не відносяться до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності [5].

Чітко визначена ч. 5 ст. 36 КПК України заборона доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування, є особливо актуальною, з урахуванням розповсюдженої практики виявлення та розслідування деякими правоохоронними органами корупційних кримінальних правопорушень підслідних Національному бюро, що у подальшому може призвести до визнання зібраних за таких

обставин доказів недопустимими. На наш погляд, такі факти призводять до порушень правил підслідності, що в подальшому ставить під сумнів допустимість доказів, отриманих під час проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій у таких провадженнях. Вирішення вказаної негативної тенденції можливо шляхом використання органами прокуратури повноважень, визначених ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» щодо координації діяльності правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності з метою дотримання різними правоохоронними органами вимог ч. 5 ст. 36 КПК України під час виявлення та реєстрації корупційних правопорушень.

Детективам Національного бюро надано можливість з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів, які віднесені до їхньої підслідності, за рішенням Директора Національного бюро та за погодженням із прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури розслідувати злочини, які віднесені до підслідності слідчих інших органів, що визначено абзацом 3 ч. 5 ст. 216 КПК України. Таким чином, з урахуванням специфіки розслідуваних детективами Національного бюро злочинів, а також пов'язаності корупційних правопорушень із іншими злочинами, що носить розповсюджений характер на практиці, детективам надано право розслідувати злочини не своєї підслідності. Крім того, визначене КПК України право надає можливість детективам попереджати, виявляти, припиняти та розкривати злочини, які віднесені до їхньої підслідності.

У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного бюро (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна (ч. 9 ст. 170 КПК України).

Торкнулися зміни і розділу негласних слідчих (розшукових) дій. Так, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного бюро, прокурор може звернутися до слідчого судді в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 цього Кодексу, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України).

Зміни у КПК України щодо включення до нього нових ст.ст. 170, 269-1 КПК України є актуальними та обумовлені поширеним використанням під час вчинення корупційних правопорушень можливостей банківських установ. У зв'язку з цим визначено окремий порядок проведення заходу забезпечення кримінального провадження, передбаченого ч. 9 ст. 170 КПК України, та негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 269-1 КПК України, задля забезпечення виконання мети вказаних процесуальної та негласної слідчої (розшукової) дій.

Дуже важливим виглядає внесення змін у ч. 3 ст. 208 КПК України, у якій визначено, що підставою для затримання уповноваженою службовою особою особи без ухвали слідчого судді може бути, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного бюро. Враховуючи, що на практиці, за винятком злочинів за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, затримання уповноваженою службовою особою на підставі ч. 3 ст. 208 КПК України відбувається вже після вчинення злочину та здобутої доказової бази за наслідками ряду проведених

процесуальних і слідчих (розшукових) дій, у зв'язку з чим підстави, визначені ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України, у більшості випадках не підходять до злочинів, підслідних Національному бюро, тому єдиною підставою для затримання особи детективами за цих обставин є саме ч. 3 ст. 208 КПК України.

Змінами у законодавстві передбачено, що у провадженні щодо особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного бюро, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного бюро, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами, між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена угода про визнання винуватості (ч. 4 ст. 469 КПК України). Таким чином, законодавцем визначено випадок співробітництва стороною обвинувачення з підозрюваним чи обвинуваченим з метою викриття та отримання інформації щодо іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного бюро. Так, використовуючи вказану норму на практиці, прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральної прокуратури України у кримінальних провадженнях, досудове розслідування у яких здійснювалось Національним бюро, уклали такі угоди з підозрюваними, які були виконавцями злочинів у складі злочинної організації і якими надавались свідчення стосовно обставин учинених злочинів та їхніх організаторів, що підтверджувались доказами, завдяки чому викривались саме організатори вчинення злочинів.

Крім того, розуміючи складність у розслідуванні кримінальних проваджень підслідних Національному бюро, у тому числі пов'язану з необхідністю виконання процесуальних дій у рамках міжнародного співробітництва, законодавчо визначено, що Національне антикорупційне бюро України звертається із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів, здійснюючи у таких випадках функції центрального органу України (ст. 545 КПК України). Завдяки таким змінам на практиці детективам Національного бюро вдається забезпечити оперативне спрямування запитів про міжнародну правову допомогу у кримінальних провадженнях до компетентних органів іноземних держав, а також мінімізується виток інформації про досудове розслідування. Так, у рамках такого міжнародного співробітництва детективами отримано міжнародну правову допомогу від компетентних органів іноземних країн, у тому числі Королівства Іспанія, Королівства Нідерландів, країн Прибалтики, Центральної Азії, Республіки Хорватія, Республіки Австрія, Швейцарської Конфедерації.

Вищезазначені зміни у КПК України є дуже важливими: враховують специфіку злочинів, що підслідні детективам Національного бюро, надають певні можливості, що непридатні іншим слідчим підрозділами, проте законодавцем не враховано наступне.

Згідно з ч. 6 ст. 246 КПК України, Національне бюро України віднесено до оперативних підрозділів, на які покладаються повноваження провадити негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування відповідного злочину, однак, як визначено ч. 4 ст. 263 КПК України, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції та органів безпеки.

Таким чином, детективи Національного бюро, оперативні підрозділи якого законодавчо не відносять до уповноважених підрозділів, що можуть здійснювати негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 263 КПК України, здійснюючи розслідування корупційних злочинів, учинених високопосадовими особами держави, на практиці до виконання такої дії залучають відповідний підрозділ Служби безпеки України, що призводить до втрачання часу та створює загрозу витоку інформації.

Указаний недолік у законодавстві є предметом розгляду Верховної Ради України, оскільки зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо діяльності Національного антикорупційного бюро України)» № 4812 від 14.06.2016 р. (далі – Проект Закону № 4812), яким пропонується частину четверту статті 263 КПК України після слів «Національної поліції...» доповнити словами «Національного антикорупційного бюро України» [9].

Висновки. На наш погляд, доцільно прийняти Проект Закону № 4812 та частину четверту статті 263 КПК України після слів «Національної поліції...» доповнити словами «Національного антикорупційного бюро України».

Список використаних джерел

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53755.

4. Удалова Л. М. Кримінальна процесуальна діяльність національного антикорупційного бюро України / Удалова Л. М. // Вісник Академії адвокатури України. — Т. 12. — 2015. — № 2 (33). — С.154–160.

5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-УП [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

6. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / За ред. М. І. Хавронюка. — К. : ВД «Дакор», 2016. — 496 с.

7. Форостяний А. В. Профілактична діяльність детективів Національного антикорупційного бюро України / Форостяний А. В. // Юридична наука. — № 10 (52). — 2015. — С. 193.

8. Сисоєнко Г. І. Підрозділи Національного антикорупційного бюро України як орган досудового розслідування / Г. І. Сисоєнко, А. В. Самодін // Часопис Академії адвокатури України. — 2015. — Том 8. — № 2(27). — С. 120–126.

9. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо діяльності Національного антикорупційного бюро України). Реєстраційний № 4812 від 14.06.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59404.

Жидков Валерий Леонидович,
аспирант научной лаборатории
по проблемам досудебного расследования
(Национальная академия внутренних дел)

**СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ДЕТЕКТИВА НАЦИОНАЛЬНОГО
АНТИКОРРУПЦИОННОГО БЮРО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ**

Исследован вопрос создания института детектива Национального антикоррупционного бюро Украины и нерешенные проблемные вопросы этого института в уголовно-процессуальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: Национальное антикоррупционное бюро Украины; детектив Национального бюро Уголовный процессуальный кодекс Украины, уголовное производство.

Zhidkov Valery Leonydovych,
graduate student research laboratory
problems with pre-trial investigation
(Natsyonalnaya academy of Internal Affairs)

THE FORMATION OF THE INSTITUTE OF THE DETECTIVE OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

The question of the creation of a National Anti-Corruption Bureau detectives Ukraine and unsolved issues of the institution in the criminal procedural legislation of Ukraine.

Key words: National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; Detective National Bureau of Criminal Procedure Code of Ukraine, the criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 17.04.2017

УДК 342.511.6:343.137.9

Обозна Оксана Олександрівна,
аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІМУНІТЕТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

У статті розглянуто нормативне врегулювання вітчизняним законодавством імунітету Президента України. Досліджено окремі правові критерії застосування процедури імпічменту Президента. Зосереджено увагу на особливостях законодавчого регламентування діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії щодо розслідування вчинення Президентом державної зради або іншого злочину. Розглянуто нормативні особливості кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, скоєних екс-президентом.

Ключові слова: імунітет Президента, імпічмент, спеціальна тимчасова слідча комісія, екс-президент.

Під час дослідження інституту імунітету у кримінальному процесі суттєва увага науковців приділяється розгляду питань недоторканності та привілейованості правового положення виборних та посадових осіб нашої держави. Таке положення є виправданим, ураховуючи важливість їхнього статусу та суттєвий вплив на належну реалізацію суспільних відносин у державі та функціонування владних інститутів. Отже, значимість суб'єктів, що наділені владними повноваженнями, важко переоцінити. У контексті вивчення цього питання особливої уваги потребує розгляд правового статусу посадовця, який займає найвище положення в ієрархії виборних та посадових осіб нашої держави – Президента України.

Відповідно до положення Конституції України (далі – Конституція), Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції). Ураховуючи цей факт, законодавець наділив голову держави абсолютним імунітетом від кримінального переслідування під час зайняття ним цього вельми поважного посту. Виходячи зі змісту розділу V основного закону нашої держави, особа, яка знаходиться на посту Президента України, не несе відповідальності за скоєння правопорушень будь-якої тяжкості. Ця теза стосується й відповідальності за вчинення главою держави кримінальних правопорушень. Притягнення до кримінальної відповідальності Президента можливе у встановленому чинним національним законодавством порядку. Ураховуючи суспільну та державну вагомість займаного державного посту, цей порядок є вельми складною правовою процедурою, оскільки притягнення Президента до кримінальної відповідальності за скоєний злочин можливе лише після реалізації процедури імпічменту (ст. 111 Конституції).

Так, відповідно до положення зазначеної конституційної норми, питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

Згідно зі ст. 173 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», спеціальна тимчасова слідча комісія (далі – слідча комісія) створюється відповідно до статті 111 Конституції, положень закону про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України та ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України». До складу слідчої комісії входять народні депутати з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій (депутатських груп), спеціальний прокурор і три спеціальних слідчих. Якщо спеціальним прокурором та спеціальним слідчим обирається народний депутат, то враховується принцип пропорційного представництва депутатської фракції (депутатської групи) у спеціальній тимчасовій слідчій комісії. Слідча комісія: 1) перевіряє наявність, повноту та обґрунтованість доказів про вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину; 2) проводить розслідування в разі виявлення під час строку повноважень спеціальної тимчасової слідчої комісії обставин щодо вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину без додаткового прийняття рішення Верховною Радою з цього питання і за наявності підстав готує відповідні пропозиції щодо проекту постанови Верховної Ради про звинувачення Президента України (ст. 174 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України»).

Результати діяльності слідчої комісії у вигляді висновків та пропозицій розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України у вчиненні ним державної зради або іншого злочину, що є підставою для імпічменту (ст. 111 Конституції).

Ураховуючи викладене вище, важко переоцінити важливість діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії для реалізації інституту імпічменту Президента. У зв'язку з цим логічно передбачити, що нормативне підґрунтя регламентації діяльності слідчої комісії має бути ретельно визначено законодавцем. На наш погляд, таке положення має бути правовою аксіомою, ураховуючи значимість наслідків діяльності слідчої комісії. З одного боку, законодавець у ч. 1 ст. 174 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» визначив, що нормативною основою діяльності слідчої комісії є Конституція України, закон про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України та безпосередньо Регламент Верховної Ради України. Указане положення Регламенту визначає вичерпний перелік нормативних документів, що регламентують практичну діяльність слідчої комісії. З іншого боку, концентрування переліку нормативних актів, що регламентують діяльність слідчої комісії у відповідній нормі регламенту, на жаль, жодним чином позитивно не впливають на впорядкування функціонування комісії.

Так, у ч. 1 ст. 174 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» згадується закон про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України від 15.01.2009 року № 890-VI. Цей нормативний акт визначав правовий статус тимчасових слідчих комісій, спеціальної тимчасової слідчої комісії і тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України, їхні повноваження та організаційні основи діяльності. Проте цей закон визнано неконституційним, згідно з рішенням Конституційного Суду України від 10.09.2009 року N 20-рп/2009. Отже, на даний час, незважаючи на визначення у чинній Конституції України та Регламенту Верховної Ради України правового положення щодо створення відповідної слідчої комісії для розслідування фактів учинення Президентом України державної зради або інших злочинів, нормативні основи діяльності цієї комісії є невизначеними. Таким чином, доцільно погодитись із Т. Хмаруком, який зазначає, що важливою прогалиною Основного закону України як фундаментального акта, який регулює інститут імпічменту, є відсутність нормативно-правової регламентації правового статусу спеціальної тимчасової слідчої комісії, до якої

належать спеціальний прокурор та спеціальні слідчі, в Основному законі України. Це ще раз підтверджує неможливість проведення імпічменту в сучасних умовах [4]. Аналогічної точки зору дотримується Н. Г. Плахотнюк, яка зауважує, що в Україні процедура імпічменту є досить складною. Крім того, відсутність чітко розробленого механізму її застосування призводить до неможливості її практичного здійснення [3, с. 12].

На наш погляд, відсутність відповідного нормативного акту (закону), який би регламентував діяльність спеціальної тимчасової слідчої комісії, свідчить про той факт, що дієвість визначеного чинним національним законодавством інституту імпічменту Президента України є сумнівним фактом. Вважаємо, що законодавець має докласти зусиль задля виправлення цієї ситуації.

У контексті розгляду цього питання С. Г. Волкотруб зазначає, що факт створення нормативного акту, який би передбачав повноваження та порядок діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії, навряд чи можна назвати раціональним кроком, оскільки за своїм обсягом він фактично буде «альтернативним» кримінальним процесуальним кодексом «для Президента» [1, с. 50]. Ми не можемо погодитись із зазначеною позицією науковця та його поглядами щодо нормативного визначення діяльності слідчої комісії нормами чинного КПК, вважаємо суперечливим дане твердження. Так, хоча, відповідно до ст. 111 Конституції, спеціальна тимчасова слідча комісія проводить розслідування фактів державної зради Президентом України або вчинення ним будь-якого іншого злочину, та все ж закріплення нормативних засад її діяльності у чинному КПК України було б не зовсім коректним кроком.

Положення Конституції України та ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» визначають ключові критерії діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії. І хоча, як ми вже зазначали, за відсутності відповідного закону щодо нормативної регламентації діяльності слідчої комісії, чинні базові положення її діяльності є неповними та неостаточними, а втім, ключовий напрям діяльності слідчої комісії все ж визначений чинним законодавством. Цим напрямом є проведення розслідування фактів скоєння Президентом України державної зради або іншого злочину. При цьому законодавець жодним чином не уточнює, чи йде мова про досудове розслідування або судове слідство? Якщо проводити аналогії з діяльністю органів досудового розслідування правоохоронних органів, то діяльність слідчої комісії все ж більше тяжіє саме до цих органів.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 178 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», члени спеціальної тимчасової слідчої комісії вносять на розгляд пленарного засідання ВРУ проект постанови про звинувачення Президента України. Відповідно до ч. 4 ст. 111 Конституції, відповідно до постанови про звинувачення та відповідної доказової інформації (підстав), Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України, а не менш як трьома четвертими від її конституційного складу може прийняти рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. На нашу думку, незважаючи на певну схожість нормативного регламентування діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії, яке є частиною реалізації інституту імпічменту Президента з інститутом досудового розслідування, ці правові інститути мають принципові відмінності (незважаючи на окремі збіги в нормативних конструкціях).

Ключова відмінність полягає в тому, що інститут імпічменту Президента України та, відповідно, нормативне регулювання діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії, яке, як ми вже зазначали, є частиною цього правового інституту, належить до галузі конституційного права України. У свою чергу, інститут досудового розслідування є частиною кримінального процесуального законодавства України. Через це важко погодитись із поглядами С. Г. Волкотруба щодо недоцільності прийняття Верховною Радою України

окремого нормативного акта, який би визначав практичну діяльність спеціальної тимчасової слідчої комісії. На нашу думку, створення цього нормативного акта є обумовленим чинною конституційно-правовою дійсністю фактом. Навпаки, відсутність такого нормативного документа ставить під сумнів дієвість функціонування інституту імпичменту Президента України. Також, на нашу думку, визначення у чинному КПК нормативних положень щодо регламентації діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії є вельми суперечливим кроком. По-перше, включення у КПК цих положень, на наш погляд, призведе до надмірного нагромадження чинного кримінального процесуального закону додатковими нормативними актами. По-друге, як ми вже зазначали, правова сутність інститутів імпичменту та досудового розслідування є різною за своїм змістом, а тому впровадження у зміст КПК норм, що є частиною конституційного права України, було б некоректним кроком з боку законодавця. Таким чином, регламентація діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії має здійснюватись відповідно до окремого закону. Лише з його прийняттям можна стверджувати про наявність відповідних нормативних підстав для дієвого функціонування інституту імунітету Президента України.

Досліджуючи особливості притягнення Президента України до кримінальної відповідальності, Т. Хмарук зазначає, що за загальним правилом за порушення таких фундаментальних положень конституційного права, як права, свободи, законні інтереси людини, виборче право Президент України виступає суб'єктом кримінальної відповідальності (розділ 5 Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). Проте автор кардинально не згоден із даним доктринальним положенням, адже, на його думку, згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпичменту Президента України) № 19-рп/2003 від 10 грудня 2003 року, право недоторканності Президента України не може бути скасоване, призупинене або обмежене шляхом порушення проти нього кримінальної справи і переслідування в порядку кримінального судочинства [4]. Таким чином, на думку автора, Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа. Тому автор доходить висновку, що це нівелює положення Кримінального кодексу України, у якому суб'єктом певних злочинів є саме Президент України.

На наше переконання, автор, намагаючись наголосити на складності притягнення Президента України до кримінальної відповідальності, урахуваючи недосконалість чинного законодавства, доходить досить суперечливого умовиводу. Вважаємо, автор плутає положення конституційно-правового законодавства з кримінальним та, дійшовши висновку про наявну складність застосування до особи, яка займає пост Президента, заходів кримінально-правового впливу за вчинений злочин, стверджує, що за цих умов Президент України не може вважатись суб'єктом злочину. Слід наголосити, що, на нашу думку, навіть за відсутності правого механізму притягнення Президента України до кримінальної відповідальності за вчинений злочин під час його перебування на державному посту, він все одно вважатиметься суб'єктом злочину та за наявності відповідних правових підстав притягуватиметься до кримінальної відповідальності за рішенням суду. Таким чином, тимчасова процесуальна неможливість притягнення особи, яка обіймає пост Президента України, до кримінальної відповідальності за вчинену державну зраду або інший злочин жодним чином не позбавлятиме цю особу кримінально-правового статусу суб'єкта злочину, адже таке положення йде всупереч доктринальним положенням кримінального права України.

Продовжуючи огляд особливостей правової регламентації інституту імунітету Президента України, слід зазначити, що окремі правові особливості цього інституту знайшли своє відображення у чинному КПК України. Так, глава 37 КПК (Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб) містить певні положення з цього питання, на яких ми б хотіли детально зупинитись. Отже, інститут президентства та правові аспекти реалізації імунітету осіб, що ним користуються, відображені в чинному КПК у вигляді наявності особливого порядку кримінального провадження стосовно кандидата в Президенти України (п. 3 ч. 1 ст. 480 КПК). Такий крок законодавця є зрозумілим, адже дозволить певним чином відгородити кандидата в Президенти від впливу з боку інших осіб, не зацікавлених у певному кандидаті на найвищий пост у державі. Таке положення безумовно позитивним чином впливатиме на безперешкодне проведення виборів Президента України.

При цьому слід наголосити, що серед посадових осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження (ст. 480 КПК), не визначено Президента України. У зв'язку з чим не важко дійти висновку, що у випадку усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, ця особа користується загальною правосуб'єктністю звичайного пересічного громадянина України, а відповідно і притягуватиметься до кримінальної відповідальності на загальних підставах. На наше переконання, слід погодитись із законодавцем щодо такого визначення наслідків реалізації інституту імпічменту та, відповідно, його впливу на припинення функціонування інституту імунітету Президента України, особливо у випадку вчинення Президентом України злочину, передбаченого ст. 111 Конституції (Державна зрада).

Усунення з поста Президента в порядку імпічменту позбавляє особу, що обіймала цей високоповажний пост, імунітету з відповідними правовими наслідками, що зазначались нами вище. Однак особа, яка обіймає пост Президента України, припиняє виконувати особисті повноваження не лише у випадку застосування процедури імпічменту. Так, відповідно до ст. 108 Конституції, повноваження Президента України також можуть припинятися достроково у разі відставки та неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я. На відміну від процедури імпічменту, якій передують вчинення Президентом України суспільно-небезпечних дій, у тому числі особливо тяжких, припинення повноважень Президента України у зв'язку з відставкою та за станом здоров'я не стосуються протиправної діяльності глави держави. Принаймні цього висновку можна дійти, проаналізувавши зміст розділу V Конституції України.

Вітчизняний законодавець також відокремлює правові критерії припинення повноважень Президента України не лише за їхньою причиною (учинення протиправних дій, особисте бажання (переконання), стан здоров'я, смерть), а й за правовими наслідками. У випадку припинення Президентом повноважень у зв'язку з усуненням його з поста в порядку імпічменту, наслідком, за рішенням суду, може бути притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності за вчинення державної зради або іншого злочину. У випадку ж припинення Президентом своїх повноважень через відставку, неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я або смерть, виникають інші за змістом правові наслідки.

Відповідно до ч. 2 ст. 105 Конституції, звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту. Отже, носій звання Президента України за своїм статусом відрізняється від экс-президента, який був усунений з поста в порядку імпічменту. Як ми вже зазначали вище, Президент, який був усунений з посади в порядку імпічменту, утрачає всілякі привілеї в межах кримінального судочинства та притягується до відповідальності на загальних підставах. За звичайною логікою та послідовністю нормативного вре-

гулювання правовідносин, пов'язаних з участю в них екс-президента зі званням Президента України, статус цієї особи має відрізнитися від екс-президента, усуненого з поста в порядку імпичменту. Більше того, ст. 105 Конституції має назву: «Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень». Тому, на нашу думку, зміст указаної конституційної норми має відображати елементи недоторканності Президента України в контексті розуміння цієї конституційно-правової категорії як посади, так і звання. Принаймні такий зміст зазначеної правової норми виглядав би послідовним та завершеним.

Проте вітчизняний законодавець, визначаючи конструкцію конституційно-правової норми, у частині 2 ст. 105 Конституції жодним чином не згадує про умови гіпотетичного користування екс-президентом правом недоторканності, хоча й зазначає, що звання Президента України охороняється законом. Таке формулювання, на наш погляд, мало б отримати певне продовження та знайти відображення в інших нормативних актах, що регулюють правовий статус екс-президентів. Не зайвим би в цьому аспекті виглядав кримінальний процесуальний кодекс України. Слід наголосити, що питання наділення екс-президентів недоторканністю у кримінальному провадженні є вельми актуальним та дискусійним. Так, з цього приводу В. Четвернін зазначає, що доцільно надати екс-президентам України обмежену недоторканність. На думку автора, обмежена недоторканність – це можливість притягнення до юридичної відповідальності за дії, які Президент учинив після закінчення строку повноважень, однак недопустимість відповідальності останнього за дії, які він учинив, виконуючи повноваження Президента України. Автор вважає, що надання цього привілею забезпечує правову безпеку екс-президента [5].

В. Краглевич, дотримуючись аналогічної позиції, зазначав, що оскільки Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, притягнення його до відповідальності за діяння, що були вчинені під час здійснення цих повноважень, ставить під сумнів усю політику держави того періоду. У зв'язку з цим виникає питання про легітимність прийнятих нормативних актів, що може досить негативно вплинути на міжнародний авторитет держави. Натомість відсутність гарантій недоторканності колишнім Президентам України може призвести до того, що гарантії Конституції будуть обережнішими при прийнятті важливих рішень, а це означає неналежне виконання обов'язків, для здійснення яких вони були обрані. І найголовніше – прийнявши закон про гарантії недоторканності екс-президентів, ми не допустимо виникнення прецеденту розправи над екс-главами української держави, що дозволить зберегти в країні політичну стабільність [2].

Осмишуючи позиції науковців, доцільно навести своє особисте бачення щодо цього. Автори, обґрунтовуючи особисту позицію щодо надання імунітету (недоторканності) особі екс-президента, наголошують на наявності обов'язкової амністії для нього за кримінально-карані діяння, які він учинив, знаходячись на посту Президента, оскільки це забезпечуватиме правову безпеку та незалежність цієї посадової особи, а також дозволить на певний період зберегти цілісність політики держави. На нашу думку, автори дещо односторонньо сприймають спектр злочинів, які Президент України, перебуваючи на посту, гіпотетично може вчинити. Автори схиляють читачів до можливого вчинення Президентом злочину – «Державна зрада». Однак законодавець у ст. 111 Конституції згадує про вчинення Президентом не лише державної зради, а й іншого злочину. Виходячи з цього, учинення Президентом, наприклад, злочинів проти життя та здоров'я особи або злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи за своєю конструкцією жодним чином не стосуватиметься політики держави в цілому. Тому твердження про виключно політичне забарвлення можливої злочинної діяльності Президента виглядає вельми супе-

речливим. Також щодо цієї позиції варто наголосити, що протилежний погляд на неї породжує антонімічний висновок.

Погляд на проблематику абсолютного імунітету Президента, під час виконання ним своїх повноважень, під іншим кутом зору може підштовхнути до умовиводу, що цей посадовець може вдаватись навіть до свавілля, перебуваючи під абсолютизованим захистом закону. Це, на нашу думку, шлях до повернення часів абсолютизації влади глави держави, що не відобразатиме демократичних аспектів формування українського суспільства та держави в цілому.

На нашу думку, не варто впроваджувати до чинного національного законодавства положення, що забезпечуватиме Президенту повний імунітет. Вважаємо, що екс-президент має нести відповідальність за вчинені кримінальні правопорушення, які він учинив, перебуваючи на посту глави держави. Проте ми дотримуємось позиції, щоб відносно особи, якій присвоєно звання Президента України, здійснювалась спеціальна кримінально процесуальна процедура під час здійснення кримінального провадження щодо вчинення цією особою кримінального правопорушення. Вважаємо, що це є цілком обгрунтованим кроком, убачаючи важливість політико-правового значення звання Президента України як на внутрішній, так і на міжнародній політичній арені. При цьому, на наше переконання, ця процедура цілком відповідає змісту глави 37 КПК України. Таким чином, вважаємо за доцільне п. 3 ч. 1 ст. 480 КПК України викласти в такій редакції: 3) кандидата у Президенти України, *особи зі званням Президента України* (курсив – О. О.).

Список використаних джерел

1. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волкотруб Сергій Григорович. — Х., 2002. — 192 с.
2. Краглевич В. Гарантії недоторканності екс-президентів України : проблеми визначення на конституційному рівні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1157>.
3. Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні : конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харків, 1999. — 20 с.
4. Хмарук Т. Проблеми юридичної відповідальності Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2013/problemu-yurydychnoji-vidpovidalnosti-prezydenta-ukrajiny/>.
5. Четвернин В. А. Конституция Российской Федерации: Проблемный комментарий / В. А. Четвернин. — М., 1997. — С. 109.

Обозная Оксана Александровна,
аспирант
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИММУНИТЕТА ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ

В статье рассмотрено нормативное урегулирование отечественным законодательством иммунитета Президента Украины. Исследованы отдельные правовые критерии применения процедуры импичмента Президента. Сосредоточено внимание на особенностях законодательного регламентирования деятельности специальной временной следственной комиссии по расследованию совершения Президентом государственной измены или другого преступления. Рассмотрены нормативные особенности уголовного производства в отношении преступлений, совершенных экс-президентом.

Ключевые слова: иммунитет Президента, импичмент, специальная временная следственная комиссия, экс-президент.

Oboznaya Oksana Aleksandrovna,

aspyrant

(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

SOME ASPECTS OF IMMUNITY REGULATION PRESIDENT OF UKRAINE

The article examines the regulatory settlement of domestic legislation immunity of the President of Ukraine. Studied some legal criteria applying impeachment of the President. The emphasis on the specifics of legislative regulation of the activities of the special temporary commission to investigate the president commit treason or other crime. Considered normative features of criminal proceedings concerning criminal offenses committed by the former president.

Key words: *Presidential immunity, impeachment, special temporary commission of inquiry, ex-president.*

Надійшла до редколегії 27.04.2017

Розділ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 159.922

Когут Олександра Олександрівна,
кандидат психологічних наук,
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Азаренков Олександр Геннадійович,
психолог
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМИ ТРЕНІНГУ З РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено науковому дослідженню сучасних напрямів розвитку стресостійкості в психологічній науці, зокрема формуванню копінг-стратегій. У науковому дослідженні застосовано системний підхід для теоретичного аналізу обраної теми, кореляційний аналіз емпіричних даних, отриманих на факультеті підготовки фахівців для практичних підрозділів Національної поліції ДЮІ МВС України, обсерваційні методи дослідження. Конкретизовано актуальність дослідження проблеми стресостійкості курсантів в освітянському середовищі. Досліджено механізми застосування різних копінг-стратегій у курсантському осередку. На основі дослідження представлено наукове обґрунтування програми психологічного тренінгу з психопрофілактики дистресу та розвитку стресостійкості для працівників Національної поліції. Окреслено напрямки розробки методів розвитку позитивних копінг-стратегій для поліцейських.

Ключові слова: стрес, агресивний стан, агресивна поведінка, власливості особистості, стресостійкість, копінг-стратегії, ресурси, психопрофілактика.

Постановка проблеми. Проблема формування копінг-стратегій досі залишається недостатньо дослідженою в сучасній науці. Інтерес до опановуючої поведінки особливо посилюється у другій половині ХХ століття. У звичайних життєвих ситуаціях поведінка особистості значно відрізняється від поведінки у стресовій ситуації: необхідно приймати неординарні рішення, швидко та якісно реагувати на стрес-фактори, застосовувати засоби конструктивного самозахисту в агресивному середовищі, необхідну комунікативну стратегію в конфліктній ситуації та поповнити ресурси для подолання негативних наслідків стресової ситуації. Дане дослідження є важливим для працівників стресогенних професій та науковців, які займаються розробкою психологічних тренінгів із розвитку стресостійкості.

Опанування власною поведінкою безпосередньо пов'язане з поняттям «стрес». У перекладі з англійської мови слово «стрес» означає «тиск, напруження». Реакція особистості на стрес залежить від сили стресорів і стресостійкості, зокрема запасу необхідних інформаційно-енергетичних ресурсів для подолання стресових ситуацій. Сьогодні поняття «стрес» виходить за межі суто біологічного характеру, його значення поширюється на психічний, соціальний та духовний рівень буття особистості [9]. Негативними наслідками стресу є дистрес та дезадаптація особистості в суспільстві. Наслідками професійного стресу можуть бути: синдром «професійного вигорання», що виникає внаслідок довготривалих професійних стресів середньої інтенсивності; соматичні та психічні захворювання; професійна деформація; плінність кадрів; порушення ефективності й надійності діяльності; професійні та соціальні конфлікти; поранення та ін. Необхідність створення якісної системи психокорекційної допомоги службовцям Національної поліції вимагає теоретичного аналізу та практичного дослідження типових психологічних труднощів поліцейських й ефективних стратегій їх подолання на різних етапах їхнього професійного розвитку.

Метою статті слугувало теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження механізмів вибору копінг-стратегій курсантами вишу зі специфічними умовами навчання. **Об'єкт** дослідження – стратегії опановуючої поведінки. **Предмет** дослідження – закономірності застосування копінг-стратегій курсантами. У процесі дослідження доведено **гіпотезу**: успішність налагодження товариських відносин у взводі курсантів залежить від вибору успішних копінг-стратегій, які, у свою чергу, ґрунтуються на конструктивних властивостях особистості та проявляються в асертивних (неагресивних) навичках поведінки. Орієнтуючись на емпіричні запити, поставлено наступні **завдання**: здійснити теоретичний аналіз теми дослідження; провести емпіричне дослідження за допомогою діагностики копінг-стратегій та їх кореляцій з особистісними властивостями та навичками поведінки курсантів; обґрунтувати важливість застосування певних напрямів із розвитку стресостійкості та набуття навичок опанувальної поведінки для службовців Національної поліції.

Емпіричне дослідження копінг-стратегій курсантів проводилось за методикою Басса-Дарки «Види агресивної поведінки», тесту FPI для діагностики комунікативної врівноваженості, тесту Д. Амірхана «Індикатор копінг-стратегій» і таких показників стресових реакцій, як нейротизм, що вказує на наявність астеничного синдрому зі значними соматичними й психоемоційними порушеннями; схильність до психопатизації інтротенсивного типу, що проявляється в поведінці у вигляді агресивних та імпульсивних тенденцій, які вказують на початкову форму прояву психологічних захворювань; наявність депресії, що виявляється в негативному ставленні до себе й соціального середовища; емоційна нестійкість, що виявляється в роздратуванні; прояв соціальної активності через спілкування; стійкість до стресу, що виражається у врівноваженості, упевненості в собі, в оптимістичності й активності; психопатизація екстратенсивного типу, що виявляється через реактивну агресивність до соціального оточення та в намірах домінувати над іншими; сором'язливість, яка впливає на формування захисних реакцій на звичайні життєві ситуації, що проявляються в тривожності, скутості, невпевненості й порушенні контакту; нестійкість емоційного стану, що виявляється в коливанні настрою, підвищенні збудливості, роздратуванні, у недостатній саморегуляції.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні засади дослідження складають: когнітивно-феноменологічна теорія опанування стресу (Р. Лазарус), концепція проактивного копінгу, концепція стилів опановуючої поведінки (Д. Паркер), положення про копінг-стратегії, що мають ситуативний характер (Г. Файфель, С. Страк, Ч. Карвер), концепція казуальної атрибуції мотивації та емоцій (Б. Вайнер), концепція стресу та адаптаційний синдром (Г. Сельє), концепція фрустрації (Дж. Доллард і Н. Міллер), концепція заміщеної

агресії (Л. Берковіц), концепція етапів розвитку опанувальної поведінки (К. Уиллз, П. Шифман), теорія соціального научіння агресії (Альберт Бандура), «теорія двох інстинктів» (З. Фрейд), теорія про копінг як еґо-процес (Н. Хаан і Т. Кроубер), теорія про копінг як стійку характеристику особистості (Моуз), концепція пошукової активності (Л. І. Божович), копінг як вихід із ситуації конфлікту та сенситивність як підвищена чутливість до непомітних особливостей ситуації, що допомагають подолати труднощі (Я. Є. Ляшин). Недостатньо розробленим аспектом є емпіричні дослідження закономірностей вибору копінг-стратегій у курсантському осередку.

Виклад основного матеріалу. Опанування курсантами власною поведінкою, на нашу думку, проявляється в їхній адаптації до курсантського середовища (у товариських стосунках з іншими), у розвитку конструктивних властивостей особистості (низькі показники за FPI), у набутті асертивних навичок поведінки та вмінні застосовувати позитивні методи самозахисту в агресивному середовищі (низькі показники за методикою Басса-Дарки); у виборі успішних копінгів (пошук соціальної підтримки або розв'язання проблем). Розробку психологічного тренінгу з розвитку стресостійкості поліцейського необхідно запроваджувати на трьох етапах: на етапі психопрофілактики дистресу, на етапі набуття копінг-стратегій для прийняття рішень в екстремальних ситуаціях, на етапі подолання стресу та дистресових станів (психотравматичний стресовий розлад). Тренінг складається із восьми модулів: «Ресурси подолання стресу», «Тілесні психопрактики в подоланні стресу», «Конструктивні копінг-стратегії спілкування в конфліктних ситуаціях», «Особистісний зріст та сенситивний копінг правоохоронця», «Психологічні засоби самозахисту в агресивному середовищі», «Копінг-стратегії в ситуації дистресу, посттравматичного стресового розладу», «Організаційні копінг-стратегії: суперництво чи співпраця у групі співробітників», «Прийняття рішення у звичайних та екстремальних умовах» [9].

Система вправ психологічного тренінгу ґрунтується на ідеї збалансованої особистості правоохоронця, який уміє опанувати себе в стресовій ситуації. Формування стресостійкості правоохоронця здійснюється шляхом розвитку чотирьох центрів самосвідомості та когнітивних, поведінкових і афективних копінгів. Розвиток тілесного центру визначає збалансованість фізичного та духовного модусів буття (хілотропного і холотропного), вміння заземлятися тощо. Розвиток афективного центру визначає емоційна врівноваженість, конгруентність у самовираженні, баланс у стосунках з іншими. Розвиток ментального центру обумовлює збалансованість роботи правопівкульного й лівопівкульного мислення, реалізований інтелект. Розвиток космічного центру («гармонія» в перекладі з грецької мови) визначає баланс власного існування у Всесвіті, уміння керуватися апріорними знаннями тощо. Завдяки розвитку самосвідомості особистість в обраному аспекті формує спонтанність та конструктивність у виборі копінг-стратегій у стресі, навчається збалансованим стосункам з іншими, вчиться швидко приймати рішення, стає більш уважною та включеною в ситуацію «тут і тепер», засвоює ефективні та якісні комунікації в різних стресових ситуаціях, зокрема в агресивному середовищі.

Авторами статті узагальнено наукові підходи щодо вивчення копінг-стратегій та представлено результати їхнього емпіричного дослідження. Когнітивний аспект копіngu – стабілізуючий чинник, що сприяє адаптації в період впливу стресу, включає дослідження механізмів дії опанувальної поведінки, що описані в трансактній теорії моделі стресу Р. С. Лазаруса (1966). Головна ідея моделі полягає в тому, що трансакція між особистістю й середовищем змінюється завдяки переоцінці стресової ситуації і здійснюється за кількома схемами: ситуація не має до мене відношення (індиферентна оцінка), ситуація стресова (несе загрозу та певний збиток), ситуація сприятливо позитивна. На основі первинної оцінки ситуації людина зважує, чи компетентна вона вирішити ситуацію (когнітивна оці-

нка), потім розробляє стратегії подолання стресу (копінги) і оцінює ефективність їхнього застосування.

Досліджуючи механізми стресу, ми замислились над питанням: з чого починається стрес? Стан стресу на початковій стадії виражає ознаки невроту. К. Юнг указував на розвиваючу роль невроту, адже внутрішній конфлікт, набутий у процесі порушення балансу «особистість – соціальне середовище», мотивує особистість до пошуку вирішення проблеми. Керуючись результатами кореляційного дослідження показників копінг-стратегії «пошук соціальної підтримки» та стану невротичності, нами отримано позитивну кореляцію (0,20 при нормі 0,197 для вибірки 100 осіб при $p=0,05$); а також за показниками «уникнення проблеми» й «невротичність» (0,366), що дає підстави стверджувати наступне: стан невротичності є мотивуючим для пошуку копінгу, але спрямованість вибору того чи іншого копінгу залежить від когнітивного критерію оцінки ситуації та ідеалів внутрішньої реальності, які є орієнтовною нормою, що показує напрям вибору відповідної копінг-стратегії.

Ситуаційно-динамічний підхід пов'язаний із дослідженням стресових ситуацій, що повторюються та розвиваються за певними етапами (Г. Фаель, С. Страк, Ч. Карвер). Залежно від того, наскільки значущою для особистості є стресова ситуація, обирається стиль стресодолаючої поведінки. Виходячи з динаміки розвитку стресової ситуації, К. Уїлліз, П. Шифман виділяють три етапи розвитку опанувальної поведінки: «попереджувальна стадія», яка є підготовкою до майбутніх труднощів, намаганням спрогнозувати майбутні події; стадія «безпосереднього опанування», у ході якої здійснюються конкретні зусилля на когнітивному і поведінковому рівні, щоб опанувати ситуацію; «відновлююча стадія», коли суб'єктом здійснюються дії для обмеження збитків від критичних подій, щоб повернутися до звичайного стану [2, с. 240]. Нами з'ясовано, що високий рівень невротичності сприяє формуванню фізичної агресії (0,31), непрямой агресії (0,52), роздратуванню (0,39), негативізму (0,25), образи (0,47), підозрливості (0,48), стану агресивності (0,41), стану ворожості (0,53). Агресивність проявляється як негативна риса характеру переважно у нестриманих людей, які використовують її як силовий засіб для виходу зі стресу, яким можуть бути: незадоволені потреби, реальна чи уявна фрустрації, конфлікти між людьми, ефект неадекватності та ін. Агресія – цілеспрямована деструктивна поведінка людини (за А. Бассом і А. Дарки), її поділяють на фізичну (застосування фізичної сили), вербальну (крик, погрози, прокляття), пряму (безпосередньо спрямовану на об'єкт), опосередковану (поширення чуток, наклепу). За методикою Басса-Дарки отримано дані: чим вище рівень підозрливості, тим вище невротичність (0,48) за FPI; чим вище рівень ворожості, тим нижче рівень товариськості (-0,33); чим вище рівень підозрливості, тим курсанти менше здатні до товариських стосунків (-0,3); чим вище рівень образи, тим нижче рівень товариськості (-0,30); чим вище почуття провини, тим нижче рівень товариськості (-0,22); чим вище рівень роздратування, тим нижче рівень товариськості (-0,22) [4]. Отже, агресивні навички поведінки, які формуються за умов часто повторюваних виборів деструктивних копінгів поведінки, у ситуації стресу ускладнюють формування товариських відносин у курсантському середовищі й вказує на важливість формування копінгів для стереотипних ситуацій.

Дослідження формування загальних ресурсів на різних етапах подолання стресової ситуації. У проактивній концепції копінгу Р. Шварцер пропонує модель подолання стресу завдяки оцінці дій і визначеності в ситуації; у даному аспекті розпізнають такі копінги, як реактивний – зусилля, орієнтовані на подолання збитків та витрат; антиципаторний – спрямований на подолання загроз, що насуваються; превентивний – на створення загальних ресурсів для подолання стресів від подій, що можуть відбутися; проактивний копінг – зусилля щодо формування загальних ресурсів подолання негативних емоцій у потенційно

загрозливій ситуації (Л. Еспінволл, Ш. Тейлор). Ці автори виділяють звичайний копінг (подолання незавершених гештальтів минулого), антиципаторний (підготовка до стресового впливу подій, що наближаються) і проактивний (накопичення ресурсів), що включає декілька стадій: стадія акумуляції ресурсів – створення ресурсів і набуття навичок для подолання стресу (мобілізація матеріальних, інтелектуальних ресурсів, планування, набуття організаційних навичок, формування міжособистісних стосунків з метою знаходження соціальної підтримки); стадія пізнання потенційних стресів (відстеження загроз навколишнього середовища); стадія оцінювання впливу стресора; стадія зусиль щодо подолання стресорів (планування, пошук інформаційної підтримки, уживання завчасних заходів); стадія формування висновків і використання зворотного зв'язку для оцінки успішності й ефективності застосування копінгів.

Розвиток особистісних ресурсів за рахунок формування властивостей особистості. У даному аспекті слід виокремити диспозиційний підхід, заснований на теорії З. Фрейда, виділення стрес-опановуючої поведінки (Д. Паркера) та вивчення рис особистості, яка успішно долає проблемні та кризові життєві ситуації. Спираючись на даний підхід, ми співставили особистісні властивості, показники яких виявили за методикою FPI (нейротизм, товариськість, екстраверсія, спонтанна та реактивна агресивність, депресивність, дратівливість, урівноваженість, сором'язливість, маскулинність, емоційна лабільність) із трьома типами копінг-долаючої поведінки (вирішення ситуації, уникнення ситуації та пошук соціальної підтримки). До стратегії «уникнення проблем» схильні особи з агресивними та депресивними властивостями, що підтверджується високим рівнем кореляції за наступними показниками: зі «спонтанною агресивністю» (0,31), з «депресивністю» (0,32), з «емоційною лабільністю» (0,33). Такі особи не схильні до товариських стосунків, що підтверджує кореляція зі шкалою «товариськість» (-0,29), і не схильні до рефлексивності й вирішення проблеми всередині себе (у внутрішньому плані інтроверсії), про що свідчить обернена кореляція показників товариськості й шкали екстраверсії (-0,19). Шкала стану «репресивність» високо корелює зі шкалою «спонтанна агресивність» (0,35) і «реактивна агресивність» (0,27) і обернено корелює з «товариськістю» (-0,43): особа в депресії не схильна до товариських стосунків. Високі показники за шкалою «маскулинність» високо корелюють зі «спонтанною агресивністю» (0,22), «реактивною агресивністю» (0,45), обернено корелюють із «сором'язливістю» (0,30) – сором'язливість як риса феміної поведінки протиставляється маскулинній поведінці. Отже, курсанти з високими показниками таких властивостей особистості, як невротичність, депресія, маскулинність, емоційна лабільність, спонтанна агресивність, реактивна агресивність, сором'язливість обирають неуспішні копінг-стратегії в ситуації стресу й не схильні до товариських стосунків. Для осіб із депресією властиві: фізична агресія (0,28), непряма агресія (0,34), роздратування (0,40), негативізм (0,21), образа (0,43), підозрілість (0,25), почуття провини (0,36), агресивність (0,29), ворожість (0,38). М. Люшер норму психічного здоров'я особистості вбачає в умінні підтримувати стан рівноваги, яка весь час порушується. Незбалансована особистість схильна до крайнощів у поведінці, їй притаманна нерозбірлива наївність між зовнішньою і внутрішньою реальностями, інфантильна слабкість «Я», що пристосовується до зовнішнього світу [3, с. 87]. Така властивість, як врівноваженість протиставляється фізичній агресії (-0,34), непрямій агресії (-0,29), роздратуванню (-0,43), почуттю провини (-0,22), агресивності (-0,36). Така властивість, як емоційна лабільність сприяє фізичній (0,34) і непрямій агресії (0,56), роздратуванню (0,55), негативізму (0,27), образі (0,49), підозрілості (0,38), вербальній агресії (0,25), почуттю провини (0,35), агресивності (0,45), ворожості (0,48). Екстравертивно спрямована особистість не схильна до занурення та самопізнання через виражене почуття провини (-0,23). Така властивість, як маскулинність сприяє фізичній агресії (0,20), але протиставляється почуттю провини (-0,29). Спонтанна і

реактивна агресивність корелюють між собою (0,55); реактивна агресія сприяє агресивності (0,34), що вказує на низький рівень адаптованості особистості й високий рівень психопатизації.

Інтегративний підхід – це єдність особистісних та ситуативних чинників, що впливають на вибір копінг-стратегій за соціальної підтримки людей. Г. Сельє з'ясував просту істину: якими б не були стресові ситуації, різні особи реагують на стрес подібним чином, в організмі виникають однотипові реакції на різні екстремальні ситуації, які забезпечують адаптацію; на психологічному рівні їх узагальнено так: «тікай» (уникають вирішення ситуації), «борись» (агресивно реагують на стрес або вирішують проблему), «замри» (витісняють ситуацію, тривожно переживають її).

Підхід щодо ресурсу вибору стратегії та прийняття рішення ґрунтується на певних механізмах дії. Е. Фрайденберг та Е. Льюїс виділяють поведінкові стратегії опанування, які узагальнено до трьох категорій: проблемно-орієнтовані (систематичне обмірковування, наполеглива практична робота над вирішенням проблем, оптимістичний погляд на проблему, активний відпочинок); емоційно-орієнтовані (непокій – тривога про майбутнє, надія на диво, відмова від вирішення проблем, розрядка за рахунок виміщення своїх невдач на іншого, ігнорування проблеми – блокування, ніби її не існує, самозвинувачення, занурення в себе, недопускання інших людей до своєї проблеми, прагнення відволіктися та відпочити); соціально-орієнтовані (пошук соціальної підтримки, прагнення поділитися своєю проблемою з іншими, заручитися підтримкою та схваленням, спілкування з близькими, друзями та пошук нових друзів; прагнення належати до референтної групи – інтерес до того, що думають інші, та дії, спрямовані на отримання їхнього схвалення; суспільні дії – пошуки підтримки шляхом організації групових дій для вирішення проблем, відвідування зборів; звернення за професійною допомогою; пошуки духовної опори, молитви про допомогу та настанови, читання духовної літератури). Базовими та основними копінг-стратегіями є стратегія «Вирішення проблем» та стратегія «Пошук соціальної підтримки», що належать до активних та адаптивних копінг-стратегій. Копінги виконують дві основні функції: вирішення проблеми, яка створила стрес, або спроби змінити стресор; регулювання негативних емоцій, що викликані стресором. До уникнення проблем схильні особи з ворожістю (кореляція вірна для 80 осіб) (0,25), з почуттям провини (0,25), підозрілістю (0,21), образою (0,23), негативізмом (0,24), роздратуванням (0,34), непрямую агресією (0,21), фізично агресивні (0,25). Несхильні до вирішення проблем особи з непрямую агресією (-0,25). До пошуку соціальної підтримки схильні особи, здатні до роздратування (0,25).

Висновки. Властивості особистості та навички поведінки в стресовій ситуації впливають на вибір певної копінг-стратегії; вибір стратегії «Ухилення від вирішення ситуації» залежить від агресивних навичок поведінки та негативних властивостей особистості: емоційна лабільність, нейротизм, депресія, ворожість, які вказують на неадекватну оцінку реальності. Реалістично спрямована особистість реагує на реальність спонтанно та по-товариськи.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : «Мысль», 1991. — 299 с.
2. Всеукраїнська науково-практична конференція: «Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016» : зб. тез доповідей. — Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2016. — 175 с.

3. Драгунский В. В. Цветовой личностный тест: практическое пособие / В. В. Драгунский. — М. : АСТ, Мн. : Харвест, 2007. — 448 с.
4. Ильин Е. П. Психология агрессивного поведения / Е. П. Ильин. — Спб. : Питер, 2014. — 368 с.
5. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. — Спб. : Питер, 2010. — 576 с.
6. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учебное пособие для студентов вузов / А. А. Осипова. — М. : ТЦ Сфера, 2008. — 512 с.
7. Польштер И. Интегрированная гештальт-терапия: контуры теории и практики / Польштер И., Польштер М. — М. : «Класс», 1997.
8. Примуш М. В. Конфліктологія: навчальний посібник / М. В. Примуш. — К. : ВД «Професіонал», 2006. — 288 с.
9. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. — К. : «Академвидав», 2006. — 424 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл; пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.
11. Проблеми сучасної психології. — 2016. — Вип. 31. — Джерело ресурсу: <http://problemps.at.ua/>.

Когут Александра Александровна,
кандидат психологических наук,
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Азаренков Александр Геннадьевич,
психолог
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ОБОСНОВАНИЕ РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММЫ ТРЕНИНГА ПО РАЗВИТИЮ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ДЛЯ РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена научному исследованию факторов стрессогенности и развития стрессоустойчивости. В научном исследовании применен системный подход к теоретическому анализу выбранной темы, корреляционный анализ эмпирических данных, полученных на факультете подготовки специалистов для практических подразделений Национальной полиции ДЮИ МВД Украины, наблюдательные методы исследования. Конкретизирована актуальность исследования проблемы стрессоустойчивости курсантов в образовательной среде. Исследованы механизмы проявления различных копинг-стратегий. Представлено научное обоснование разработки программы психологического тренинга по психопрофилактике дистресса и развития стрессоустойчивости для сотрудников Национальной полиции. Намечены направления разработки методов развития конструктивных копинг-стратегий полицейских.

Ключевые слова: стресс, агрессивное состояние, агрессивное поведение, свойства личности, стрессоустойчивость, копинг-стратегии, ресурсы, психопрофилактика.

Kogut Aleksandra Aleksandrovna,
candidat of psychology sciences,
(*Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*)

Azarenkov Alexander Gennadiyovich,
psychologist
(*Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*)

**STUDY ON THE DEVELOPMENT OF THE TRAINING PROGRAM WITH THE
PREVENTION OF DISTRESS AND DEVELOPMENT OF STRESS-RESISTANCE TO LAW-
ENFORCEMENT OFFICERS**

The article is devoted to the scientific study of the factors stressogenic. In a scientific study applied a systematic approach to the theoretical analysis of the chosen topic, correlation analysis of empirical data obtained at the faculty of training specialists for the practical units of the National police, DUI, MIA, observational research methods. The theoretical approaches to definition of the category coping strategies. Specified the relevance of the study the problems of stress of students in an educational environment. Presents the scientific rationale for the development of the program of psychological training on the prevention of distress and development of stress tolerance for the National police. The identified areas of development methods of development positive coping strategies of the police.

Key words: *stress, aggressiveness, aggressive behavior, personality traits, stress, coping strategies, resources, psychoprophylaxis.*

Надійшла до редколегії 09.04.2017

УДК: 371.21

Лопатинська Ірина Сергіївна,

кандидат педагогічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України)

МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ ДО СТВОРЕННЯ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА У СТУДЕНТСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті проаналізовано можливості використання в системі методичної роботи ВНЗ моделювання під час організації підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища у студентському колективі. Наголошено на особливостях організації та функціонування всіх блоків та компонентів моделі, розкрито основні підходи, технології, форми та методи моделювання підготовки викладачів ВНЗ. Обґрунтовано необхідність грамотного використання та поєднання різних складових структури моделі підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі, що забезпечить її результативність.

Ключові слова: модель, моделювання, методична підготовка викладача, емоційно сприятливе середовище, студентський колектив.

Постановка проблеми. Пошук шляхів і засобів оптимізації підготовки викладачів ВНЗ до створення емоційно сприятливого середовища у студентському колективі спрямований на те, щоб перетворити методичне навчання на засіб подальшого розвитку особистості викладачів, використовувати його для забезпечення педагогічно регульованого середовища, у якому кожен зможе підвищувати рівень свого професіоналізму та готовності до забезпечення здорового клімату, психологічного комфорту, необхідних умов для професійного та гармонійного розвитку студентського колективу.

Під час організації підготовки викладачів у системі методичної роботи ВНЗ необхідно досягнути того, щоб її зміст був не лише джерелом навчально-методичної інформації, але й засобом подальшого розвитку педагогічного професіоналізму. Задача цілеспрямованої підготовки викладачів полягає в тому, щоб перевести її зміст на рівень їхнього особистісного досвіду, професійних цінностей, сформувати ціннісне ставлення до теоретичного знання через розкриття сутності наукових понять і спираючись на інноваційний досвід. Основним способом реалізації задач підготовки викладачів у системі методичної роботи ВНЗ є метод моделювання, який забезпечує можливість вивчення досліджуваного об'єкту за допомогою структурної моделі. Процес створення моделі досліджуваного предмета називається моделюванням, тобто методом пізнання і перетворення складних педагогічних явищ і об'єктів як на теоретичному, так і на емпіричному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Можливості використання моделювання в педагогічному процесі розкрито в роботах В. Афанасьєва, Б. Глинського, Л. Даніленко, Ю. Кулюткіна, В. Лизинського, Т. Навазова, Н. Масюкова, Е. Смірнова та ін. Ефективність використання метода моделювання при вивченні педагогічних явищ і у процесі керування методичною підготовкою в навчальних закладах обґрунтована в роботах Є. Березняка, Б. Гершунського, В. Загвязинського, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна та ін.

Метою статті є розкриття значення моделі та принципу моделювання в методичній роботі ВНЗ, що допоможе активно мислити і нестандартно діяти, приймати рішення,

шукати вихід із ситуації, що склалася в педагогічній практиці, нести відповідальність за власний вибір і отримані результати. Модель передбачає цілеспрямований, раціонально організований порядок дій, запрограмований на позитивний результат, за допомогою системного аналізу й виконання управлінських дій, а саме: використання різних форм, методів, засобів і результатів створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі, які позитивно впливають на продуктивність його діяльності. Модель – це словесна, знакова або уявна система, яка відображає, імітує принципи внутрішньої організації або функціонування, характерні особливості чи ознаки об'єкта дослідження, його зміст, мету підготовки, проектування технології навчання та управління розвитком колективу й особистості студента.

Виклад основного матеріалу. Підготовка викладачів ВНЗ до створення емоційно сприятливого середовища в учнівському колективі розуміється як цілеспрямований комплекс взаємопов'язаних організаційно-змістових заходів, направлених на формування готовності викладачів до організації сприятливого клімату в студентському колективі, психологічного комфорту для кожного студента. Організаційно-змістові заходи вмотивовані динамікою розвитку колективу й особистості, залежать від загальних цілей і конкретних завдань діяльності колективу (групи) студентів. Методична підготовка викладачів до створення емоційно сприятливого середовища – це сучасна функціональна система організаційного й науково-методичного забезпечення їхнього професійного зростання, а також дієвий спосіб управління навчально-виховним процесом, створення психологічного та емоційного комфорту для кожного члена студентського колективу. Сьогодні необхідна така модель підготовки викладачів у системі методичної роботи ВНЗ, яка б урахувала не тільки вимоги суспільства до інституту, але й індивідуальні особливості, характер творчих здібностей, можливості й рівень готовності викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі. На основі створеної моделі прогнозуються можливості функціонування даної системи, визначається взаємозв'язок та взаємодія між внутрішніми компонентами системи, а також системою в цілому та зовнішнім середовищем.

У зв'язку з цим нами розроблена модель підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі інституту (див. мал. 1). Структура моделі об'єднує в собі такі блоки: цільовий, змістово-процесуальний, результативний, кожен із яких має свої структурні компоненти.

Цільовий блок об'єднує в собі наступне: мету, підходи, принципи, структурні компоненти готовності як складного особистісного утворення.

Змістово-процесуальний блок включає психологічну, теоретичну й практичну підсистеми, кожна з яких спрямована на оволодіння викладачами знань, умінь, на розвиток особистісних якостей, що забезпечують їхню готовність до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі інституту. *Результативний блок* складається з підсистем моніторингу, рівнів та результату підготовки викладачів, показником якого є їхня готовність до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі.

Педагогічні умови включені в модель, щоб показати їхню значущість у забезпеченні результативності підготовки викладачів у системі методичної роботи до створення психологічного клімату й комфорту в студентському колективі, у встановленні здорових взаємин у системі «викладач – студентський колектив – студенти».

Ефективність моделі підготовки викладачів визначається чіткістю завдань підготовки, що спрямовані на наступне:

– формування ставлення до студентського колективу як до цілісного, психологічно комфортного простору, де відтворюється поведінка викладача та студентів, здійснюється

колективно-творча діяльність, спрямована на розвиток колективу і особистості кожного його члена;

– орієнтувати викладачів на осмислення форм, методів і засобів оздоровлення психологічного клімату студентського колективу в практиці інституту;

– оволодіння методикою проблемного, соціально-орієнтованого спілкування, забезпечення емоційного настрою на різних етапах колективної життєдіяльності та психологічного комфорту, залучення студентів до різних видів діяльності, заснованої на управлінні, співуправлінні та самоуправлінні;

– здійснювати нестандартний підхід до розв'язання професійних задач, проявляти самостійність, творчу активність, ініціативу в пошуку виходу із проблемних методичних ситуацій, з установкою на успіх і позитивний результат.

В основі моделі – системний підхід, який дозволяє систематизувати й конкретизувати основні етапи підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі. Модель, побудована на основі системного підходу, є складним, багатокомпонентним явищем, що виступає як системний об'єкт, компоненти якого тісно пов'язані між собою.

Особистісно-діяльнісний підхід у підготовці викладача до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі визначає особистісну спрямованість і колективну діяльність у регулюванні поведінки й певних учинків викладачів не стільки як пошук методів і засобів досягнення поставленої мети, скільки як постановку конкретних задач, їх формування та коригування в процесі практичної діяльності. Особистісно-діяльнісний підхід визначає роль інтелектуально-творчої діяльності викладачів у регулюванні їхньої поведінки та певних факторів не тільки як пошук засобів досягнення мети, що проектується, але й формулювання та коригування їх у процесі педагогічної діяльності. У контексті даного підходу викладач інституту стає керівником свого емоційного стану. Цей підхід забезпечує викладачеві активну позицію, детермінує самореалізацію особистості.

Середовищний підхід дозволяє перенести акцент у діяльності викладача з педагогічного впливу на студентський колектив і його членів у напрям створення емоційно сприятливого середовища, у якому відбувається їхній професійний розвиток і саморозвиток. За такої підготовки викладача в системі методичної роботи інституту включаються механізми його внутрішньої активності у взаємодії з середовищем. Моделювання різноманітних ситуацій (ситуацій-вправ, ситуацій-проблем, ситуацій-діалогів, ситуацій-ілюстрацій) забезпечує умови для активної участі кожного педагога в колективному пошуці, обміні думками, відстоюванні свого вирішення методичної проблеми. При цьому важливо забезпечити право вибору кожному викладачеві, акцентувати його увагу на пошук відповідей, вивчати їхній вплив на викладача та на інших учасників педагогічного процесу, виявляти симпатії та антипатії; робити висновки, відстоювати власну позицію.

Саме при такій організації підготовки викладачів формуються думки й погляди про багатогранність середовища, його вплив на особистість, студентський колектив у цілому. Підготовка допомагає зрозуміти роль викладача в розвитку особистості та результативності педагогічних дій, усвідомити необхідність погоджувати свої цінності, інтереси, емоції, почуття з потребами та установками інших учасників методичного процесу. До того ж необхідно акцентувати увагу на оволодінні методикою спілкування й технологією передачі духовно-морального досвіду іншим учасникам підготовки.

Використані підходи дозволяють забезпечити особистісну спрямованість інформації, що вивчається, її систематичність і діяльнісний характер, який реалізується в діалогічній формі на креативній основі. У процесі підготовки, що побудована на принципах педагогічної взаємодії, співпраці й співтворчості, активності та самодіяльності, гармонізації

інтелекту та емоцій, єдності управління, співуправління та самоуправління, учителі вивчають прийоми контакту, ознайомлюються з нормами й правилами професійної етики, комунікативними зразками спілкування. Тому при організації підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі велике значення має використання різних педагогічних технологій, активних форм і методів навчання.

Взаємообумовленість різних технологій (побудованих на принципах ролівої перспективи, імітаційно-ігрових, проектних, тренінгових, діалогових та ін.) дозволяє педагогу проектувати нові знання з опорою на власний досвід, різні варіанти вирішення проблеми, обмін думками, щоб досягти оптимального результату. Використання активних форм і методів (імітаційно-ігрових, проблемно-ситуаційних) створює оптимальні педагогічні умови, до яких належать емоційна насиченість колективної діяльності, зв'язок наочно-почуттєвого й абстрактно-логічного в процесі освоєння теоретичного матеріалу [2, с. 7–8].

Активні методи закріплюють комунікативні вміння, досвід спілкування, демократичний стиль поведінки в різних ситуаціях. Поділяючи точки зору А. Алексюка, О. Бодальова, О. Вербицького, ми вважаємо, що активні форми й методи підготовки в системі методичної роботи ВНЗ допомагають забезпечити природний перехід педагога з навчальної діяльності до професійних дій, із відповідною зміною характеру дій, мотивів, цілей, засобів та проєктованих результатів.

Розмаїття форм і методів підготовки є важливою умовою, що забезпечує динаміку рівня готовності викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі в позитивному напрямку. Використання різних методів (гри, діалогу, диспуту, бесіди, дискусії, ролівої ситуації) сприяє позитивним почуттям, активній діяльності, оригінальності уяви, допомагає виробити комунікативну стратегію і тактику спілкування в студентському колективі.

Стратегія і тактика спілкування – це «мистецтво, оволодіння яким вимагає великого досвіду, знань, витримки, спритності, комунікабельності» [8, с. 78]. Результативність активних форм і методів підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі зростає, якщо забезпечити наступне: чіткість і професійну спрямованість перспективи, що проєктується; професійну спрямованість ситуацій, що моделюють дійсність ВНЗ; соціально-психологічний клімат, що забезпечує психологічний комфорт кожному учаснику методичного процесу.

Підходи й принципи слугують методологічною основою підготовки, спрямованої на формування основних компонентів готовності до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі. Названі підходи реалізуються у створеній моделі на принципах педагогічної взаємодії, співпраці й співтворчості, активності та самодіяльності, гармонізації інтелекту та емоцій, єдності управління, співуправління та самоуправління.

Змістовно-процесуальний блок підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі об'єднує такі компоненти: психологічний, теоретичний та практичний, які представлені у схемі 1.

Психологічний компонент підготовки спрямований на розвиток психологічної структури важливих якостей діяльності викладача, які надихають, направляють, контролюють дану діяльність і реалізують її в різних діях. Серед них важливе місце займають такі якості, як гнучкість, терпимість до студентських помилок, готовність визнавати власні помилки та омани, готовність виправляти помилки студентів і свої власні; готовність до компромісу, контроль над почуттями, емоціями, мовою, поведінкою; здібність до емпатії, готовність до співпраці, до роботи в команді; готовність бути відкритим для своїх студентів. Ці якості визначають розуміння та прийняття задач, цілі створення емоційно сприятливого середовища та усвідомлення його ролі в розвитку колективу та особистості. Серед них не можна недооцінювати лідерські якості викладача, які визначають норми й

цінності, сприятливий клімат студентського колективу, психологічний комфорт кожного його члена.

Схема 1. Структурні компоненти підготовки щодо формування готовності викладача до створення емоційно сприятливого середовища у студентському колективі

Не менш важливі в змісті психологічного компоненту підготовки комунікативні якості. Вони створюють кращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру колективної діяльності, правильного формування особистості студента, забезпечують сприятливий емоційний клімат, перешкоджають виникненню «психологічного бар'єра», забезпечують управління соціально-психологічними процесами в студентському колективі та можливість максимально використовувати в цьому процесі (психологічні) особливості студентів [4, с. 8]. У структурі комунікативних якостей виділяють емпатію, здатність до контакту в системі «педагог – студентський колектив – студенти», здатність знімати емоційно-психологічні бар'єри; здібність до спілкування.

Для створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі педагогу необхідно мати певні морально-психологічні якості, серед яких І. Чернокозов визначає такі якості: спостережливість та уважність; витримка, самовладання, здатність у конфліктних ситуаціях приймати раціональні рішення; вміння керувати собою й стримувати негативні емоції; самокритичність у поєднанні з чуйністю; здібність передбачати всі можливі наслідки своїх слів і вчинків; творче мислення, сміливість у вирішенні моральних проблем [9].

У змісті психологічного аспекту підготовки викладача значне місце займає здатність до співпереживання, тобто вміння відгукуватися на переживання іншої людини. Г. Потилико стверджує, що педагог повинен мати «... здатність подумки та емоційно ставати на місце іншої людини, що переживає певні почуття, робити іншу людину часткою свого внутрішнього світу» [6, с. 17]. Дійсно, створити емоційно сприятливе середовище в студентському колективі неможливо без розвитку доброзичливості, чуйності, уважності, що є запорукою успіху у спілкуванні викладача і студентського колективу.

Теоретичний компонент підготовки викладача знайомить його з теорією колективу і його виховним потенціалом; структурою колективу, яка включає лідерську позицію, індивідуальну позицію та офіційні підрозділи, малі групи, через які кожен її учасник набуває досвіду спілкування, характер, рівень розвитку інтересів і потреб, визначає своєрідність середовища в колективі; стилі управління, співуправління й самоврядування в групі; методикою поділу функцій і обов'язків серед студентів, що забезпечує їм стабільність і стійкість відносно свого місця в цій групі.

У змісті теоретичного аспекту важливу роль відіграє інформаційний компонент (сприйняття, переробка та збереження інформації, необхідної для виконання професійної діяльності; управління діяльністю й прийняття рішень, планування, контроль та оцінка власних дій); аналітичний компонент (спостерігати процеси, що відбуваються, аналізува-

ти їхній хід, виділяти їхні складові та встановлювати між ними зв'язки, осмислювати кожен частину будь-якого процесу й знаходити притаманні йому закономірності, передбачати результат будь-якої дії ще до її вчинення в дійсності, прогнозувати розвиток студентського колективу й кожного його члена). Теорія середовища, оволодіння якою дозволяє педагогу мати уявлення про психологічну атмосферу та емоційні стани в студентському колективі під час проведення або підготовки конкретних заходів, структуру психологічного клімату, способи забезпечення психологічного комфорту всім членам студентського колективу.

Практичний компонент підготовки викладача характеризується сукупністю вмінь, серед яких велика роль відводиться організаційним, інформаційним, прогностичним, проектним, орієнтаційним та комунікативним, коли викладач не жорстко контролює діяльність студента, а створює умови для його самоактуалізації й самореалізації.

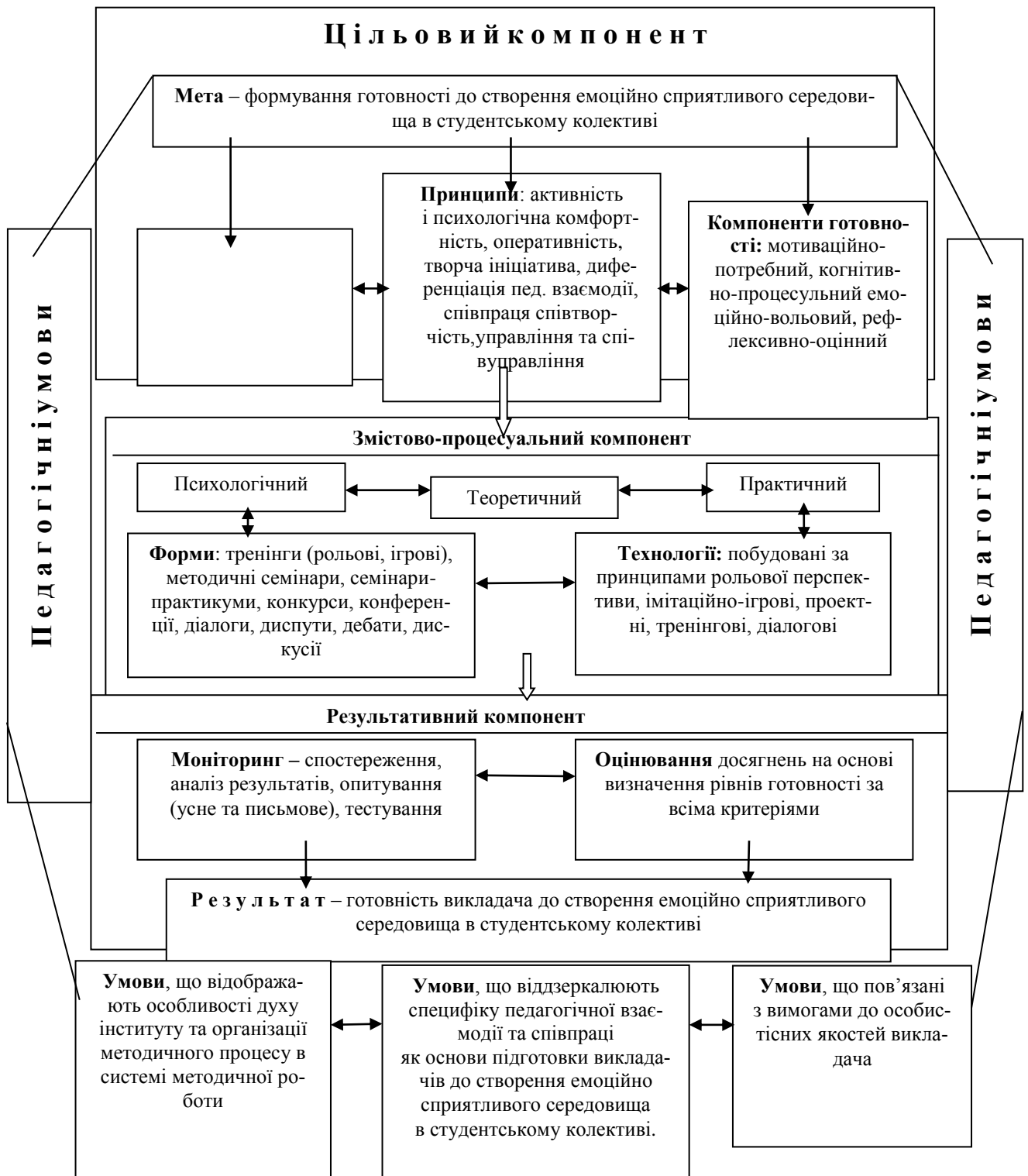
Шляхи й способи створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі обумовлюються набором таких умінь: уміння критично оцінювати обстановку; уміння висловлювати власне ставлення до ситуації; уміння займати правильну позицію в знятті напруги у стосунках між членами студентського колективу; уміння швидко орієнтуватися в ситуації, чужих думках, емоційному стані колективу та настрої студентів.

Практичний компонент підготовки викладача, спрямований на актуалізацію його внутрішньої готовності до змін і самозмін, забезпечення свободи дій і вибору форм, методів, засобів роботи, створення ситуацій пережитого досвіду педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості, здійснюється через різні види діяльності та її форми (справи, рішення педагогічних задач, діалоги, дискусії, дебати, конференції, конкурси, творчі проекти). Ці види діяльності є багатоаспектними, що забезпечує цілісність педагогічного процесу, встановлення відносин між його суб'єктами. Скласти чіткий план, побудувати модель створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі – це означає встановити зв'язки між елементами психологічної ситуації в динаміці, знайти вирішальні ланцюжки у взаєминах і спрогнозувати свої дії в оздоровленні клімату, забезпеченні психологічного комфорту для всіх учасників колективних дій. При цьому важлива емоційна єдність викладача та студентського колективу, що сприяє створенню творчої атмосфери, демократичного стилю поведінки, дружніх стосунків і перспективи розвитку співпраці викладача та студентів.

Результативність мотиваційно-змістового блока підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі залежить від грамотного використання різних педагогічних технологій. Останнім часом отримали визнання проектні технології, розробниками яких є Дж. Дьюї і В. Кілпатрік, їхні ідеї отримали розвиток у роботах Е. Полат і О. Рибіна. Основу проектної технології становить метод проектів, цей метод передбачає «певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дозволяють вирішувати певну проблему під час самостійних дій з обов'язковою презентацією результатів» [6, с. 35]. Проектна технологія передбачає досягнення мети через вирішення проблеми з отриманням реального практичного результату.

Значна роль відводиться тренінговим технологіям. Їхню основу становлять різні тренінги (особистісного зростання, соціально-психологічний, тренінг розвитку організаційних здібностей, тренінг спілкування, ігровий тренінг). Через виконання справ, пошук виходу з рольових та ігрових ситуацій відпрацьовувалися технологічні процедури: створення проблемної ситуації, використання емоційних і комунікативних стимулів в активізації дій викладачів із досягнення проєктованих цілей, обмін думками та пошук творчого вирішення педагогічних проблем. Тренінгові процедури збагачували досвід викладачів зі створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі через викорис-

тання активних методів: ситуації проектування сприятливого клімату, імпровізації, ігрові та проблемні методи.

Мал. 1. Модель підготовки викладачів ВНЗ до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі

Не менш значущим компонентом мотиваційно-змістового блока розробленої моделі є *результативний* компонент підготовки, що включає моніторинг та оцінку досягнень викладачів щодо формування готовності до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі ВНЗ. Моніторинг – це система цілеспрямованої діяльності методичної служби, керівників методичних занять, педагогів зі збирання, зберігання, систематизації, узагальнення й використання для проектування та корекції інформації про розвиток і тенденції цього складного особистісного утворення як показника педагогічного професіоналізму. Збір інформації, відстеження змін рівня готовності викладача до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі ВНЗ проводиться за допомогою різноманітних методів, а саме: вивчення документації, спостереження, анкетування, бесіди, тестування, аналіз зібраних даних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідна модель підготовки викладачів до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі ВНЗ містить такі блоки: цільовий, змістово-процесуальний, результативний, кожен із яких має свої підструктури. Педагогічні умови знаходяться поза системою моделі, але знайшли в ній відображення для того, щоб показати їхній вплив на результативність підготовки викладачів ВНЗ до створення емоційно сприятливого клімату та забезпечення психологічного комфорту кожному члену студентського колективу ВНЗ.

На нашу думку, позитивний результат підготовки викладачів буде можливим за умови створення сукупності педагогічних умов, що потребує теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки. Доцільно визначити педагогічні умови, що створюють можливості для забезпечення готовності викладачів ВНЗ до створення емоційно сприятливого середовища в студентському колективі, що й планується розглянути у подальших наших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Брушлинский А. В. Гуманистичность психологической науки / Андрей Владимирович Брушлинский // Психологический журнал. — 2000. — № 3. — Т. 21. — С. 3.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. — Ростов-на-Дону, 1997. — 480 с.
3. Концепція національного виховання // Освіта. — 1996. — № 41. — 7 серпня. — 8 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / Алексей Алексеевич Леонтьев. — М. : Знание, 1979. — 46 с.
5. Мартиненко С. М. Організаційно-педагогічні умови функціонування і розвитку середніх закладів освіти для здібних дітей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С. М. Мартиненко. — К., 1999. — 18 с.
6. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат. — М., 2000. — 272 с.
7. Попова О. С. Психологическое сопровождение педагогического процесса / Ольга Сигизмундовна Попова. — Мн., 2003.
8. Потылико Г. П. Культура общения и личность / Григорий Петрович Потылико. — К. : Знание, 1984. — 32 с.
9. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика: Теория и технология креативного обучения / Анатолий Васильевич Хуторской. — М. : Изд-во МГУ, 2003. — 416 с.

Лопатинская Ирина Сергеевна,
кандидат педагогических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ К СОЗДАНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНО БЛАГОПРИЯТНОЙ СРЕДЫ В СТУДЕНЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ

В статье проанализированы возможности использования в системе методической работы вузов моделирования при организации подготовки преподавателей к созданию эмоционально благоприятной среды в студенческом коллективе. Отмечены особенности организации и функционирования всех блоков и компонентов модели, раскрыты основные подходы, технологии, формы и методы моделирования подготовки преподавателей вузов. Обосновывается необходимость грамотного использования и сочетания различных составляющих структуры модели подготовки преподавателей к созданию эмоционально благоприятной среды в студенческом коллективе, что обеспечит ее результативность.

Ключевые слова: модель, моделирование, методическая подготовка преподавателя, эмоционально благоприятная среда, студенческий коллектив.

Lopatinskaia Irina,
candidat of pedagogical sciences,
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

MODEL OF TEACHERS' TRAINING OF HIGH SCHOOLS TO THE ESTABLISHMENT OF EMOTIONALLY SUPPORTIVE ENVIRONMENT IN STUDENTS' GROUP

The article analyzes the possibilities of using the methodical work of higher schools in the system, modeling of teacher's organization training to create an emotionally supportive environment in the student group. The features of the organization and functioning of all blocks and components of the model are noted, the main approaches, technologies, forms and methods of modeling the teachers' training of high school are disclosed. The article explains the competent use and combination of various components of the structure of the teachers' training model to create an emotionally supportive environment in the student group, and will ensure its effectiveness.

Key words: model, modeling, methodical preparation of the teacher, emotionally supportive environment, student group.

Надійшла до редколегії 03.04.2017

НАШІ АВТОРИ

Азаренков Олександр Геннадійович, психолог
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Бесчастний Віктор Миколайович, доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Буга Володимир Васильович, кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Буга Ганна Сергіївна, кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Вітвіцький Сергій Сергійович, доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Вознюк Андрій Андрійович, кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

Войтюк Роман Віталійович, аспірант наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування (Національна академія внутрішніх справ)

Данилевська Юлія Олександрівна, кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник (Донецький юридичний інститут МВС України)

Данилевський Андрій Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Жидков Валерій Леонідович, аспірант наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ)

Кіріленко Федір Олександрович, кандидат юридичних наук
(Міністерство внутрішніх справ України)

Князькова Любов Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент (Донець-
кий юридичний інститут МВС України)

Когут Олександра Олександрівна, кандидат психологічних наук,
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Конончук Артур Олегович, здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування (*Національна академія внутрішніх справ*)

Куракін Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, доцент
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Лопатинська Ірина Сергіївна, кандидат педагогічних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Лосич Сергій Васильович, кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Міщук Михайло Олександрович, доктор юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Назимко Єгор Сергійович, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Назимко Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Обозна Оксана Олександрівна, аспірант
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Пашутін Вадим Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Пилипенко Дмитро Олексійович, кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Пилипенко Євгенія Олексіївна, кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Пітух Юлія Юріївна, науковий співробітник відділу організації наукової роботи (*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Самко Андрій Вікторович, магістр права, підполковник міліції
(*Академія МВС Республіки Білорусь*)

Світлична Юлія Олександрівна, кандидат наук з державного управління
(*Харківська обласна державна адміністрація*)

Тігуніна Катерина Вікторівна, кандидат юридичних наук
(Міністерство внутрішніх справ України)

Тіхонова Марія Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент
(Харківській національній університет внутрішніх справ)

Червінчук Андрій Васильович, кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ВИМОГИ щодо оформлення наукових статей, які публікуються у збірнику наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

1. Структура наукових статей:

- ✓ постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- ✓ аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- ✓ формування цілей статті (постановка завдання);
- ✓ виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- ✓ висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- ✓ обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) 6-12 сторінок (інтервал — 1,5, шрифт — Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, правє, лівє — 2 см.);
- ✓ перший рядок (ліворуч) — УДК статті;
- ✓ другий рядок (праворуч) — прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- ✓ третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) — науковий ступінь, вченє звання, почеснє звання, членство в НАПрН України (за наявності), посада та місце роботи автора (співавторів);
- ✓ нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- ✓ нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4 — 8 слів) українською мовою;
- ✓ через інтервал — текст статті;
- ✓ посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25 — 26], а самі назви джерел наводити в кінці статті у порядку згадування у тексті (розділ «Список використаних джерел»); список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015;
- ✓ після списку використаних джерел необхідно надати анотацію російською (2 — 4 речення) та розширену англійською (1800 — 2000 друкованих знаків) мовами та ключові слова (4 — 8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) та назву статті.

3. Вимоги щодо надання матеріалів у редакцію:

- ✓ роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надходження статті до редакції);
- ✓ електронний варіант статті просимо надсилати на адресу: dui55@ukr.net

- ✓ довідку про автора (співавторів) із зазначенням: П.І.Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи і посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси (з індексом), на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника, у який доцільніше розмістити статтю;
- ✓ фото автора у форматі jpg;
- ✓ якщо автор не має наукового ступеня доктора юридичних наук або вченого звання «професор», додатково подається рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником); усі матеріали, крім поданих докторами наук і професорами, підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії;
- ✓ витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку;
- ✓ анотації (російською та англійською мовами).

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редакційна колегія збірника

Правовий часопис Донбасу

Збірник наукових праць

№ 2(60) 2017

(Статті друкуються українською та російською мовами)

Редактори: О. Рутвян, О. Федоренко

Комп'ютерний набір: О. Рутвян

Дизайн: В. Сілка

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України

Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69

<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3573 від 03.09.2009.

Підп. до друку 30.06.2017. Формат 60x84 1/8 . Друк офсет.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 15,8.

Наклад 100 прим. Зам. № 11\16

Виготовлювач –

ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.